

MASTEROPPGAVE

Emnekode: HI330LS

Navn: Sturla Aas

Det gamle er for gammelt

Dato: 15.05.2020

Totalt antall sider: 86

.....	0
1.0 Tema og problemstilling	2
1.1 Historiografi/Teori	3
1.2 Edvard Bull d.e og Bull-hypotesen	3
1.3 Edvard Bull d.y	6
1.4 Push og pull faktorene til Bull d.y	7
1.5 Vandrekultur og radikale tendenser	8
1.6 William Lafferty og Jorunn Bjørgum	9
1.7 Diskusjonen om menneskeoppyrkk eller samfunnsoppløsning	9
1.8 Fagopposisjonen 1911	11
1.9 Syndikalistiske strømninger i Fagopposisjonen.	13
1.10 Vanskelige arbeidsforhold og oppslutning til fagopposisjon	15
1.11 Radikalisering og levetilstand	16
1.12 Radikalisering og storindustri	16
1.13 Forholdet mellom arbeiderne og ledelsen	17
1.14 Teori oppsummering	17
1.15 Kildemateriale	18
1.16 Arbeid med muntlige minner	19
1.17 Relevant litteratur om temaet	20
Kap 2- Aktører og forhold på industristedet Notodden.	22
2.0 Det gamle møter det nye	22
2.1 Organisering hos det gamle	23
2.2 Fossespekulasjon	24
2.3 Jordbruk og nordlys	25
Utviklingen av Notodden etter Norsk Hydro	28
2.4 Befolkningsutvikling	28
2.5 Boligforholdene	30
2.6 Lokal arbeiderbevegelsen	32
2.7 Politisk tilslutning på Notodden	34
2.8 Forholdene på fabrikken	34
2.9 Andre samfunnsforhold	35
2.10 Forhold til ledelsen	35
Kap 3- Arbeid med møteprotokollene til «Notodden Jern og Metallarbeiderforening»	36
3.0 Overenskomster	38
3.1 Forsikringsvesenet sløyfes	38
3.2 Kampmidler som i første rekke skal benyttes	39
3.3 Bruken av boikott, obstruksjon og sabotasje	40
3.4 Kooperasjon	41
3.5 Endring i organisasjonsformen	41
3.6 Oppslutning for Trondhjems-resolusjonen	43
Kap 4- Kildearbeid-Arbeiderminner	44
4.0 Rask industrialisering - radikalisering	44
4.1 Bull d.y- Den rotløse arbeideren	47
4.2 Transnasjonal påvirkning	51
4.3 Menneskeoppyrkk og eller samfunnsoppløsning?	57
4.4 Andre fagforeningsaker 1908-1909	59
4.5 Levetilstandene på Notodden	63
4.6 Arbeidsplassen Notodden	67
4.7 Andre fagforeningsaker 1910-14	77
Kap 5-Oppsummering	79
Litteraturliste:.....	82

Kap 1- Innledning

1.0 Tema og problemstilling

Fagforeningen «Notodden Jern og Metallarbeiderforeningen» fikk besøk av den danske agitatorene Christian W Andersen. Han ble sendt fra Trondheim, for å fortelle om den nye retningen innenfor arbeiderbevegelsen, Trondhjems-resolusjonen. Andersen kommenterte at det var dårlig oppmøte. Det ble sagt at det å stemme over Trondhjems-resolusjonen med 20-40 medlemmer av 125 ikke var heldig. Da talte svenske Gustav Stjernlöf «at det gamle er for gammelt at noget nyd maa op for af vække interessen blant medlemmene».¹ Etter Stjernlöf sin formaning ble resolusjonen enstemmig vedtatt.

Jeg vil skrive om radikaliserings av arbeiderbevegelsen. Perioden startet på 1900-tallet i Norge, der det ble flere interessante spenninger mellom den nye arbeiderbevegelsen og storindustrien. Perioden var preget av industrialisering, gjennom oppdagelsen av fossekraft. De nye industribedriftene, som Hydro, ble bygget på moderne vitenskap og avansert teknologi, og disse krevde store mengder kraft.² For at fabrikkene skulle kunne klare å generere nok kraft, måtte de ligge i nærheten av store fosser. Stugu skriver at de største kraftressursene i landet lå i Telemark, derfor ble Hydro sin virksomhet lagt der.³ Norsk Hydro var et konsern bygd på en norsk ide, og ikke minst norske oppfinnelser, men med utenlandsk kapital. Ideen kom fra Kristian Birkeland og Sam Eyde. Birkeland var en nordlysforsker som hadde en ide om å lage kunstgjødsel. Produksjonen gikk ut på å hente nitrogen ut fra atmosfæren, for så å konvertere det til kunstgjødsel med hjelp av strøm.⁴

Da industrialiseringen ble satt i gang krevdes det store mengder arbeidskraft. På Notodden var det ikke bare Hydro som satset, men også Tinfos. Stugu viser til Francis Sejersted sin uttalelse om at «de eiendomsløse banker på døra til de nasjonale fellekskapet.» Fremstillingen av arbeiderbevegelsen var at den vokste til å bli en viktig samfunnsaktør, samtidig som den ble radikaliseret.⁵

Jan Eivind Myhre skriver at det ble dannet to fronter ved inngangen av 1900-tallet, der Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon og Norsk Arbeidsgiverforening ble stiftet.⁶ Finn

¹ AAT, A-807005, Hydroarbeidernes Forening Avd. 19 NKIF, Møteprotokoll, 1911-1914

² Stugu, 2015, s25

³ Stugu, 2015, s26

⁴ Stugu, 2015, s26

⁵ Stugu, 2015, s23

⁶ Myhre, 2005, s274

Olstad tegner et krigsbilde av kampen mellom de to hovedorganisasjonene, streik og lockout var våpnene. Samtidig som disse våpnene ble benyttet, så ble normer og regler etablert i arbeidslivet.⁷

Temaet for denne oppgaven er «radikalisering av arbeiderbevegelsen i Norge» og oppgaven tar for seg diskusjoner som omhandler hvorfor den norske arbeiderbevegelsen ble radikal. Perioden jeg ønsker å se på er fra starten av 1900-tallet frem til første verdenskrig. Diskusjonene skal undersøkes med et lokalt studieobjekt, Notodden. For hvorfor fikk den nye radikale retningen innenfor arbeiderbevegelsen enstemmig oppslutning i en forening på Notodden? Måten jeg har tenkt å finne ut dette på, er å benytte lokalt kildemateriale, som fagforeningsprotokoller og arbeiderminner. For hvordan stemmer de ulike forklaringene om hvorfor den norske arbeiderbevegelsen ble radikal, med lokalt kildemateriale?

1.1 Historiografi/Teori

I denne delen av oppgaven skal jeg se på teorier som omhandler radikalisering av den norske arbeiderbevegelsen. Det blir også introduksjoner til debatter som har vært sentrale innenfor temaet, og som jeg ønsker å kunne se på med mitt tilgjengelige kildemateriale. Jeg skal ta for meg tanker og teorier, knyttet til radikalisering av arbeiderbevegelsen, som snart er 100 år gamle.

Dette leder meg over til Edvard Bull d.e, som kan sies startet behandlingen av temaet allerede i starten av 1920-tallet. Bull d.e var utdannet historiker, men var også aktiv i politikken. Bull var aktiv i Arbeiderpartiet, og var utenriksminister i Arbeiderpartiets første regjering i 1928. Regjeringen satt bare i 18 dager.⁸ Bull d.e arbeidet ikke bare med arbeiderbevegelsen i sitt arbeid som historiker, men også middelalderhistorie. En av Bull d.e sine artikler fra 1922 ble publisert i den første utgaven av *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* i 1976.

1.2 Edvard Bull d.e og Bull-hypotesen

Edvard Bull d.e sin artikkel heter Arbeiderbevegelsens stilling i de tre nordiske landene 1914-1920. Artikkelen er en sammenligning av arbeiderbevegelsens utvikling i Sverige, Danmark og Norge. Bull d.e hadde en oppfatning av at den norske arbeiderbevegelsen var blitt mer radikal enn arbeiderbevegelsen i Sverige og Danmark. Han trekker frem posisjonen

⁷ Olstad, 2009, s68

⁸ Jan Frode Hatlen, https://nbl.snl.no/Edv_Bull, Lest den 29.03.2020

til venstresosialismen i Norge som spesielt sterk sammenlignet med de to andre nordiske landene.⁹

Bull d.e trekker frem ulik grad av etablerte industrier i de tre landene som begrunnelse. Bull d.e hevder at Danmark ikke hadde noen særlig industri. Det var heller et fokus på at industrien skulle tilpasses landbruket. Danmark hadde ifølge Bull d.e et godt utviklet landbruk. Danmark var fokusert på at landbruket skulle holde landet selvforsynt, men landbruksvarer ble også eksportert.¹⁰ Industrien i Danmark ble brukt for å produsere materiell til landbruket.

Bull d.e viser også til utviklingstrekk i Sverige i den samme perioden. Der hevder han at det var flere trekk som tydet på at landet hadde hatt økt fokus på industri. Sverige hadde ifølge Bull d.e to ulike industrier av betydning i denne perioden. De hadde lenge hatt en etablert bergverksindustri, som hadde vært en sentral del av Sverige sin eksport. I denne perioden vokste det også frem en annen industri, det var trelast.¹¹ Etablerte og nye industrinæringer gjorde at Sverige hadde en arbeidergruppe, som i større grad hadde en oppfatning av klasse og klasstradisjoner.¹²

Bull d.e prøvde her å forklare betydningen industrien hadde for etableringen av en arbeiderklasse. Tilhørighet til industrien var kanskje avgjørende for at det skulle dannes en form for klasstradisjon. Danmark nevnes igjen siden industrien i Sverige hadde bidratt til å danne en større klasstradisjon, Danmark var ikke preget av den samme utviklingen.¹³

Grunnen til at jeg trekker inn Bull d.e sin analyse av Danmark og Sverige, er fordi de danner grunnlaget for sammenligningen med Norge. Bull d.e drøftet mulige faktorer for radikaliserings og det vil derfor være naturlig for meg å trekke dette inn i min oppgave.

Bull d.e gjennomførte den samme analysen i Norge, der han så likhetstrekk med bergindustrien og skogindustrien i Sverige. Norge hadde også fiskerier og noe hermetikkindustri av betydning. Selv om det ifølge Bull d.e var noen trekk som var lik i Norge og Sverige, så var det noe vesentlig annerledes i Norge.¹⁴

Fra omkring 1905 av, av den industri som utnytter landets kjempemessige fossekræfter. Utviklingen har her gått med en fart som langt overgår tempoet i de

⁹ Bull d.e, 1976, s3-5

¹⁰ Bull d.e, 1976, s3-5

¹¹ Bull d.e, 1976, s4

¹² Bull d.e, 1976, s4

¹³ Bull d.e 1976, s4

¹⁴ Bull d.e, 1976, s4

andre land; her er i løpet av en halv menneskealder skapt en ny industriarbeiderklasse, uten klassesetradisjon, og disse nye arbeidermasserne staar overfor svære, kapitalsterke selskaper.¹⁵

Her ser vi at Bull d.e la vekt på industrialiseringen gjennom fossekraft. Det vil i min oppgave være naturlig å knytte dette til Norsk Hydro. Det kan nemlig spekuleres i at da Bull skrev «kapitalsterke selskapet», så mente han Norsk Hydro.

De nye kraftstasjonene rundt fossene, krevde mye anleggsarbeid. Anleggsarbeidet appellerte til en gruppe mennesker som tidligere var tilknyttet andre næringer. De andre næringene kan i denne sammenhengen sees på som jordbruk, trelast, bergverk og fiske.

Denne gruppen mennesker ble beskrevet med ordet «uavhengigere». Bull d.e forklarte at de ikke hadde noen hus, familie eller generell tilknytting til områdene de arbeidet ved.¹⁶ De dro fra anlegg til anlegg på jakt etter arbeid. Det at de tidligere ikke hadde vært tilknyttet denne type industri, gjorde at de i stor grad manglet tilhørighet til en klasse. Selv om de sannsynligvis arbeidet med typisk anleggsarbeid, siden anleggsarbeid krevde mye kroppsarbeid. Anleggsarbeid hadde mange likheter med et bondeliv, det gjorde at ufaglærte kunne få jobb. Bondelivet kunne bestå av graving og bæring av tunge gjenstander og dette kunne overføres til typisk anleggsarbeid.

Bull d.e hadde i sitt verk omtalt hvordan fagorganiseringen i Norge ble til. Der Bull d.e trakk noen historiske linjer mellom fagorganisasjonen før og etter industrialiseringsperioden fra 1905.¹⁷ Bull d.e hevdet at det var en markant forskjell på hele industrien og arbeiderklassen før og etter denne perioden.¹⁸ Jeg tolker Bull d.e sine ord på denne måten; Selve starten på organiseringen av arbeiderne i Norge var i større grad tilpasset industri i en mindre skala. Det ble derfor andre krav til fagorganiseringen da storindustrien ble etablert i Norge.

Edvard Bull d.e var først ute i arbeidet med denne tematikken i Norge. Han gjennomførte en analyse som ble anerkjent i Norge og utlandet. Flere diskuterer og henviser til den såkalte «Bull- hypotesen», som omhandler noe av det vi har vært inne om hittil i oppgaven. «Bull- hypotesen» går ut på at det var en sammenheng mellom hastigheten på industrialiseringen, og radikaliseringen av arbeiderne. Bull d.e hevdet at den raske industrialiseringen var med på å

¹⁵ Bull d.e, 1976, s4

¹⁶ Bull d.e, 1976, s4-5

¹⁷ Bull d.e, 1976, s7

¹⁸ Bull d.e, 1976, s7

gjøre et «opprykking» av det gamle bondesamfunnet. Der de nye industristedene hadde skapt en arbeiderklasse som var mer tilbøyelig for et revolusjonært tankesett enn de gamle industristedene.¹⁹

Dette blir et viktig moment for meg når jeg skal gå videre å svare på problemstillingen. Er det noe i mitt tilgjengelige kildemateriale som tilsier at Bull d.e hadde rett? Jeg har tidligere nevnt at det var Bull d.e som startet denne diskusjonen med sin analyse av de tre nordiske landene. Dette temaet fikk deretter en oppblomstring på 70-tallet. I den sammenheng ønsker jeg å vise til en annen relevant historiker, nemlig Edvard Bull d.y.

1.3 Edvard Bull d.y

Jeg ønsker å trekke inn Edvard Bull d.y i denne sammenhengen. Han er sønnen til Bull d.e og har i likhet med sin far arbeidet med arbeiderbevegelsens historie. Bull d.y har også arbeidet med sosialhistorie, der fortellingen om historien nedenfra har vært viktig. I boken *Retten til en fortid*, som blir brukt i denne oppgaven, er fokuset vanlige menneskers historie. Bull d.y sin samling av minner var på om lag 2700 stk.²⁰ Bull d.y fikk hjelp til å intervjuere arbeidere og andre vanlige folk, slik at nye perspektiver kunne undersøkes. Noen av disse arbeiderminnene benytter jeg i denne oppgaven.

Bull d.y har gitt navnet for perioden «kapitalismens frigjørende fase», perioden strekte seg fra rundt 1860 til 1920. Dette var ifølge Bull d.y en periode der bondesamfunnets underklasser ble frigjort ved at kapitalismen banet vei for flere muligheter.²¹ Fra å arve arbeid fra foreldrene, og være stedbundet til gården eller bygda, kunne en flytte til byer, industristeder og anlegg. Dette hevder Bull d.y ga folk flere muligheter, men han stilte spørsmålsteget til om mennesket ble friere i denne fasen.²² De fikk kanskje flere muligheter, og rollen som lønnsarbeider gjorde at de også fikk fritid, men Bull d.y mener at de ellers var relativt ufrie.²³

Jeg ønsker å trekke inn Bull d.y sin artikkel om vandrekultur i sammenheng med det tidligere nevnte begrepet «uavhengig», som Bull d.e benyttet. Jeg tror at begrepene er med på å beskrive noe av de samme momentene, men Bull d.y trekker også inn noen viktige momenter

¹⁹ Bull d.e, 1976, s4-5

²⁰ Knut Kjeldstadli, [https://nbl.snl.no/Edvard Bull - 1](https://nbl.snl.no/Edvard_Bull_-_1), Lest den 24.03.2020

²¹ Bull d.y, 1981, s15

²² Bull d.y, 1981, s16

²³ Bull d.y, 1981, s16

som fellesskapsfølelse og forholdet til andre grupperinger. Det å kunne få en forståelse av hva slags mentalitet som drev anleggsarbeiderne vil være aktuelt for min oppgave.

Arbeidsgivere satte lover uten medvirkning fra arbeiderne, og arbeidsgiverne kunne også gi arbeiderne sparken.²⁴ Det å kunne si opp arbeidere var en selvsagt rett som arbeidsgiver skulle ha, men oppsigelsesgrunnlaget kunne ifølge Bull d.y variere. Oppsigelsesgrunnlaget kunne variere fra å ha drevet med fyll på arbeidsplassen, til å ha uttalt politiske meninger på arbeidsplassen.²⁵ Mangelen på stillingsvern var derfor et viktig kjennetegn på denne perioden.

Bull d.y har forsket på arbeidsimmigrasjon i den tidligere nevnte perioden, han konstaterer at flyttemønsteret var svært vilkårlig.²⁶ Bull d.y viser til en fortelling fra en arbeider som arbeidet i Hallingdal. Planen hans var egentlig å forflytte seg til Hydroanleggene ved Notodden og Rjukan, men han endte opp i Trondheim.²⁷ Denne arbeiderhistorien er med på å vise den vilkårlige arbeidshverdagen til en anleggsarbeider. Hva var motivene for flyttingen?

1.4 Push og pull faktorene til Bull d.y

For å kunne forklare hvorfor arbeiderne flyttet på seg, brukte Bull d.y ganske konkrete faktorer, som jeg senere skal benytte i oppgaven. Push og pull effekten skal ifølge Bull d.y være faktorer som bidro til at arbeiderne flyttet fra en bestemt arbeidsplass til en annen. Ifølge Bull d.y var det komplekse forklaringer på hvorfor arbeiderne til stadighet valgte å forflytte seg. Det var ikke bare troen på at man kunne tjene mer penger et annet sted.²⁸

Vurderingsgrunnlaget for å kunne dra videre fra arbeidsplassen kunne være et ønske om å reise. De så kanskje på selve vandringen som noe positivt. Ifølge Bull d.y ble vandringen assosiert med frihet og glede.²⁹ Det ble muligens naturlig for arbeiderne etter en periode å bytte arbeidsplass. Det jeg ønsker å trekke frem av pushfaktorer er bruken av den kjente svartelisten. Svartelisten var en metode, brukt av bedrifter for å utestenge arbeidere som var innblandet i fyll, slagsmål, dovenskap og revolusjonært oppvigleri.³⁰ Protokollen over rapporterte arbeidere kunne ifølge Bull d.y være en sentral pushfaktor. Det kan være verdt å nevne at deler av arbeidergruppen som ble oppført på svartelisten også havnet der grunnet andre problemer. Halvparten av de rapporterte på svartelisten ved Bergensbanen havnet der

²⁴ Bull d.y, 1981, s16

²⁵ Bull d.y, 1981, s16

²⁶ Bull d.y, 1981, s204

²⁷ Bull d.y 1981, s204

²⁸ Bull d.y 1981, s210

²⁹ Bull d.y. 1981, s210-211

³⁰ Bull d.y, 1981, s214

fordi de hadde stukket av fra arbeidsplassen. Dette var ifølge Bull d.y på grunn av gjeld til handelsmann, husvert eller andre kolleger. Etter en periode på anleggsområdet var det flere som «rømte» fra gjelden.³¹

1.5 Vandrekultur og radikale tendenser

Var det noe i vandrekulturen som kunne gi grobunn for radikale tendenser? Bull d.y har forsøkt å adressere spørsmålet om radikale tendenser i vandrekulturen. Bull d.y trodde det kunne være likhetstrekk mellom arbeiderklassen og den vandrende slusk. Likhetstrekket var ifølge Bull d.y at begge grupperingene var overbevist om at arbeidsfolk ble utnyttet. De hadde derfor ikke noen moralsk plikt til å respektere arbeidsgivers interesser.³²

Det virker som at det kunne være en sterk fellesskapsfølelse blant de vandrende arbeiderne. Bull d.y skriver at felleskapet kunne ha blitt til i kampen mot «de andre». Han spekulerte også i om dette felleskapet kunne ha noe med mangel på tilknytting til et lokalsamfunn å gjøre. Om vi trekker inn Bull d.e sitt ordvalg her, så kan vi si at de vandrende anleggsarbeiderne hadde fått et opprykk fra barndommens samfunn.³³

Er en kombinasjon av mangel på tilknytting til lokalsamfunn og et ellers sterkt felleskap av rotløse arbeidere nok til å få utslag i radikale tendenser blant arbeiderbevegelsen? Her er det viktig å ta i bruk begreper som klassebevissthet. Bull d.y skriver at selv om felleskapet blant anleggsarbeiderne var sterkt, så var det mangel på teoretisk forankring blant arbeiderne.³⁴

Avslutningsvis i presentasjonen om Edvard Bull d.y og hans syn på perioden, ønsker jeg å introdusere, informanten til Edvard Bull d.y: Lokalhistoriker Alf Mostue. Mostue arbeidet med arbeiderbevegelsen på Notodden, og hadde mest fokus på de lokale foreningene. Mostue ble omtalt som en viktig bidragsyter for Bull d.y. I *renhårig slusk* gir Edvard Bull d.y mye skryt for evnen Alf Mostue hadde til å få arbeiderne til å snakke fritt.

Mostue søkte permisjon fra Hydro på Notodden, for å kunne intervju arbeiderne som opplevde perioden jeg behandler i denne oppgaven. Dette skjedde på 1950-1960 tallet, og grunnen til at jeg plasserer Mostue sammen med Bull d.y, er fordi han behandlet denne perioden fra arbeidernes ståsted. Mostue kan derfor plasseres under den historiske metoden til Bull d.y der han benyttet arbeiderminner for å forklare historien nedenfra. Siden han var en

³¹ Bull d.y, 1981, s208

³² Bull, d.y, 1981, s214

³³ Bull d.y, 1981, s218

³⁴ Bull d.y, 1981, s218

lokal arbeider, som hadde denne evnen og motivasjonen, ønsker jeg å benytte hans samlede arbeiderminner. Jeg gjør dette for å kunne si noe om de teoriene som har blitt til. For hvordan stemmer de ulike teoriene og diskusjonene i lys av arbeiderminnene?

1.6 William Lafferty og Jorunn Bjørgum

Tematikken vi hittil har arbeidet med var svært aktuell på 70-tallet. William Maher Lafferty var en av bidragsyterne i denne perioden. Lafferty er en amerikansk-norsk statsviter som har forsket på økonomisk utvikling, demokrati og demokratiseringsprosesser.³⁵ Lafferty var opptatt av Edvard Bull d.e sin forskning, og var i en periode aktiv i diskusjoner i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*. Jeg ønsker å vise til deler av den diskusjonen, men for å kunne gjøre det, må jeg også vise til annen debattant.

Jorunn Bjørgum er en norsk historiker som har viet sin karriere til denne tematikken. Bjørgum har skrevet sin doktoravhandling om *Martin Tranmæl og radikaliseringen av norsk arbeiderbevegelse 1906-1918*. I likhet med Lafferty, bidro hun til at denne tematikken ble mye diskutert på 70-tallet.

1.7 Diskusjonen om menneskeoppykk eller samfunnsoppløsning

Denne diskusjonen som vi nå skal ta for oss, baserer seg på den tidligere nevnte Bull-hypotesen. Bjørgum og Lafferty prøvde der å gjøre rede for hva Bull d.e egentlig mente med bruken av ordet opprykking. Det er en viktig debatt å vise til, siden den viser hvordan behandlingen av denne tematikken har endret seg over tid. Det vil være interessant om jeg med mitt kildegrunnlag, kunne tilføye noe til denne debatten.

Den pludselige oppykking av et gammelt bondesamfund, nydannelsen av industrisentrene ved de elektriske kraftanleggene har frambragt en arbeiderklasse aapnere for revolutinonær tankegang end de ældre, langsommere voksende arbeiderklasserne i nabolandene.³⁶

Lafferty trodde at opprykket handlet om samfunnsoppløsning.³⁷ Endringene i samfunnet skjedde raskt. Bønder som tidligere var knyttet til gården flyttet på seg i jakt etter arbeid, og de nye industristedene var i en situasjon som var preget av normløshet. Den normløse

³⁵ Ole F. Berg, https://snl.no/William_Maher_Lafferty Lest den 04.02.2020

³⁶ Bull d.e, 1976, s4

³⁷ Lafferty, 1977, s202-204

tilstanden ble forklart som en overgangstilstand til det nye industrisamfunnet,³⁸ der industrialiseringen bidro til å bryte opp de etablerte normene og strukturene i samfunnet.³⁹ Denne tolkningen krever litt forklaring. Jeg tror at det Lafferty mener med normløshet er at de nye industrisamfunnene var nytt for mange. Bønder fra husmannsplasser ble plutselig del av noe større, et felleskap med andre arbeidere. I dette skiftet er det en periode der det ikke var etablert noen rammer for hvordan en skulle oppføre seg, og perioden ble derfor uforutsigbar og kaotisk.

Jorunn Bjørgum var uenig i Lafferty sin tolkning. Bjørgum hadde en forståelse av at Bull d.e omtalte rotløse mennesker. Bjørgum argumenterte imot det kollektive bruddet med bondesamfunnet, og påsto heller at det var snakk om enkeltindividet.⁴⁰ Enkeltmennesket fikk et oppbrudd ved hjelp av industrialiseringen, der menneske ikke lenger var like knyttet til hjemstedet. Siden det ble fremstilt andre muligheter, og her kan vi igjen benytte begrepet for perioden «kapitalismens frigjørende fase». Bjørgum stilte spørsmålet om det skjedde en samfunnsoppløsning eller menneskeopprykkning.⁴¹ Bjørgum stilte spørsmålsteget til samfunnsoppløsningen, siden det la antydninger til at deler av arbeiderne tilknyttet industrien ble direkte rekruttert fra det tilhørende bondesamfunnet som gikk i oppløsning.⁴² Hun viser til Sverre Kjeldstadli sine undersøkelser fra forskningsarbeidet på Rjukan. Sverre Kjeldstadli har jobbet med bygdehistorien på Rjukan, og han har sett på hvordan Norsk Hydro endret bygdesamfunnet til et moderne industrisamfunn.

Sverre Kjeldstadli mente at direkte rekruttering fra bondesamfunnet ikke var tilfellet siden bygdesamfunnet i området besto etter industrialiseringen av Vestfjorddalen.⁴³ Dette er en kritikk av Lafferty sin tolkning, siden om Bull d.e egentlig mente at Norsk Hydro var det «kapitalsterke selskapet», burde teorien faktisk gjelde Rjukan. Selv om det ble vist til Rjukan i denne omgangen, ble Notodden ikke nevnt. Det vil derfor være et moment for videre undersøkelser i mitt kildemateriale. Vil det være mulig å si noe konkret om denne debatten? Jeg kan undersøke hvor arbeiderne ble rekruttert fra, og om bondesamfunnet består. Eller om det har skjedd en «samfunnsoppløsning».

³⁸ Bjørgum, 1977, s133-134

³⁹ Lafferty, 1977, s202-204

⁴⁰ Bjørgum, 1977, s133

⁴¹ Bjørgum, 1977, s131-132

⁴² Bjørgum, 1977, s134

⁴³ Bjørgum, 1977, s134

Jeg har noen innvendinger mot bruken av denne tolkningen og begrepet. For teorien til Bull d.e avhenger av at det skjedde en opprykking ved de nye industrisamfunnene. Det vil derfor være vanskelig for tolkningen til Lafferty siden endringene på Rjukan ikke kan omtales som samfunnsoppløsning. Problemet blir det som ligger i selve begrepet samfunnsoppløsning, for hva kan egentlig defineres som samfunnsoppløsning? Dette er et begrep som fremstår u håndgripelig for min del, siden det ikke gir noen klare indikasjoner på hva som tilsier at samfunnet går i oppløsning.

Hittil i den oppgaven har jeg tatt utgangspunkt i teorier knyttet til omreisende anleggsarbeidere. Teoriene har vært en blanding av abstrakte teorier, og teorier basert på historier nedenfra. Dette viser at det er flere perspektiver jeg må se på i bearbeidelsen av mitt studieobjekt. Videre ønsker jeg å se nærmere på «Fagopposisjonen 1911», og hvorfor gruppen fikk oppslutning på Notodden. Jeg har tidligere vist til Bull d.e sin tanker om industrialiseringen av Norge i 1905, der storindustrien sin innmarsj var med å endre arbeidernes tankesett.

Bull d.e hevdet at fagorganisasjonen i etterkant av industrialiseringen i 1905 var preget av mer kamplyst.⁴⁴ Kamplysten fikk utspring i en bevegelse som het ungsosialistene. Denne bevegelsen var inspirert av strømninger fra Sverige. I 1911 ble disse strømningene samlet og fagopposisjonen under ledelse av Martin Tranmæl ble til.⁴⁵ Før jeg fortsetter å greie ut om fagopposisjon, vil jeg presisere at den svenske påvirkningen, og den mulige logiske bristen vedrørende Bull-hypotesen, skal drøftes senere i oppgaven.

1.8 Fagopposisjonen 1911

Jorunn Bjørgum har som tidligere nevnt arbeidet mye med dette temaet, og det vil derfor være naturlig å benytte hennes teorier i denne oppgaven. Bjørgum har skrevet artikkelen «Fagopposisjonen 1911». Artikkelen ble skrevet for å belyse hvorfor fagopposisjonen ble til, hvordan den ble organisert, og hvorfor fagopposisjonen fikk oppslutning. Fagopposisjonen ble i denne artikkelen beskrevet som den nye retningen, den hadde tilknytting til LO og DNA (Det norske Arbeiderpartiet). Selv om det var en tilknytting til DNA, var det derimot ikke en formell tilknytting. Bjørgum skriver at selv om artikkelen og gruppen heter fagopposisjonen

⁴⁴ Bull d.e, 1976.s7

⁴⁵ Bull d.e, 1976, s7

1911, ble selve organisasjonen stiftet i 1913. Gruppen dateres til 1911 siden det var da forslagene ble foreslått under navnet Trondhjems-resolusjonen.⁴⁶

Fagopposisjonen var en radikal stemme som ville ha en mer revolusjonær endring. «den faglige situation nu kræver, at organisationsarbeidet lægges paa et mere revolutionært grundlag en før.»⁴⁷

Nettopp dette er viktig å ta med videre i oppgaven. Det fagopposisjonen ønsket var endring i hvordan organiseringen av klassekampen skulle foregå. Og for å få klassekampen over på et mer revolusjonært grunnlag enn tidligere, viste de til tre tiltak som tidligere nevnt het Trondhjems-resolusjonen.

Denne gruppen ble som tidligere nevnt vedtatt av Martin Tranmæl, og Bjørgum hevdet at hovedgrunnene til at Trondhjems-resolusjonen ble stiftet, var at arbeidsgiverforeningen hadde blitt sterkere. Arbeidsgiverforeningen benyttet lockout og streikebrytere i kampen mot fagbevegelsen. Disse våpnene sammen med en økning i bruken av lange overenskomster gjorde at arbeiderne mistet mulighet til å kjempe om lønn.⁴⁸ Det var også en påvirkning utenfra som inspirerte gruppen. Bjørgum påpekte at det dreide seg om syndikalistiske strømninger som gjorde seg gjeldene i større deler av den internasjonale sosialistiske arbeiderbevegelsen.⁴⁹ Tranmæl hadde vært på en dannelsesreise til Amerika for å besøke organisasjonen «Industrial Workers of the World», som jeg kommer til å undersøke nærmere senere i oppgaven. Bjørgum la også vekt på den direkte sammenhengen mellom storstreiken i Sverige i 1909, og dens påvirkning på norsk arbeiderbevegelse. Flere radikale svensker hadde havnet på svartelisten og ble derfor tvunget til norske anlegg for å arbeide.⁵⁰

Fagopposisjonen stilte i alt tre forslag for å endre den daværende praksis. Det første kravet var å avskaffe den daværende praksisen når det gjaldt bindende avtaler. Bindende avtaler, som tariffavtaler, var relativt langvarige avtaler. Avtalene ble stående uavhengig av endringer som fant sted i markedet. Dette betydde at arbeiderne kunne sitte igjen med en lønning som ikke holdt tritt med levekonstandene i samfunnet.⁵¹ De to andre forslagene var å endre fra

⁴⁶ Bjørgum, 1976, s64

⁴⁷ Bjørgum, 1976, s63-64

⁴⁸ Bjørgum, 1976, 69-70

⁴⁹ Bjørgum, 1976, s70

⁵⁰ Bjørgum, 1976, s70

⁵¹ Bjørgum, 1976, s70

fagforbund til industriforbund, og ta i bruk andre kampmidler som sympatistreik, boikott og sabotasje.⁵²

Dette kan muligens sees på i perspektiv av en protestbevegelse mot de mer ordnede formene i arbeidslivet. Bundne avtaler i form av tariffier gjorde kanskje at maktgrunnlaget på den enkelte arbeidsplassen svekkes. Videre i denne oppgaven vil definisjonen av direkte aksjoner være nettopp bruken av kampmidlene sabotasje, obstruksjon og boikott. Dette gjør jeg fordi bruken av streik og sympatistreik var mer utbredt, mens sabotasje, obstruksjon og boikott var mindre utbredt, og har en mer aggressiv tone. Bjørgum viser til en type retorikk som ble benyttet, og som viser bruken av mer aggressive midler i klassekampen. «End om der laa noen dynamitpatroner i borehullene som bare de streikende visste av, tror man ikke streikebryterne vilde betænke sig to ganger paa at opta arbeidet?». ⁵³ Denne uttalelsen fra Tranmæl, viser mye av dynamikken i klassekampen. Jeg har tidligere vist til Olstad sitt utdrag om krigsbilde mellom de to hovedorganisasjonene. Det var en kamp der det ble benyttet alle mulige midler, for å vinne. Bull d.y mente at den type retorikk som Tranmæl benyttet, var en retorikk som appellerte til den vandrende anleggsarbeider.⁵⁴

Forslagene i denne resolusjonen var av en annen karakter enn tidligere. Selv om det ifølge Bjørgum var av en faglig karakter, bærer formuleringene preg av en mer revolusjonær mening.⁵⁵ Dette skal ha noe med hvordan vi tradisjonelt har arbeidet med begrepet «faglig kamp». Den nye retningen i arbeiderbevegelsen hadde i større grad fokus på at den faglige kampen skulle bestå av fagbevegelsens direkte kamp mot de eksisterende samfunnsstrukturene.⁵⁶

Selve oppslutningen til Trondhjems-resolusjonen ønsker jeg å se nærmere på i kapittel 3. Der blir møteprotokoller fra «Notodden jern og metallarbeiderforening» undersøkt.

1.9 Syndikalistiske strømninger i Fagopposisjonen.

Jeg har tidligere skrevet om stiftelsen av fagopposisjonen, og hva slags tiltak de ønsket å benytte for å endre kampen mot de etablerte samfunnsstrukturene. Jeg omtalte også syndikalistiske strømninger i den sammenheng. Disse strømningene er det viktig å gå

⁵² Bjørgum, 1976, s64

⁵³ Bjørgum, 1976, s73

⁵⁴ Bull, d.y, 1981, s219

⁵⁵ Bjørgum, 1976, s64

⁵⁶ Bjørgum, 1976, s65

grundigere gjennom, siden det er en relevant diskusjon knyttet til syndikalisme innad i fagopposisjonen. Ifølge Bjørgum var dette en retning innenfor sosialismen som oppstod i Frankrike i 1890-årene.⁵⁷ Strømmingene var sterkest like før første verdenskrig, og Bjørgum hevder at bevegelsen hadde en større indirekte innflytelse enn styrken på selve organisasjonen.⁵⁸ Det er nettopp derfor jeg ønsker å greie mer ut om denne retningen, siden det er tydelig at bevegelsen hadde påvirket fagopposisjonen i denne perioden. Bevegelsens grunnlag var ifølge Bjørgum kritikk av sosialdemokratiets utvikling mot kompromisspolitikk og parlamentarisk korrupsjon, der parlamentarisme var uttrykk for borgerskapets interesser, og det var derfor viktig å vise motstand mot parlamentarisk politikk.⁵⁹ Bjørgum viser også til troen på at arbeiderklassen kunne benytte generalstreik for å etablere et sosialistisk samfunn.⁶⁰ Her ser vi hvordan syndikalismen hadde påvirket fagopposisjonen. Omdannelsen til industriforbund, og fjerningen av skillet mellom fagforeningene på arbeidsplassen, sammen med økning i bruken av direkte aksjoner, kan sees som midler på vei mot generalstreiken. Derfor kan en kanskje hevde at den faglige omstillingen i fagopposisjonen, skulle forberede arbeiderklassen for generalstreik.

Diskusjonen om syndikalisme og fagopposisjonen besto av hvor stor grad syndikalismen påvirket fagopposisjonen. Det er flere som har meldt seg på i nettopp denne debatten, og historiker Joar Tranøy har skrevet en bok som heter *Slusk og syndikalister*, som tar for seg utbredelsen av syndikalisme på Rjukan. Tranøy hevder at det var flere trekk ved fagopposisjonen som var syndikalistisk.⁶¹ Bjørgum viser til svensk historiker Lennart Pearsson som hevdet at fagopposisjonen uten forbehold var syndikalistisk.⁶² Bjørgum mener selv at det er flere likhetstrekk, men påstår at fagopposisjonen hverken kan omtales som syndikalistisk eller halvsyndikalistisk. Begrunnelsen til Bjørgum ser jeg på som veldig relevant, der det ble påpekt at kampen mot parlamentarismen ikke var tilstede i Trondhjems-resolusjonen, da de var partitro.⁶³ Diskusjonen tyder på at det er usikkerhet knyttet til begrepet. Tidligere i dette teorikapittelet var fokuset på at den indirekte påvirkningen overgår selve styrken til den syndikalistiske organisasjonen. Dette er en interessant diskusjon som tar

⁵⁷ Bjørgum, 1998, s31

⁵⁸ Bjørgum, 1998, s31

⁵⁹ Bjørgum, 1998, s32

⁶⁰ Bjørgum, 1998, s32

⁶¹ Tranøy, 2016, s21

⁶² Bjørgum, 1998, s39

⁶³ Bjørgum, 1998, s38-39

for seg forholdet mellom fagopposisjonen og syndikalismen. Hva med arbeiderne som hadde en tilslutning til fagopposisjonen? Hva slags empirisk grunnlag har vi for å bedømme om de var syndikalist eller ikke? Det er jo ellers ganske tydelig at medlemskap i fagopposisjonen var radikalt, men kan en vite om de var syndikalister? I denne sammenheng benyttet Tranøy teoriene til Bull d.y for å forklare oppslutningen til syndikalismen. «Sluskens vandring ga grobunn til syndikalistiske holdninger og kampmoral.»⁶⁴ Tranøy forsøkte her å forklare grunnlaget for syndikalistiske holdninger blant anleggsarbeiderne, men jeg tror det kan være problematisk å benytte den tidligere nevnte vandreteorien til Bull d.y for å forklare grunnlaget for syndikalistiske holdninger. Siden Bull d.y prøvde å forklare ganske generelle trekk ved anleggsarbeidernes mentalitet, da blir det kanskje feil å benytte den samme teorien til å forklare anleggsarbeidernes syndikalistiske holdninger. Siden da hadde vel alle anleggsarbeidere hatt syndikalistiske holdninger?

Jeg ønsker å belyse denne diskusjonen i drøftingsdelen. Siden det virker å være problemer knyttet til begrepet. Hvordan kan Tranøy benytte teorien til Bull d.y, før vi vet noe mer spesifikt om de såkalte syndikalistiske holdningene til slusken? Videre i dette kapittelet ønsker jeg å se kort på noen forhold som ifølge Bjørgum kunne gi oppslutning til Trondhjems-resolusjonen. Disse momentene blir i likhet med teoriene ovenfor, grunnlaget for drøftingen.

1.10 Vanskelige arbeidsforhold og oppslutning til fagopposisjon

Forholde mellom vanskelig arbeidsforhold og tilslutning ble poengtert av Bjørgum. Bjørgum viste til en uttalelse gjort av sekretæren Ivan Bjerkmann fra den elektrokjemiske gruppen i arbeidsmannsforbundet:

Den elektrokjemiske er en industri som er i voldsom utvikling og arbeider under urolige forhold. Det er inden denne industri de fleste aktioner er foretat. Det er en foregangsindustri i alle henseender. Det er kun voksne som arbeider i den, og arbeidet gaar kontinuerlig. Jeg kan ikke tro det er nogen industri hvor der er mere og vanskeligere arbeide end i denne.⁶⁵

Bjørgum viste til en indirekte sammenheng mellom vanskelige arbeidsforhold og fagopposisjonen. Bjørgum hevdet i den sammenheng at flertallet innen den elektrokjemiske

⁶⁴ Tranøy, 2016, s36

⁶⁵ Bjørgum, 1976, s107

gruppen tilhørte fagopposisjonen.⁶⁶ Dette gjaldt også den elektrokjemiske gruppen på Notodden og Rjukan, som ble omtalt som hovedbastionen for fagopposisjonen på Østlandet.⁶⁷ Arbeidsforholdene i den nye industrien var preget av vanskelige forhold for arbeiderne. Bjørgum definerte disse vanskelige arbeidsforholdene til å gjelde «sanitære» forhold, der forholdene innad industrien var preget av støv, røyk, syrer og gasser. Det blir derfor viktig å se på arbeiderminnenes omtalelse av nettopp de «sanitære» forhold som Bjørgum har lagt vekt på. Bjørgum ser i den sammenheng en forbindelse mellom den isolerte stillingen som Notodden og Rjukan hadde, og nødvendigheten av direkte aksjoner. Det var langt å reise inn til Kristiania for å kunne klage på de farlige forholdene i industrien.⁶⁸ Dette kan tolkes som at de to forholdene hang sammen. De vanskelige arbeidsforholdene og isolerte industristeder gjorde det nødvendig å ta i bruk direkte aksjoner, siden avstandene var for stor fra arbeidsplass til beslutningsorgan. Derfor så kanskje arbeiderne det som nødvendig å benytte direkte aksjoner, og derfor ta del i en gruppering som kjempet for bruken av direkte aksjoner.

1.11 Radikalisering og levetilstand

Når det er snakk om de spesifikke levetilstandene, har Bjørgum en teori om sammenhengen mellom direkte aksjoner og tette boforhold.⁶⁹ I denne sammenhengen bør det tolkes dit hen at Bjørgum fokuserte på antall arbeidere i samme avgrenset området. Tettere boforhold ga større sannsynlighet for å kunne gi mulighet for spontane aksjoner. Bjørgum forklarte dette med at de spontane aksjonene var lettere å organisere når arbeiderne bodde tett.⁷⁰ Bjørgum mente at dette var spesielt tilfelle under anleggsperioder, der levetilstandene kunne være harde. I den sammenhengen trakk også Bjørgum frem at det var mye fyll og slåssing som preget boforholdene.⁷¹

1.12 Radikalisering og storindustri

I artikkelen tok Bjørgum for seg flere eksempler på hvorfor en arbeidergruppe ble radikalisert. Bjørgum viste til sin hypotese om sammenhengen mellom store arbeidsplasser og radikaliseringsprosessen.⁷² Der fikk hun støtte av Trotskij og Deutscher, som hadde forsket på den russiske arbeiderbevegelsen. De trodde at store arbeidsplasser hadde en viss betydning for

⁶⁶ Bjørgum, 1976, s108

⁶⁷ Bjørgum, 1976, s109

⁶⁸ Bjørgum, 1976, s109

⁶⁹ Bjørgum, 1976, s104-105

⁷⁰ Bjørgum, 1976, s104-105

⁷¹ Bjørgum, 1976, s104

⁷² Bjørgum, 1976, s112

radikaliseringsprosessen.⁷³ Sammenhengen mellom radikalisering og storindustrien er svært interessant. Sammenhengen som Bjørgum viste til, var at muligheten for mobilisering og bevisstgjøring lå til stede i en slik storbedrift. Hun argumenterte for at klassebevissthet ville være mer naturlig under større arbeidsforhold.⁷⁴ Bjørgum hevdet at det var mer sannsynlig at «radikalisme» ville lettere spres på de store arbeidsplassene, der avstanden mellom arbeiderne var mindre.⁷⁵ Et poeng jeg kan se på i mitt kildemateriale, er om det finnes noen forskjeller på arbeiderne i de ulike bedriftene. Selv om det må presiseres at dette blir et vanskelig arbeid, siden dette var en periode der arbeidere byttet arbeidsplass ofte, og derfor kan en ikke si noe for sikkert. Det vil også være vanskelig å si noe spesifikt om klassebevisstheten, men jeg ønsker å se om det finnes forskjeller blant arbeiderne på måten de omtaler arbeiderklassen, siden det kan si noe om klassebevisstheten.

1.13 Forholdet mellom arbeiderne og ledelsen

Bjørgum trodde at tilhengerne av denne type radikalisme måtte forklares med hver enkelt arbeidersituasjon, og deres forhold til arbeidskjøperne.⁷⁶ Forholdet mellom arbeiderne og bedriften Hydro blir i så fall en viktig faktor. Dette skal jeg undersøke senere i oppgaven. Bjørgum viser til avstanden mellom arbeidergruppen og eier som en mulig faktor. Motsetningsforholdet mellom arbeidergruppe og eier kan tenkes at øker om størrelsen på bedriften øker.⁷⁷ Avstanden kan ifølge Bjørgum komme fra den marxistiske tankegangen om merverdi og utbyttingsteori. Avstanden skjer gjennom den profitten som arbeidskjøper tjener på bekostning av det arbeidet som arbeidskraften utøver.⁷⁸ I denne teorien, vil det også være mulig å tolke ledelsen som funksjonærer. Siden funksjonærene både var bosatt på andre steder enn arbeiderne, og hadde en nærmere tilknytting til ledelsen. Det vil også være mer nærliggende at arbeiderminnene som jeg har tilgjengelig, vil omtale funksjonærer, enn selve Hydro sin ledelse.

1.14 Teori oppsummering

For å kunne samle trådene for denne gjennomgangen av teorien, ønsker jeg å trekke inn historiker Hans-Jakob Ågotnes. Ågotnes har skrevet artikkelen: Faglig politikk og faglig

⁷³ Bjørgum, 1976, s112

⁷⁴ Bjørgum, 1976, s112-113

⁷⁵ Bjørgum, 1976, s112-113

⁷⁶ Bjørgum, 1976, s110

⁷⁷ Bjørgum, 1976, s112-113

⁷⁸ Tranøy, Knut Erik, <https://snl.no/marxisme> 05.05.2018

mobilisering i jernindustrien 1900-1920. Ågotnes forøker å forklare noen av de teoriene som har blitt nevnt ovenfor. Der blir disse teoriene sett i sammenheng med hverandre. Ågotnes poengterer at utviklingen har beveget seg fra en tanke om at de ulike sosiale gruppene var disponert for radikalismen.⁷⁹ Dette var en tankegang vi kunne se i Bull d.e sin teori, der den raske industrialiseringen og arbeidere som ble direkte rekruttert fra bondesamfunnet. Ågotnes mener at teoriene til Bjørgum er mer nyanserte, siden de ikke tar utgangspunkt i at ulike sosiale grupper hadde revolusjonære tanker latent, men at arbeidsplassene spilte en større rolle.⁸⁰

1.15 Kildemateriale

For å kunne behandle de teoretiske diskusjonene på mitt studieobjekt, er jeg avhengig av et lokalt kildemateriale. Jeg vil derfor introdusere mitt tilgjengelige kildemateriale som jeg benytter i denne oppgaven. Det vil i den sammenheng være naturlig å gjøre noen refleksjoner rundt det kildemateriale jeg ikke får benyttet. Jeg har fått tilgang til møteprotokoller fra fagforeningen til «Notodden Jern og Metallarbeiderforening». Perioden som protokollene omhandler er fra slutten av 1911 til 1914. Det er omtrent 200 sider med loggføring. Det vil kunne belyse de sakene fagforeningen behandlet innenfor avgrensningen av oppgaven, som er 1900-1914.

Det er protokoller jeg ikke får sett nærmere på, siden flere av protokollene ifølge Mostue ble kastet vinteren 1939. Dette gjør at vi ikke får sett på utviklingen i foreningen i hele tidsperioden, men vi får et innblikk i det som foreningen var opptatt av. Det som må legges til er at kvaliteten på møteprotokollene er god. De har fanget opp ulike diskusjoner, der argumentasjonen blir fremlagt. Jeg ønsker i denne sammenhengen å trekke inn en sak fra arbeiderbevegelsens arkiver sin hjemmeside. Nettressursen til arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek som melder om andre grunner til at arkivmateriale har gått tapt. De hevder at det var sannsynlig at mye av materialet ble beslaglagt av okkupasjonsmakten eller ødelagt for at ikke skulle havne hos okkupantene. Protokollene kunne kanskje vært nyttige for å kartlegge viktige personer i Arbeiderpartiet og Norges kommunistiske parti.⁸¹

I tillegg til møteprotokollene ønsker jeg som gjennomgang av problemstilling og tema antyder, å gå gjennom muntlige beretninger. Disse arbeiderminnene er som tidligere nevnt skrevet ned av lokalhistoriker Alf Mostue som søkte permisjon fra sitt arbeide for å livsløps

⁷⁹ Ågotnes, 1986, s122

⁸⁰ Ågotnes, 1986, s122

⁸¹ Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, 2017, <https://www.arbark.no/Diverse/rgaspi/rgaspi.htm>

intervjuer med eldre arbeidere i perioden 1950-1960. Dette arbeidet blir en viktig bidragsyter, for mitt svar på problemstillingen. Det er et par momenter som bør nevnes i denne sammenheng. Det blir viktig å gjøre noen vurderinger av nettopp hvem som blir intervjuet, og hvem som ikke har blitt intervjuet.

Disse intervjuene fikk jeg tilsendt av arkivar Dan Velle, som arbeider for Norsk industriarbeidermuseum. Jeg fikk tilsendt 12 intervjuer, og videre anbefaling om tre intervjuobjekter som skulle være tilgjengelig hos tidligere nevnte «Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek». Av disse tre intervjuobjektene, fikk jeg tilsendt intervjuet til Saamund Bergland.

1.16 Arbeid med muntlige minner

Hvordan arbeide med muntlige minner? Ingar Kaldal er professor i historie ved NTNU, en del av arbeidet hans har vært rettet mot det teoretiske og metodiske delen av historiefaget. Kaldal har skrevet boken *Minner som prosesser*. Muntlige minner kan være med å beskrive noe i fortiden. Minnene kan inneholde fakta, informasjon og beretninger om en periode eller fenomen.⁸² Kaldal hevder at minner har blitt skapt og formet i tider, miljøer, kulturer og samfunn.⁸³ Det vil si at alle minner blir til i en kontekst, og må tolkes ut ifra konteksten. Jeg må derfor tolke innholdet i minnene ut ifra den perioden de blir til.

Knut Kjeldstadli hevder at det mest vriene med bruken av *minner* er holdninger i fortid. Der Kjeldstadli påpeker at det en ubevisst justerer minnene til å passe inn i dagens samfunn. Det betyr at forestillingen til disse arbeiderminnene er farget av senere erfaringer.⁸⁴ Jeg må derfor ta visse forbehold i arbeid med disse arbeiderminnene, siden de kan være justert inn til å passe intervjutidens samfunn.

For å kunne klargjøre intervjutidens samtid, benytter jeg Finn Olstad sin bok om Norsk konsensuspolitikk i etterkant av krigen. Boken heter *Den lange oppturen* og tar for seg endringene fra en periode med 5 års okkupasjon og et fascistisk fremmedstyre.⁸⁵ Til en periode med nasjonal entusiasme og flaggvifting,⁸⁶ der gjenreisningen er i fokus. Olstad går inn på klassekampen i et lengre perspektiv, og forklarer at det har beveget seg fra en splittelse til

⁸² Kaldal, 2016, s83

⁸³ Kaldal, 2016, s83

⁸⁴ Kjeldstadli, 1992, s187-188

⁸⁵ Olstad, 2017, s98

⁸⁶ Olstad, 2017, s98

en form for forsoning. Olstad påstår at denne endringen spesielt er synlig på 1950-tallet, der arbeiderklassens nærvær er mindre synlig.⁸⁷ Fokuset blir heller rettet mot staten enn klasse, og det er konteksten vi er ute etter i arbeide med arbeiderminnene fra 1950-60 tallet. Der en ønsker en avstand fra den kaotiske perioden, med radikale strømninger.

1.17 Relevant litteratur om temaet

For å kunne finne svaret på mitt studieobjekt, er jeg også avhengig av å støtte meg på sekundærlitteratur. Altså noen som har arbeidet med tematikken, som jeg kan benytte for å gi nødvendig kontekst. Det er flere som har forsøkt å forklare perioden i norsk historie, og da ønsker jeg først å vise til historiker Jan Eivind Myhre. Myhre har skrevet boken *Norsk historie 1814-1905*. Myhre forsøker å forklare endringene i Norge i perioden 1814-1905, og denne boken vil være med å gi nødvendig nasjonal kontekst for min oppgave. Siden denne boken gir en nasjonal kontekst, før 1905, vil det også være nødvendig å vise til boken som tar for seg perioden etter 1905. *Norsk historie etter 1905; Veggen mot velstandslandet* er skrevet av historiker Ola Svein Stugu. Den vil kunne gi en tilsvarende nasjonal kontekst etter 1905. Det er også verdt å nevne at Stugu og Myhre har skrevet *Norsk byhistorie* sammen med historikerne Knut Helle og Finn-Einar Eliassen. *Norsk byhistorie* vil kunne gi noen forklaringen med etableringen av industribyer. Det vil være nødvendig, siden Notodden ble til et typisk industristed i den perioden som jeg skal se på. Jeg vil i denne sammenhengen også introdusere en artikkel og et relevant begrep. «The nature of the company town» er skrevet av historiker J.D. Porteous. Artikkelen gir et innblikk i industristedene som vokste frem av en eller flere bedrifter. Artikkelen vil kunne forklare hvordan oppbyggingen av den typiske industribyen bestående av en bedrift.

Det vil derimot være nødvendig å ha en mer detaljert fremstilling av de lokale forholdene. Siden det er flere aspekter med utviklingen av industristedet som ikke blir dekt av litteraturen ovenfor. Derfor vil jeg introdusere Notodden sin jubileumsbok *Notodden*. Boken er skrevet av Jens Christian Hansen, og tar for seg utviklingen av industristedet fra å være en del av Heddal, til å bli en egen by i 1913.

Det vil også være naturlig å forklare perspektivet til bedriften Norsk Hydro. For å kunne beskrive Hydro, vil jeg ta i bruk boken *Flaggskip i fremmed eie; Hydro 1905-1945*. Boken er skrevet av historiker Ketil Gjølme Andersen, som tar for seg den første delen av bedriftens historie. Andersen har arbeidet med bedriftshistorie og vil kunne gi en oversikt over Hydro

⁸⁷ Olstad, 2017, s122

sin historie i etableringsfasen. Denne boken er skrevet fra et bedriftsperspektiv, noe som også vil kunne gi noen interessante nyanser for fremstillingen av arbeiderbevegelsen. Det vil også kunne gi en forklaring på hvordan bedriften påvirket industristedet.

Tidligere i dette kapitlet har jeg gitt en introduksjon til tema og teori. Teoriene som har blitt fremstilt mangler nødvendig bakgrunnshistorie. Det vil derfor være nødvendig å benytte Øyvind Bjørnson sin bok om *Arbeiderbevegelsens historie i Norge. bd. 2; På klassekampens grunn, 1900-1920*. Bjørnson tar for seg utviklingen av arbeiderbevegelsen i den gitte perioden. Bjørnson forklarer også arbeiderbevegelsens plass i ulike lokalsamfunn som Rjukan og Notodden.

Tidligere nevnte Knut Kjeldstadli er historiker og har skrevet om det norske samfunnet i *Et splittet samfunn; 1905-1935*. Der tar Kjeldstadli for seg hvordan de ulike samfunnsgruppene forholdt seg til hverandre i 1905-1935. Arbeiderbevegelsens utforming og kampsaker blir satt i en større samfunnsmessig kontekst. Det er også verdt å nevne at Knut Kjeldstadli er sønn av tidligere nevnte Sverre Kjeldstadli. Knut Kjeldstadli har skrevet bok om sine besteforeldre, som arbeidet ved fabrikkene på Rjukan.

Sentralt i arbeiderbevegelsens historie er Finn Olstad sin bok *Med knyttet neve: 1899-1935*, som er bind en av LOs historie. Olstad har også arbeidet med fagforeningen Jern og Metallarbeiderforbund. *Jern og metall 100 år: 1891-1940* tar for seg den nasjonale utviklingen av dette forbundet. Olstad omtaler hva slags meninger forbundet har på det nasjonale plan, men han har også sett litt på det lokale plan. Siden Olstad har jobbet med arbeiderbevegelsen over en lengre perioden, så benyttes den tidligere nevnte boken *Den lange oppturen*.

Jeg ønsker også å vise til et begrep jeg kommer til å benytte i oppgaven, det er begrepet arbeiderkollektivet, som blir brukt av sosiolog Sverre Lysgaard. Jeg tror at begrepet kan sees i sammenheng med andre begreper som klassesolidaritet og klassebevissthet.

Arbeiderkollektivet kunne ifølge Lysgaard samle seg eller mobilisere i møte med konflikter.⁸⁸

Jeg ønsker avslutningsvis å introdusere boken *Enighet gjør sterk*. I denne boken tar tidligere nevnte Alf Mostue for seg fagforeningene på Notodden. Dette er relevant, fordi boken gir et innblikk i fagforeningene og de sakene som betydde noe for dem. Det gir også mulighet til å

⁸⁸ Lysgaard, 1985, IX

sette boken sammen med de ulike diskusjonene som omhandler radikaliserings av arbeiderbevegelsen på Notodden.

Dette er litteratur som skal hjelpe med å svare på oppgaven. Jeg vil nå introdusere stedet Notodden, for å deretter kunne se om diskusjonene ovenfor stemmer for mitt studieobjekt.

Kap 2- Aktører og forhold på industristedet Notodden

I dette kapitlet vil det være viktig å gjøre rede for de lokale forholdene. Hvordan så Notodden ut før industrien? Hvordan endret tettstedet seg med industrien? Det vil også være naturlig å belyse oppstarten til Tinfos og Hydro, da fra et bedriftsperspektiv. Jeg vil koble inn begrepet til Porteus, «company town», siden begrepet er med å sette ord på utviklingen av industristedet. Befolkningsvekst, boligforhold, lokal arbeiderbevegelse, næringslivet og transport kommunikasjonen med omverdenen er forhold som må belyse for at jeg skal kunne koble teorien og studieobjektet Notodden.

2.0 Det gamle møter det nye

Perioden som oppgaven handler om, må bli beskrevet som en periode med store endringer. Christian Hansen skrev i jubileumsboken til Notodden by, at det gamle samfunnet i 1850 besto av bønder uten kapital, bundet av gammel rutine og fordommer.⁸⁹ Hansen viser til folketellinger der det i 1876 var 3050 innbyggere i jordbrukskommunen Heddal.⁹⁰ Bygda ble beskrevet som rik og har i tillegg til mye dyringsjord også store områder med skog. Disse rike skogområdet skulle være med å sette i gang industrialiseringen i bygdesamfunnet. Tinfos papirfabrikk under ledelse av familien Holta ble firmaregistret i 1894.⁹¹ Hansen påpeker at etableringen av Tinfos gjorde at det gamle samfunnet rundt fabrikkens endret seg. Sentrum for bygda ble endret til å være rundt fabrikkområdet, og det er en større økning av handel og trafikk.⁹² Med andre ord så var Tinfos med å starte urbaniseringsprosessen i området.

Den økte trafikken forklares med utviklingen av sentrumet ved Heddalsvannet. Reiseveien mellom Notodden-Skien tok via Skiensvassdraget rundt 5 timer. I løpet av sommerstid gikk det to båter hver vei hver eneste dag, som sier noe om pågangen til området i 1880 årene. Da var det ikke bare tilknyttet industrialiseringen, men også fordi Rjukanfossen var et «klassisk» turistmål. Hansen hevder at det ikke bare var fordi det var en vakker turistdestinasjon, men

⁸⁹ Hansen, 1963, s23

⁹⁰ Hansen, 1963, s24

⁹¹ Hansen, 1963, s49-50

⁹² Hansen, 1963, s52

også fordi det var enklere å reise dit, etter at det ble etablert flere reiseruter fra Kristiania og Skien. Reiseveien via tog ble enklere i 1872 da strekningen mellom Drammen og Kristiania ble åpnet. Året før hadde nemlig togstrekningen mellom Kongsberg og Drammen åpnet, og det betydde at det ble enklere med gjennomgang til tettstedet Notodden.⁹³

Notodden utviklet seg med dette til et tettsted i Heddal kommune. I 1890 hadde industrien og handelen bidratt med å øke tettstedets befolkning til 478 innbyggere. Denne utviklingen fortsatte inn mot 1900-tallet da det økte til 849 personer på 10 år.⁹⁴

Dette var også en periode der de utnytter fossekraften for produksjonen av strøm. Tinfos var først ute som aktør i byggingen av kraftstasjon som skulle brukes til å etablere ny industri på Notodden.⁹⁵ Ifølge Hansen ble styret i Tinfos papirfabrikk enige om karbidproduksjon. Karbidindustrien var ny i Norge, og tysk maskiner og patent ble brukt for produksjon av karbid på Notodden.⁹⁶ Det skulle vise seg at denne produksjonsmetoden var lite prøvd ut, slik at produksjonen av karbid var dårligere enn forventet. Hansen viser til likhetstrekk med andre deler av karbidindustrien i Norge.⁹⁷

Det ble deretter en sak mellom ledelsen av fabrikk og det tyske firmaet, som endte i at det ble et nytt samarbeid med et engelsk carbidselskap som het «The Albion Products Co.»⁹⁸ Carbidgefabrikken, sliperiet og kraftstasjonen bidro ved århundreskiftet til arbeidsplasser for både innflyttere og lokale. Hansen mener at disse bedriftene bidro til optimisme i starten av 1900-tallet.⁹⁹ Selv om det var større endringer rundt det nye handel og industristedet Notodden, var det vanskelig å se for seg de endringene som skulle skje i de nærmere årene.

2.1 Organisering hos det gamle

De nye fabrikkene og arbeidsplassene ved Notodden, hadde behov for arbeidere. Disse arbeiderne ble ifølge Hansen rekruttert direkte fra husmannsplasser i nærheten. Hansen påstår at de arbeidet på begge plassene da de også måtte bistå hjemme.¹⁰⁰ Vi ser her tendenser av det Edvard Bull d.y omtalte som «kapitalismens frigjørende fase». Det sier noe om hvordan industrialiseringen var med å gi valgmuligheter til bøndene, der de kunne ta del i lønnsarbeid

⁹³ Hansen, 1963, s54-55

⁹⁴ Hansen, 1963, s62

⁹⁵ Hansen, 1963, s67

⁹⁶ Hansen, 1963, s67

⁹⁷ Hansen, 1963, s67-68

⁹⁸ Hansen, 1963, s68

⁹⁹ Hansen, 1963, s75

¹⁰⁰ Hansen, 1963, s73

istedenfor å bli begrenset til husmannsplassen.¹⁰¹ Bull d.y skriver «Bondesamfunnets underklasser som ble frigjort, ved at kapitalismen åpnet alternativer for dem».¹⁰²

Selv om det ble flere nye arbeidsplasser, ser vi at den nyetablerte bedriften blir ledet på en paternalistisk måte. Bruken av ordet paternalisme i denne sammenhengen betyr at det er en form for faderlig omsorg fra arbeidsgiver.¹⁰³ Den samme faderlige omsorgen kan også tilegnes en bedrift. J. D. Porteous har jeg som tidligere nevnt skrevet artikkelen: *The Nature of the Company Town*. Porteous hevder at den faderlige omsorgen også kan tilegnes bedriftsbyer. Siden bedriften i mange tilfeller måtte ta del i boligbygging, som var med å binde arbeiderne til bedriften. Bedriften kunne derfor ha en form for sosial kontroll på arbeiderne og var i stor grad del av det sosiale livet til arbeiderne.¹⁰⁴ Begrepet *Company Town* kommer jeg til å gå grundigere gjennom senere i kapitlet, men jeg syntes det var relevant å trekke inn begrepet i sammenheng med paternalisme.

Begrunnelsen for at lederstilen til Holta ble omtalt som paternalistisk, var fordi alle konflikter kunne løses gjennom direktør Holta sin ledelse. Hansen hevder at tilfellet Tinfos og Holta var preget av forhold der det ikke var rom for fagforening eller andre former for organisering.¹⁰⁵ Siden det var flere arbeidere tilgjengelig enn det var arbeidsplasser, betydde det at muligheten til å motsi Holta sine meninger ble svært begrenset. Dette gjorde at denne måten å håndtere konflikter ble opprettholdt, helt til en ny aktør ønsket fotfeste i området. En sentral aktør for denne oppgaven er Hydro. Det blir derfor viktig å kunne se nærmere på hvordan bedriften ble plassert akkurat på Notodden, og hvordan Hydro er bygget opp. Siden denne prosessen skjedde samtidig på Notodden og Rjukan, vil det derfor være informasjon om hva som foregår i Vestfjordalen også.

2.2 Fossespekulasjon

Sam Eyde var utdannet ingeniør og drev på starten av 1900-tallet med fossespekulasjon. Dette brakte Eyde rundt om i Norge på jakt etter fosser. I Vestfjorddalen rant elven Maana med en samlet fallhøyde på rundt 700 meter. I dalen var det en eiendom som het Vemork, og

¹⁰¹ Bull d.y, 1981, s15

¹⁰² Bull d.y, 1981, s15

¹⁰³ Winther, Finn Ø, <https://snl.no/paternalisme>: Hentet 23. mars 2020

¹⁰⁴ Porteous, 1970, s128

¹⁰⁵ Hansen, 1963, s73

Andersen hevder at fra eiendommen kunne man se Rjukanfossen. Ifølge Andersen besøkte Eyde Vestfjordalen sammen med en gjeng svenske entreprenører sommeren 1902.¹⁰⁶

I Vestfjordalen var det et turisthotell som måtte legges ut for salg på grunn av økonomiske problemer. Dette gjorde at de kunne kjøpe hotellet og vannrettighetene som var tilknyttet eiendommen.¹⁰⁷ Andersen hevder at summen var på 40 000 kroner for hotellet og vannrettighetene. Kjøpet skjedde allerede i august 1902.¹⁰⁸

2.3 Jordbruk og nordlys

Landbruket hadde fått en økt intensivering i dyrkningsmetode, noe som gjorde at flere var på leting etter en ny metode for å lage gjødsel. Ved økt intensivering av landbruket ble næringsinnholdet i jorda redusert. Om det ble dårligere næringsinnhold i jorden, ble det også dårligere avlinger.¹⁰⁹

I luften finnes det store mengder nitrogen. Ifølge Andersen var det lenge kjent at det fantes en måte å utnytte nitrogenet i luften. Ved kraftige elektriske utladninger ble det dannet nitrogengasser. Om det kunne finnes en industrialisert metode for å kunne skape disse gassene, vil det kunne være starten på en utømmelig kilde av kunstgjødsel.¹¹⁰ Gjennom forskingen på nordlyset dannet Kristian Birkeland en teori om hvorfor nordlyset ble til. Birkeland hevdet at nordlyset skyldtes elektriske partikler fra sola. Birkeland ønsket ikke bare å forklare teorien sin, men det var viktig å også kunne vise teorien sin gjennom praktiske eksperimenter.¹¹¹ Andersen hevder deretter at Birkeland tjente penger på konsulentarbeid, før han bestemte seg for å bygge en banebrytende elektrisk kanon.¹¹² Denne elektriske kanonen skulle vise seg å spille en viktig rolle for Hydro.

Ved inngangen av 1904 fortsatte prøvingen av lysbuen, selv om de ikke ante hvordan lysbuen skulle fungere på et industrielt nivå. Prosessen for å planlegge en prøvefabrikk ble derfor satt i gang. Det ble diskutert hvor fabrikkens skulle stå, og det ble bestemt at den skulle stå på Notodden. Kraftselskapet Tinfos hadde ifølge Andersen sagt seg villig til å leie kraft til prøvefabrikken på en betingelse. Det skulle være en forpliktelse i avtalen om at selskapet

¹⁰⁶ Andersen, 2005, s27

¹⁰⁷ Andersen, 2005, s27-29

¹⁰⁸ Andersen, 2005, s28

¹⁰⁹ Andersen, 2005, s30

¹¹⁰ Andersen, 2005, s30

¹¹¹ Andersen, 2005, s34

¹¹² Andersen, 2005. s34-35

skulle kjøpe Svelgfossen, en foss noen kilometer utenfor Notodden.¹¹³ Andersen påpeker at denne avtalen var svært god for Eyde og selskapet, siden prisen for Svelgfoss var på bare 240 000 kroner. I juli 1904 ble «A/S Notodden Salpeterfabriker» stiftet, som var forsøksfabrikken.

Selv om det var klart at produksjonen på Notodden skulle gi en indikasjon på lønnsomheten, var planen fortsatt at Rjukanfossen skulle bli tatt i bruk. Det var derimot noen spørsmål knyttet til utbyggingen av Rjukanfossen. Selve løsningen på hvor salpeterfabrikken skulle stå i forhold til kraftstasjonen ble derfor en viktig beslutning for prosjektet videre.¹¹⁴ En av løsningene var å ha produksjonen av salpeter nærmere kysten, slik at en kunne ha en kort vei ut til verdensmarkedet. Problemet blir derimot at transportåren fra Rjukanfossen til kysten må bygges, og at det vil medføre tap av kraft på veien.¹¹⁵ De beregnet at selve krafttapet ville være på om lag 20 prosent, og måtte også regnes med et stort beløp på transportåren. Denne planen ble vurdert på nytt i 1903, da det kom en ny utredning for kostnaden og krafttapet. Krafttapet ville ifølge beregningene være på rundt 30 prosent, og prosjektet med å bygge transportåren ville koste titalls millioner mer enn først antatt.¹¹⁶ Det ble derfor fremmet et forslag om å overføre kraften fra Rjukanfossen, til Notodden. Denne løsningen ble ifølge Andersen sett på som mer fornuftig, siden transportåren til Notodden er kortere, og fordi det vinnes en direkte linje til kysten. Notodden er nemlig koblet på kysten gjennom et godt utbygd slusesystem.¹¹⁷ Dette forslaget ble ifølge Andersen lansert sammen med et radikalt forslag om å bygge fabrikkene tett på selve kraftanlegget.¹¹⁸ Ved å bygge fabrikkene i Vestfjordalen ville gjøre at det kun var det ferdige produktet, og ikke kraften som måtte flyttes. Transporten til Notodden måtte fortsatt bygges, for å transportere produktet, og personell. Denne beslutningen måtte snart fattes, siden prosjektplanen skulle vises foran investorer for hele prosjektet. Det ble derfor besluttet at selve produksjonen skulle foregå i Vestfjordalen, i nærheten av kraftstasjonen.

Tidligere i denne prosessen har den svenske Wallenberg familien vært viktig i startgropen. Brødrene Knut og Marcus Wallenberg skulle ifølge Andersen vise seg å være sentrale aktører i norsk kvelstoffproduksjon. De ledet Stockholms Enskilda Bank og var ifølge Andersen en

¹¹³ Andersen, 2005, s58

¹¹⁴ Andersen, 2005, s58

¹¹⁵ Andersen, 2005, s58

¹¹⁶ Andersen, 2005, s58-59

¹¹⁷ Andersen, 2005, s59

¹¹⁸ Andersen, 2005, s60

av Sverige sine viktigste finansinstitusjoner. Et viktig poeng med denne banken, var at de kunne overta selve utviklingen av bedrifter. De går inn i prosjekter, og framskaffer kapital, som var en type tjeneste som ikke fantes i Norge på denne tiden.¹¹⁹ Wallenberg familien hadde tidligere tjent penger gjennom investeringer fra Paris. Da var det spesielt «Paribas», som tidligere har vært en god samarbeidspartner med svenskene.¹²⁰ Paribas var ifølge Andersen en fransk storbank, som var en sterk bidragsyter til Wallenbergsfamilien sin suksess.¹²¹ Det var derfor denne samarbeidspartneren Wallenberg ønsket å fremme Eyde sitt prosjekt for. Wallenberg ville at Paribas skulle overta mest mulig av prosjektet, slik at de kunne minske det økonomiske engasjementet for prosjektet.¹²²

Våren 1905 dro Wallenberg til Paris for å diskutere planene. Det var en blandet mottagelse, siden prosjektet var av en så stor skala. Det var også en usikkerhet knytte til selve produksjonsmåten. For at Paribas skulle bli med på investeringen, måtte prosjektet skalares ned, og i større grad foregå etappevis. Det skulle også gjennomføre testing av en ekspertkommissjon, for å se på lønnsomheten og produksjonsevnen før eventuelle investeringer, før det deretter skulle bli foretatt en beslutning angående investering. Paribas investeringer i startfasen skulle derfor bli på 2,5 millioner kroner, for å først se på utbyggelsen av Svelgfoss. Om utbyggingen gikk bra kunne investeringene øke til 10 millioner og muligens videre utbygging av Rjukan. Det var derfor viktig at prøveprosjektet på Notodden ble en suksess.¹²³

Andersen skriver at ekspertkommissjonen overleverte positive rapporter til banken.¹²⁴ Dette ledet til avgjørelsen om hvilke investeringer som skulle foretas av Paribas, med unionsstriden som bakteppe i september 1905. Paribas var lenge i tvil rundt forhandlingsbordet, før de deretter bestemte seg for å gå inn med minimumsløsningen på 2,5 millioner kroner. Dette ville ifølge Andersen gå til etableringen av salpeterfabrikk på Notodden og kraftverk på Svelgfoss.¹²⁵ Med finansieringen i boks, ble Norsk Hydro stiftet lørdag 2 desember.

¹¹⁹ Andersen, 2005, s54

¹²⁰ Andersen, 2005, s55

¹²¹ Andersen, 2005, s54-55

¹²² Andersen, 2005, s61

¹²³ Andersen, 2005, s62-64

¹²⁴ Andersen, 2005, s66

¹²⁵ Andersen 2005, s66-67

Andersen skriver at dette var starten på storindustrien i Norge, og den ble til gjennom industriell produksjon av kunstgjødsel.¹²⁶

Andersen viser til et reisebrev som beskriver anleggene på Notodden. Reisebrevet er skrevet av Carl Duisberg. Han var en industrileder og kjemiker i Bayer.¹²⁷ Duisberg skriver i brevet at han var imponert over anleggene på Notodden. Selve fabrikkene var ifølge Duisberg «et meget vakkert anlegg», men det han ble veldig imponert over, var selve Svelgfoss kraftstasjon, som han beskriver på denne måten «Jeg må innrømme», «at et så vakkert og storslått hydroteknisk anlegg har jeg aldri sett før».¹²⁸ Det var faktisk bare kraftstasjonen ved Niagarafossen som var av en større kraftproduksjon enn Svelgfoss.¹²⁹ Dette lovet ifølge Andersen godt for fortsettelsen av samarbeidet.¹³⁰ Andersen hevder at avtalen mellom partene gjorde at utbyggingsprosjektet foregikk samtidig på to ulike steder. Selv om anleggsperioden og etableringen av salpeterfabrikkene på Notodden nærmet seg ferdig, så var også anleggsarbeiderne godt i gang i Vestfjorddalen.¹³¹ Prosjektet ved Vestfjorddalen var en helt annen skala. Det var ikke bare at fabrikkene skulle være større, men alt av infrastruktur måtte bygges. Veier, jernbaner og det måtte også bygges boliger for den store mengden med arbeidskraft.¹³² Dette betydde at hele dalen måtte forvandles fra et lite befolket dalstrøk, til et moderne industristed, med en fungerende transportvei ut til verdensmarkedet.

Utviklingen av Notodden etter Norsk Hydro

2.4 Befolkningsutvikling

Notodden var som tidligere nevnt et tettsted i Heddal kommune. Tettstedet hadde ifølge Øyvind Bjørnson et innbyggertall på omtrent 849 personer.¹³³ Notodden skulle vise seg å endre seg stort over en 10 års periode fra 1900-1910. Fra omtrent 849 til 4915 innbyggere. Industrien skulle ikke bare endre tettstedet, men også endre hvordan arbeiderne tenkte om seg selv og sine. Storindustrien, som kom med Hydro og Tinfos, var med å endre strukturen i tettstedet drastisk. Jens Christian Hansen forklarte i sin bok *Notodden* at i årene fra 1900 endret tettstedet fra en bygdeby til en industriby. Hansen brukte ordet hamskiftet for å kunne

¹²⁶ Andersen, 2005, s69

¹²⁷ Andersen, 2005, s104

¹²⁸ Andersen, 2005 s104-105

¹²⁹ Andersen, 2005, s104

¹³⁰ Andersen, 2005, s104-106

¹³¹ Andersen, 2005, s107

¹³² Andersen, 2005, s107

¹³³ Bjørnson, 1990, s57

sette ord på utviklingen.¹³⁴ I boken til Inge Krokann blir dette begrepet diskutert, og det blir vist til en oppsummerende definisjon. Hamskiftet blir definert som et samlebegrep for de sosiale, økonomiske og kulturelle endringene som skjedde i bygdesamfunnene. Der endringene går fra å skje langsomt, til å plutselig tilpasses markedsøkonomien.¹³⁵ Hansen benyttet derfor et begrep som var ment som forklaringsmodell på endringene som skjedde i bygdesamfunnet, til å gjelde overgangen til industribyen Notodden. Notodden var faktisk et av få industristeder som fikk bystatus. Myhre mener at de fleste fabrikksteder lå i nærheten av andre byer, som gjorde at de forble fabrikksteder.¹³⁶

Det økende behovet for arbeidskraft i etableringsfasen til Norsk Hydro gjorde at arbeidere i stor grad kom utenfra. Hvor arbeiderne kom fra er det ifølge Bjørnson, gjort mye arbeid for å finne ut av. Bjørnson hevder at de fleste arbeiderne som kom til Notodden kom fra omkringliggende distrikt. Om Notodden lå i midten av en sirkel med en 100 kilometer radius, ble de fleste arbeiderne tatt med.¹³⁷ Dette er interessante påstander fra Bjørnson, som også legger til at befolkningsutviklingen på Notodden er godt dokumentert. Der kommer det frem noen interessante tall om antall anleggsarbeidere i 1910. Det var nemlig 334 anleggsarbeidere på Notodden i 1910. Dette er ikke et veldig stort antall, men må vurderes opp imot at anleggsperioden på Notodden nærmet seg slutten, og at flere kanskje hadde gått over til å jobbe i fabrikkene.¹³⁸ Har ikke på dette tidspunktet funnet tall på om det faktisk var slik. Det kan derimot være mulig å anta at noen av anleggsarbeiderne etter anleggsarbeidet bisto på fabrikken eller andre arbeidsoppgaver. Utviklingen i folketall stagnerer litt i årene etter 1910 frem mot 1920 tallet, der innbyggertallet blir på 6533.¹³⁹

Alderen på befolkningen kan også sees på som relevant i denne perioden. Ifølge Bjørnson var det kun 13 prosent av befolkningen over 15 år født i kommunen.¹⁴⁰ Dette tyder i stor grad på at industrialiseringen var med å påvirke demografien. Arbeiderne, har som tidligere nevnt, stort sett kommet fra nærområdet eller innenfor 100 km radius. Bjørnson har også undersøkt alderen på de registrerte anleggsarbeidene i 1910. De som var i alderen 30-40 år kom langveisfra. Bjørnson hevder at denne gruppen mest sannsynlig hadde vært på anlegg i flere

¹³⁴ Hansen, 1963, s94-95

¹³⁵ Krokann, 1982, s123

¹³⁶ Helle, Eliassen, Myhre og Stugu, 2006, s300

¹³⁷ Bjørnson, 1990, s63

¹³⁸ Bjørnson, 1990, s62-63

¹³⁹ Hansen, 1963, s161

¹⁴⁰ Bjørnson, 1990, s62

år. Mange kom fra Sverige mens flere av de yngre i stor grad kom fra Skiensområdet og Oslofjorden.¹⁴¹ Hvor arbeiderne kom fra vil være et viktig moment for meg å ta med videre inn i drøftingsdelen. Denne gruppen jeg nå har sett på, kan gå under karakteristikken rotløse, siden de kom utenfra og blir tilknyttet industrien.

2.5 Boligforholdene

Befolkningsutviklingen gjorde at det ble behov for boliger. Bjørnson viser til noen interessante momenter når det gjelder Hydro sin boligpolitikk. Han viser til Sam Eyde sine tanker om at en viktig del av etableringen av en stabil og fornøyd arbeidsgruppe var boligforholdene. Bjørnson skriver at i flere av de nye industribyene, var boligbyggingen i regi av bedriften. De tidligere nevnte begrepet company town og paternalisme, må trekkes inn igjen her. Ønske om en stabil og fornøyd arbeidsgruppe kan tyde på den faderlige omsorgen, men det kunne også være et siviliseringsmotiv. En arbeidergruppe som leier av bedriften, vil kanskje ikke opponere mot bedriften, i frykt for å bli kastet ut og erstattet.

I tilfellet Notodden og Hydro, ble det bygget 30 boliger med 50 leiligheter i perioden 1905-1910 ble bygget. Nye 40 boliger med 60 leiligheter i fra 1910-1915.¹⁴² Disse utbyggelsene gjorde store endringer på bybildet på Notodden, og flere fikk mulighet til å bosette seg på Notodden i nærheten av fabrikkene. Det er også et poeng at i tillegg til et bedriftsstyret boligmarked, at også var et privat boligmarked.

Bjørnson deler boligbyggingen inn i to perioder, der den første perioden skulle bygges boliger med familiehus og tilknyttet hage. Før den neste perioden besto av «Egne hjem» planen til bedriften. Bjørnson hevder at da de nye hjemmene ble ferdig, var planen å selge de til bedriftens ansatte.¹⁴³ Denne praksisen ble også gjennomført ved Rjukan. Bjørnson har omtalt Eyde sine motiver ved gjennomføringen av denne praksisen i Vestfjordalen. «Både for å unngå unødig stor belastning av vår huskonto i vårt budsjett og for å skaffe en vel fornøyd arbeidstokk, som ved egen eiendom er bundet til stedet, da en slik arbeidstokk vil yte oss den beste hjelp til å bringe sunne og stabile arbeidsforhold her oppe i Vestfjorddalen.»¹⁴⁴

Disse boligene finner vi fortsatt på Notodden, og det er lett å se forskjellen på hvor arbeiderne bodde i Kanalbyen og Grønnebyen, til funksjonærenes boliger på Villamoen. Sam Eyde selv

¹⁴¹ Bjørnson, 1990, s63

¹⁴² Bjørnson, 1990, s65

¹⁴³ Bjørnson, 1990, s65

¹⁴⁴ Bjørnson, 1990, s66-67

bodde på Adminiet, som fortsatt finnes godt bevart. Bjørnson hevder at dette tydeliggjør klasseskillet. Ansatte og funksjonærer lever med store statusforskjeller.¹⁴⁵

Denne statusforskjellen ble fremstilt på en litt uheldig måte av Jens Christian Hansen, der han beskrev «den øverste etasjen». Et administrasjonsbygg med hvite søyler og en praktfull utsikt ut over byen. Hansen skriver videre at for mye fokus på «Chateau Eyde» og den «øverste etasjen» ville være urettferdig ovenfor Hydro, siden de også bygde boliger for funksjonærer og arbeidere.¹⁴⁶ Ønsker i denne sammenhengen å vise til Halvor Asbjørnsen sin bok «Den nye staden». Han flyttet til Notodden i 1906/1907. Utraget er hentet fra boken *Notodden*

Disse to sidste Aar har rigtig været en jobbetid for Notodden, hele kvartaler af huse er kommet op i en Braahast. Det kan lignedes ved bebyggelse af en guldgraverby. Huserne er for det meste af reisingværk og bordpaneling. Jeg saa enda en stor bygning saa uselt arbeidet, at der at det fandtes ikke engang pap imellem, ja rigtig nogle kolde elendige Huse. Efter folkemængdæn er her rent for lidet Huse; mange stakkels arbeidere har maattet gaa paa gaden hele natten.¹⁴⁷

Boligforhold på Notodden kan derfor sees på fra flere sider. Hydro bygde flere arbeiderboliger som både kunne både leies og eies. Dette gjorde at flere arbeidere ble boende over en lengre periode. Bedriftens pågang i byggingen av arbeiderboliger, gjør det naturlig å nevne begrepet Company Town igjen. Hydro sin boligbygging politikk var et typisk kjennetegn for company Town begrepet.¹⁴⁸ Andre typiske trekk var klassedelingen i boligstandard og tydelige inndelinger i plata.¹⁴⁹ Jeg har tidligere vist til Hansen sine skildringer om den «øverste etasjen». Dette er trekk som tydeliggjør klasse, men forskjellene ble enda større på Rjukan. Rjukan var som tidligere nevnt i et bratt dalstrøk, som gjorde at klasseinndelingen ble enda tydeligere. Sitatet «Si meg hvilken stilling du har i Hydro, og jeg skal si deg hvor du bor» gir mening. Selv om Hydro prøvde å legge til rette for arbeiderne, tyder utdraget til Asbjørnsen på at det ikke var nok boliger til alle. Porteous hevder at selve byveksten kontrolleres av bedriften.¹⁵⁰ Det kan derimot tolkes dithen det å kontrollere byveksten i denne perioden var vanskelig, og at den raske befolkningsveksten gjorde det vanskelig å huse alle arbeiderne. Dette skal jeg drøfte senere i oppgaven.

¹⁴⁵ Bjørnson, 1990, s67

¹⁴⁶ Hansen, 1963, s102

¹⁴⁷ Hansen, 1963, s101-102

¹⁴⁸ Porteous, 1970, s131

¹⁴⁹ Porteous, 1970, s135-136

¹⁵⁰ Porteous, 1970, s135

2.6 Lokal arbeiderbevegelsen

Hydro sin påvirkning på Notodden var ikke bare demografiske endringer. For selv om Hydro var med å endre befolkningstallet på Notodden, medfører også endringene i folketallet endringer på synet av arbeiderbevegelsen. Jeg har som tidligere nevnt at muligheten for å organisere seg ikke var tilstede på Tinfos. Etter at Hydro etablerte seg på Notodden endret holdningen til arbeiderbevegelsen seg. Endringene som skjedde med den nyetablerte bedriften gjorde som tidligere nevnt at det kom arbeidere utenfra. Andersen viser da til at arbeiderne i bedriften Hydro manglet den lokale forankringen. På denne måten var det mer naturlig for arbeiderne innad i Hydro å organisere seg.¹⁵¹

Da produksjonen av salpeter startet på Notodden, ble det startet flere fagforeninger. Den 16 oktober 1906 ble «Notodden & omegns arbeidsmannsforening» stiftet. Mostue påstår at de arbeiderne som var organisert fra før, ikke kunne få overført medlemskapet, før de lokale foreningene la seg under forbundene.¹⁵² Dette har noe med at de lokale foreningene skulle være under de større forbundene. Overført medlemskap til en lokal forening, var ifølge Mostue avhengig av at det ble dannet avdelinger underlagt forbundene.¹⁵³

Den aller største foreningen het Salpeterfabrikken Arbeiderforening.¹⁵⁴ Foreningen var tilknyttet Norsk Arbeidsmandsforbund og blir ifølge Andersen det forbundet som organiserte flest arbeidere på Hydro.¹⁵⁵ Dette var en forening som samlet de arbeiderne som bedrev hardt kroppsarbeid.¹⁵⁶ Selv om det ble dannet flere foreninger som var spisset inn mot fag, var det mindre viktig for denne foreningen.¹⁵⁷ Forklaringen for dette var at foreningen samlet ulike arbeidsgrupper, som drev med ulikt arbeid. Samlingen rundt et spesifikt fagarbeid var mindre viktig. De mest sentrale kampsakene var lønn og arbeidstid. De ville ha høyere lønn og faste lønnsavtaler å forholde seg til. I tillegg ønsket de å redusere arbeidstiden per uke fra 59 timer til 57 timer. De fleste av sakene ble godkjent av bedriften.¹⁵⁸

«Notodden Jern og metallarbeiderforening» ble også til i 1906. Foreningen fikk ikke bare oppslutning på saltpeterfabrikken, men også carbidfabrikken.¹⁵⁹ Tall på

¹⁵¹ Andersen, 2005, s193

¹⁵² Mostue, 1981, s6

¹⁵³ Mostue, 1981, s6

¹⁵⁴ Andersen, 2005, s195

¹⁵⁵ Andersen, 2005, s195

¹⁵⁶ Andersen, 2005, s195

¹⁵⁷ Andersen, 2005, s195

¹⁵⁸ Andersen, 2005, s197

¹⁵⁹ Mostue, 1981, s7

oppslutningsprosenten til nettopp denne foreningen viser at ønsket om organisering var sterk. Olstad hevder i verket *Jern og metall 100 år: 1891-1940* at organiseringsprosenten i 1912 på Notodden var 71,5%.¹⁶⁰ Dette gjorde at den første tariffavtalen ble innført mellom denne foreningen og bedriften i 1907. Begrunnelsen Andersen bruker for å forklare de godkjente avtalene, var landsomfattende avtaler gjort av Jern og Metallarbeiderforbundet. Han viser til at det var en tendens i denne perioden at landsomfattende avtaler hadde hatt svært mye å si for de lokale forhandlingene.¹⁶¹ Synes også det er viktig å legge til organiseringsstyrken blant arbeiderne på det lokale plan. Selv om tallene er fra 1912, så sier dette noe om ønsket denne faggruppen hadde om å stå samlet.

Det var en markant utvikling i synet på organiseringen av arbeiderne på Notodden. Ved Tinfos Papirfabrikk var det som tidligere nevnt nulltoleranse for organisering. Denne nulltoleransen ble opprettholdt en periode etter etableringen av Hydro.

Under denne streiken var jeg en tur oppe på Tinfos papirfabrikker og spurte etter arbeid. Det sto et oppslag der oppe at en som kunne dreie, høvle og smi kunne få jobb. Jeg snakket med direktøren og under samtalens forløp spurte han om jeg var organisert. Jeg sa som sant var at det var jeg. Da var det ikke tale om at jeg kunne begynne.¹⁶²

Bakke var ute etter arbeid etter at arbeiderne på carbidfabrikken gikk inn i sympatistreik med arbeiderne ved Hafslund. Dette var ifølge Bakke i 1907.¹⁶³ Dette viser at tross nye impulser utenfra når det gjaldt organisering, så prøvde Tinfos å holde på den gamle måten og holde organiserte arbeide utenfor. Det ble derimot streik på Tinfos i 1911, der organisasjonsretten var motivasjonen for streiken.¹⁶⁴ Fabrikkleidelsen svarte med å mobilisere streikebrytere, og konflikten eskalerte. Ifølge Hansen ble det plassert dynamitt på skinnegangen til Tinfos.¹⁶⁵ Dette viser at direkte aksjon ble benyttet på Notodden. Bruken av direkte aksjon ønsker jeg å diskutere videre i neste kapittel. For selv om det ble tatt i bruk radikale midler, måtte arbeiderne gi opp kampen på grunn av streikebryterne. Forholdet mellom arbeiderne og ledelsen kunne ifølge Hansen være *gemyttlig*. «Gamle Holta spanderte øl på folka, å

¹⁶⁰ Olstad, 1990, s216-217

¹⁶¹ Andersen, 2005, s197

¹⁶² AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Henrik Bakke, s6-7

¹⁶³ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Henrik Bakke. s7

¹⁶⁴ Hansen. 1963, s135

¹⁶⁵ Hansen, 1963, s135

kontorpersonale skjenka øl oppi glassa fra havesprøyter.»¹⁶⁶ Dette viser mer av den paternalistiske bedriftseieren, som organiserte fest når prosjektet var ferdig. Det må derfor sies at forholdet til Holta, kunne variere veldig.

2.7 Politisk tilslutning på Notodden

I denne brytningsperioden var det ifølge Hansen en sosialistisk opposisjon som var i startgropen på Notodden. Arbeiderforeningen på Notodden het «Hiterdals Arbeiderforening» og var grunnlagt for folk som var nærmere tilsluttet Venstre og Arbeiderdemokratene. I arbeiderforeningen ble det kamp om foreningen skulle melde seg inn i Det norske Arbeiderparti.¹⁶⁷ Da generalforsamlingen skulle stemme over mulig innmeldelse, vant grupperingen som ville melde inn med en stemme. Hansen skriver deretter at vedtaket ble omgjort etter formelle innsigelser.¹⁶⁸ Dette ble ikke videre omtalt av Hansen, men arbeiderminnet til Nils Bjørnflaten omtalte disse formelle innsigelsene fra år 1906. Da innsigelsene gikk ut på den formelle stemmerettigheten til en med navn Olav Kasin, som ikke var fylt 18 år.¹⁶⁹ Dette var et krav også i foreningen, det ble stemt på nytt og forslaget om innmeldelse ble nedstemt. De Hansen omtaler som den «sosialistiske opposisjon» meldte seg ut av foreningen, og dannet «Notodden Social-Demokratiske forening».

2.8 Forholdene på fabrikken

Arbeiderne på fabrikken hadde svært farlige arbeidsforhold. Salpeterfabrikkene på Notodden og Rjukan var del av den elektrokjemiske industrien som sto ovenfor en rekke utfordringer. Disse to salpeterfabrikkene ble omtalt som en av de mest helsefarlige arbeidsplassene i Norge.¹⁷⁰ Andersen beskriver at en helt vanlig arbeidsdag kunne få arbeiderne til å oppleve pusteproblemer og hodepine. Det var helkontinuerlige skift og arbeiderne utsatt for støv, gasser, temperatursvingninger og etsende væsker. Det var i alt farlig å jobbe på fabrikkene. Det var heller ikke noen form for forebyggende tiltak for de økende problemene for arbeiderne på Notodden.¹⁷¹

Det blir hevdet at det var få bestemmelser når det gjaldt sikkerhet for arbeiderne, og Andersen hevder at det var for det meste subjektive vurderinger. Der han viser til at noen tålt

¹⁶⁶ Hansen, 1963, s136

¹⁶⁷ Hansen, 1963, s74-75

¹⁶⁸ Hansen, 1963, s75

¹⁶⁹ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Nils Bjørnflaten, s13

¹⁷⁰ Andersen, 2006, s209

¹⁷¹ Andersen, 2005, s211

påkjenning fra gassene bedre enn andre. Det ble derfor ikke sett på som en problemstilling for verken arbeiderne eller ledelsen av bedriften.¹⁷² De spesifikke arbeidsforholdene skal jeg gå grundigere gjennom senere, da jeg skal undersøke arbeiderminnene. For der kan jeg knytte teorien om vanskelige arbeidsforhold sammen med de spesifikke arbeidsplassene.

2.9 Andre samfunnsforhold

Mye tyder på at arbeiderne hadde muligheter til å arbeide andre steder enn Hydro. Bjørnson viser til en økning i sysselsettingen i andre virksomheter som handel og samferdsel, som var med å gjøre industriedet større.¹⁷³ På denne måten ser vi at Notodden fikk noen strukturer som lignet mer på bystrukturer.¹⁷⁴

Hansen skriver at infrastrukturen rundt Notodden allerede i 1909 begynte å ta form. Organisert passasjerkjøring mellom Notodden og Kongsberg samkjørte med togforbindelse til Kristiania. Dette gjorde at reiseveien til Kristiania drastisk ble kortere for posten og reisende.¹⁷⁵ Trafikken fra Skien via vannveien fortsatte også i denne perioden.

Utviklingen ovenfor kan kanskje sees på som en forlengelse av industrialiseringsprosessen som startet tidligere. Selv om utviklingen skjer raskere med Hydro som er bedrift med mer kapital og som mobiliserer flere arbeidere.

2.10 Forhold til ledelsen

Et annet moment som bør sees nærmere på er forholdet mellom arbeiderne og Sam Eyde. Andersen viser til at i etableringsfasen til Hydro, så hadde også Sam Eyde paternalistiske trekk. Hydro hadde i tillegg fått et rykte på seg for å forhandlingsvennlige når det gjaldt lønsspørsmålet i etableringsfasen av Norsk Hydro.¹⁷⁶

Begrunnelsen for karakteristikken var at han likte godt å løse eventuelle konflikter ansikt til ansikt. Det gjaldt måten han snakket om arbeidere på, det viser også omsorg når han pratet om «sine arbeidere». Måten å prate om arbeiderne sine ble etter hvert vanskelig under etableringen av fabrikkene på Rjukan, da det ble sysselsatt arbeidere i en større skala.¹⁷⁷ Som direktør på Hydro var det ikke han som hadde ansvar for den daglige driften på

¹⁷² Andersen 2005, s209

¹⁷³ Bjørnson, 1990, s57

¹⁷⁴ Hansen, 1963, s158

¹⁷⁵ Hansen, 1963, s169

¹⁷⁶ Andersen, 2005, s201

¹⁷⁷ Andersen, 2005, s201

fabrikken. Ifølge Andersen ble fagforeningene på Salpeterfabrikken akseptert som motpart. Selv om de som tidligere nevnt godtok bedre lønn og mindre arbeidstimer, så holdt de fast på retten til ansette hvem de ville. De hadde nemlig fått et forslag fra foreningene om å kun ansette organiserte arbeidere.¹⁷⁸

Eivind Bødker Næss var fabrikkdirektøren ved fabrikken på Notodden. Næss var utdannet ingeniør, og en av Eyde sine betrodde ingeniører¹⁷⁹ Andersen viser til et eksempel på det som til tider kunne oppfattes som et harmonisk forhold. Andersen viser til episode der Næss støttet fagforeningen på fabrikken økonomisk med kjøp av en fane.¹⁸⁰ Dette tyder på et relativt godt forhold til ledelsen på Notodden. En etablert relasjon med ledelsen av fabrikken og bedriften, gjorde nok det lettere for arbeiderne å legge frem sine krav.

Eivind Bødker Næss holdt på sin stilling frem til 1916, da han sa opp sin stilling. Andersen mener at det var i sammenheng med omstrukturering av selskapets administrasjonsordning. Dette medførte at det ble et klarer ansvarsforhold mellom fabrikkdirektøren og avdelingslederne.¹⁸¹

Kap 3- Arbeid med møteprotokollene til «Notodden Jern og Metallarbeiderforening»

Ifølge Bjørnson så etablerte den norske fagopposisjonen seg i 1913 som en landsomfattende organisasjon, med om lag 50 lokale foreninger og 4000 medlemmer. Medlemstallene hadde beveget seg fra 9000 til 18 000 i 1918 og tilsvarte 17 prosent av Landsorganisasjonens (LO) medlemmer.¹⁸² Trondhjem var ifølge Bjørnson opposisjonens sentrum, men gruvearbeiderne i Sulitjelma sluttet seg til opposisjonen etter det Bjørnson omtaler som sentraliseringstendenser i LO.¹⁸³ «Det er arbeiderne i og om Kristiania som skummer fløten, mens provinsarbeiderne må nøyes med den separerte melk.»¹⁸⁴

I denne delen av oppgaven skal jeg undersøke i hvilken grad «Notodden Jern og Metallarbeiderforening» (N.J og M.F) støttet resolusjonen. Informasjonen som har omhandlet oppslutningen til fagopposisjonen viser at de ulike stedene begrunner støtten på ulik vis.

¹⁷⁸ Andersen, 2005, a201

¹⁷⁹ Andersen, 2005, s 46-48

¹⁸⁰ Andersen, 2005, s197-198

¹⁸¹ Andersen, 2005, s182-183

¹⁸² Bjørnson, 1990, s409

¹⁸³ Bjørnson, 1990, s428

¹⁸⁴ Bjørnson, 1990, s428

Ovenfor var sentraliseringstendensene sterke, men hvordan stiller de seg til resolusjonene, på et nytt industristed på Østlandet?

Jeg har undersøkt møtebøkene til fagforeningen «Jern og metallarbeiderforening på Notodden». I disse undersøkelsene fant jeg ut at fagopposisjonen ble diskutert over tre møter. Det ble avholdt et møte den 12/2 1912. Punkt nummer fire i møteprotokollen er Trondhjems-resolusjonen. Christian Andersen holdt foredrag for de fremmøtte. Chr. W. Andersen er omtalt av Jorunn Bjørgum i hennes avhandling om Tranmæl. Andersen var formann i den sosialdemokratiske forening.¹⁸⁵ Andersen var en danskfødt murer som ifølge Christian Larssen ble beskrevet som en hemningsløs agitator. Christian Larssen er en norsk journalist og har skrevet boken *LO i Trondheim*.¹⁸⁶ Bjørgum hevder at Andersen var på agitasjonsreise på Vestlandet og Østlandet med sitt opposisjonelle og faglige budskap.¹⁸⁷

Møtebøkene viser hva som ble diskutert på møtene til Andersen, og det skulle bestemmes om N.J og M.A skulle støtte opp under resolusjonen.¹⁸⁸ Det ble bestemt på møtet at resolusjonenes punkter fremlegges punkt for punkt.

Jakobsen mente man gaadt kan gå over til at diskutere sammen. Fr.Andersen mente også det samme og syntes man bør lage den opp til behandling. Stjernlöv og Holter det samme deretter gik man over til behandlingen punkt for punkt.¹⁸⁹

Det finnes ikke noen i de muntlige kildene som heter eller omtaler Stjernlöv, men ifølge folketellingen i 1910 så var det en som het Gustav Stjernlöv og bodde i Heddal kommune. Gustav står oppført som mekaniker ved saltpeterfabrikken. Ifølge folketellingen kom han opprinnelig fra Gävle i Sverige.¹⁹⁰ Stjernlöv kan kanskje sees å ha vært et bilde på den svenske påvirkningen på den norske arbeiderbevegelsen. Stjernlöv var delaktig under møtene ut ifra protokollene, men han var ikke å finne andre steder i litteraturen. Det er derimot verdt å legge merke til at han var faglært mekaniker. Gävle var for øvrig det samme stedet der den svensk/amerikanske arbeideraktivisten Joe Hill kom fra.¹⁹¹

¹⁸⁵ Bjørgum, 1998, s83

¹⁸⁶ Larssen, 2000, s22

¹⁸⁷ Bjørgum, 1998, s83

¹⁸⁸ Mostue, 1981, s29

¹⁸⁹ AAT, A-807005, Hydroarbeidernes Forening Avd. 19 NKIF, Møteprotokoll, 1911-1914, Tilgjengelig digitalt [<https://www.telemarkskilder.no/handle/123456789/3112>] 20.04.2020

¹⁹⁰ Stjernlöv, Gustav <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036528001140> 28.02.2020

¹⁹¹ Henrik Mathiesen, https://snl.no/Joe_Hill 11. April 2020

3.0 Overenskomster

Det første punktet under resolusjonen var bruken av tariffavtaler. Notodden Jern og Metallarbeiderforening stilte seg følgende til forslaget om å avskaffe bruken av bindende avtaler. «Stjerneløv uttalde ad faste overenskomster ikke var heldige.»¹⁹² Jeg har tidligere vist til Bjørgum sine forklaringer når det gjaldt motivasjon for stiftelsen av organisasjonen, og da var bruken av overenskomster en motivasjonsfaktor.¹⁹³

Utviklingen av arbeidslivet gjorde at det ble mer vanlig med tariffavtaler. Dette kan sees i et problematisk lys for arbeiderne på en arbeidsplass, som mistet muligheten til å forhandle frem sin egen lønn. Finn Olstad har som tidligere nevnt skrevet *Jern og metall 100 år; 1891-1940* og tar for seg argumentasjonen mot overenskomstene. Olstad skriver at det var en utbredt følelse etter tariffoppgjøret i 1911 at «Vi er bundet på hender og føtter».¹⁹⁴ Disse avtalene var fastsatt og var uavhengig av endringer i markedet, som vil si at selv om matprisene/boforholdene ble dyrere, så var lønnen den samme.

Videre i diskusjonen om overenskomster ble lengden på avtalene diskutert: «Jakobsen gikk ligeså indpaa at lange overenskomster ikke var heldige Jakobsen uttalde sig om at det er fra arbeiderne de først er kommet og havde stilles krav derom med at di lange tider som 5 år er for arbeidsgiveren.»¹⁹⁵ Dette utsagnet er med på vise enigheten rundt bruken av tariffavtaler, med et fokus på å problematisere hvordan praksisen rundt langvarige tariffavtaler ble benyttet. Det kan tolkes at Jakobsen mente at tariffen skulle hjelpe arbeiderne til å få en rettferdig og lik lønn, men at denne praksisen ble uheldig for arbeiderne. Det kan derfor sies å være en bred enighet i dette miljøet at langvarige tariffavtaler var uheldig for arbeiderne. Det at fokuset på at 5 års avtaler spesifikt var for arbeidsgiver, sier også noe om holdningen til arbeiderne. Det kan ligne på påstanden Bull d.y hadde, om at arbeiderne var overbevist at de ble utnyttet.¹⁹⁶

3.1 Forsikringsvesenet sløyfes

Neste punktet som ble diskutert var punkt A2- «Forsikringsvesenet sløyfes». Dette er et poeng som i mindre grad har blitt fokusert på i debatten om oppslutning til fagopposisjonen . Ut ifra Tranmæl sine egne ord om forsikringsvesenet spilte «ikke nogen dominerende rolle».¹⁹⁷

¹⁹² AAT, A-807005, Hydroarbeidernes Forening Avd. 19 NKIF, Møteprotokoll, 1911-1914

¹⁹³ Bjørgum, 1976, 69-70

¹⁹⁴ Olstad, 1990, s238

¹⁹⁵ AAT, A-807005, Hydroarbeidernes Forening Avd. 19 NKIF, Møteprotokoll, 1911-1914

¹⁹⁶ Bull, d.y, 1981, s214

¹⁹⁷ Tranmæl, 1920, s11

Forsikringsvesenet måtte ifølge Tranmæl endres fra å være en organisasjonsoppgave til å bli et samfunnsoppdrag.¹⁹⁸ Knut Kjeldstadli omtaler forsikringsvesenet som arbeidernes selvhjelpskasser. Kjeldstadli omtaler selvhjelpskassene som et middel til forsiktig sparing, som måtte bort for å fremme en mer pågående økonomisk klassekamp.¹⁹⁹ Det kan derfor tolkes som litt ulike syn på forsikringsvesenet.

Da forsikringsvesenet ble diskutert i møtet sa Stjernlöf følgende: «at forsikrings i realiteten ikke var heldig og argumenterer fast dit i en større redegjørelse.»²⁰⁰ Det at de benyttet ord som «argumenterer fast» i en møteprotokoll kan tolkes som at det var en overbevisning i argumentasjonen til Stjernlöf.

Forman Andersen var derimot positiv til forsikringsvesenet, «man kan sige den er til nytte for vad den er opprettet til».²⁰¹ Det var andre i fagforeningen som delte synet til Andersen og var skeptiske til å avskaffe praksisen med forsikringsvesenet. En med navn Fossberg «framholdt at di kasser vi har hittil har vist sig at være saa nyttig at ingen kan eller bør sløyfes». Det som kan kommenteres ut ifra uttalelsen til Fossberg, var at sløyfingen av forsikringsvesenet ikke handlet om at det var nyttig eller unyttig. Ut ifra det som tidligere er skrevet om Tranmæl sin motivasjon for å avskaffe denne praksisen, handler mer om prinsipper. Hvem bør prinsipielt ha ansvar for denne praksisen, samfunnet eller organisasjonen? Dette er et spørsmål som går utenom denne oppgaven, som jeg ikke ønsker å forfølge videre men, motstanden mot denne delen av resolusjonen var ikke sentralt.

3.2 Kampmidler som i første rekke skal benyttes

Det neste punktet var B1, bruken av kampmidler. Kampmidler benyttes i første rekke: 1) Streik. 2) Sympatistreik. Det må trekkes frem her er ordleggingen «benyttes i første rekke», som antyder en form for struktur i bruk av kampmidler. Var det en konflikt skulle det først benyttes «passive/fredelig kampmidler». Under møtet ble det ut ifra protokollen bare kommentert sympatistreik av Stjernlöf «første og fremst at sympatistreik bør anvendes i større udstrekning en nu før tidene.»²⁰² Dette sies i etterkant av sympatistreiken i 1908. Det kan derfor tolkes at de ønsket å benytte tidligere brukte kampmidler. Ut ifra det jeg kan se fra

¹⁹⁸ Tranmæl, 1920, s11

¹⁹⁹ Kjeldstadli, 2005, s110

²⁰⁰ AAT, A-807005, Hydroarbeidernes Forening Avd. 19 NKIF, Møteprotokoll, 1911-1914

²⁰¹ AAT, A-807005, Hydroarbeidernes Forening Avd. 19 NKIF, Møteprotokoll, 1911-1914

²⁰² AAT, A-807005, Hydroarbeidernes Forening Avd. 19 NKIF, Møteprotokoll, 1911-1914

møteprotokollen ble dette det siste som ble diskutert, der de besluttet å «utsætte di resterende punkter.»²⁰³

3.3 Bruken av boikott, obstruksjon og sabotasje

Det neste møte der Trondhjems-resolusjonen ble diskutert var den 5/3 1912. Planen var å diskutere bruken av kampmidlene boikott, obstruksjon og sabotasje. Igjen var det svensken Gustav Stjernlöf som startet med sin redegjørelse «boikotisering af dem ikke benyttes i sin fulde utstrækning man burde gjøre og fremtrække nogle eksempler».²⁰⁴ Gustav Stjernlöf var tydelig i sin forklaring, der det ble presisert at de ikke hadde særlig erfaring med bruken av denne type kampmidler. Her ønsker jeg å koble uttalelsen med et begrep som jeg har introdusert i kapittel 1. Det jeg ønsker å se i sammenheng med «kampmidler som benyttes i første rekke» er arbeiderkollektivtanken til Sverre Lysgaard.

Der det i ifølge Lysgaard er vilkår som gjør at mennesker samles i et felleskap. Felleskapet vil da sikte og løse de problemene samlet.²⁰⁵ Problemet som samlet disse menneskene vil i denne sammenhengen være problemet med overenskomster. Dette arbeiderkollektivet hadde muligens funnet sin løsning for å løse de gitte problemene. Jeg vil si at disse poengene kan i tilfellet Notodden sees i sammenheng. At en kunne vise til et samlet arbeiderkollektiv, som muligens ikke hadde trengt de andre kampmidlene. Jeg har i kapittel 2 vist til lokale tariffavtaler som fikk gjennomslag i 1907, fordi det var landsomfattende avtaler gjennomført av Jern og Metallarbeiderforbundet.²⁰⁶

I sammenheng med Stjernlöf sin uttalelse om mangel på erfaring med de andre kampmidlene, ønsker jeg trekke inn en streik ved Tinfos i 1911. Streiken skjedde året før og omhandlet organiseringsretten i Tinfos. Jeg har tidligere skrevet om at konflikten eskalerte etter at det ble benyttet streikebrytere. Ifølge Hansen ble det plassert dynamitt på skinnegangen til Tinfos.²⁰⁷ Dette var som tidligere nevnt et tydelig tegn på bruken av direkte aksjon i arbeidskonflikter på Notodden. Begrunnelsen min for å trekke inn dette, var fordi at Stjernlöf ønsket eksempler på bruken av kampmidlene. Og selv om eksempelet fra Tinfos viste seg å ikke lyktes i arbeidernes favør, så kan det kanskje betegnes som et tydelig eksempel? Det kan sees som paradoksalt, at det er gruppen som ikke er tilknyttet resolusjonen, som benyttet direkte aksjon.

²⁰³ AAT, A-807005, Hydroarbeidernes Forening Avd. 19 NKIF, Møteprotokoll, 1911-1914

²⁰⁴ AAT, A-807005, Hydroarbeidernes Forening Avd. 19 NKIF, Møteprotokoll, 1911-1914

²⁰⁵ Lysgaard, 1985, IX

²⁰⁶ Andersen, 2005, s197

²⁰⁷ Hansen, 1963, s135

Kampen om organiseringsretten, betydde tydeligvis mye for arbeiderne på Tinfos, og bruken av streikebrytere gjorde som tidligere nevnt at konflikten eskalerte.²⁰⁸

3.4 Kooperasjon

De beveget seg videre i resolusjonen. Over til bruken av kooperasjon, som kort kan forklares med at det er et arbeiderstyrt samvirke­lag. Dette bør nok ikke bli sett på som radikalt. Det var naturlig at det skulle være tilstede en butikk der arbeiderne kunne handle på kreditt. I et av minnene som ble gjort av Alf Mostue, fortalte Carl Bommen hans oppfatning av kooperasjonsforening på Notodden. «En ting som jeg ble meget forbauset over da jeg kom hit til Notodden var at det ikke var noen kooperativ forretning her. Jeg syntes at det var merkelig at ingen hadde stiftet en kooperativ forretning på et slikt sted hvor det var så mange arbeidere.»²⁰⁹ Dette var i 1910 og han etablerte en forretning på Notodden.²¹⁰ På møtet utalte en med navn Gotaas følgende «at den var svært nyttig sag som at arbeiderne bør slutte sig bedre om.»²¹¹ Det burde presiseres at det var en forretning på Notodden, så denne kommentaren var nok rettet mot å bruke forretningen i større grad. Mostue hadde nemlig påpekt at samvirke­laget var forsøkt stiftet i 1907 og 1908, men interessen var laber. Under ledelsen av Bommen i 1910, så hevdet Mostue at samvirke­tanken hadde slått mer rot blant arbeiderne på Notodden.²¹²

Videre i møtet sluttet Andersen seg til Gotaas sine uttalelser om at «forbundet burde gripe bedre ind i de forhold end di gjorde og samtidig utdalte han af avdelingene bør.»²¹³ Det at Andersen kommenterte at forbundet burde i større grad gripe inn, kan nok tolkes i retning klassekamp. Muligheten for å benytte andre kampmidler kunne sees å bli begrenset, om det ikke var noe samvirke­lag. Et godt drevet samvirke­lag kunne bistå mens en benyttet de andre kampmidlene som streik/sympatistreik/obstruksjon/sabotasje/boikott. Det kunne derfor sees på som en forutsetning for å kunne drive klassekampen over en lengre periode. Selv om ideen i seg selv ikke er særlig radikal.

3.5 Endring i organisasjonsformen

Etter at de ulike kampformene ble diskutert, gikk de over til organisasjonsformen. «organisasjonsformen endres derhen: Nr 1 til landsorganisasjon gjøres mer central

²⁰⁸ Hansen, 1963, s135

²⁰⁹ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Carl Bommen, s3

²¹⁰ Mostue, 1981, s22-23

²¹¹ AAT, A-807005, Hydroarbeidernes Forening Avd. 19 NKIF, Møteprotokoll, 1911-1914

²¹² Mostue, 1981, s22

²¹³ AAT, A-807005, Hydroarbeidernes Forening Avd. 19 NKIF, Møteprotokoll, 1911-1914

fellesævneren».²¹⁴ Kjeldstadli omtaler endringene «De snevre, litt laugspregede fagforbundene skulle vekk. I stedet ville de radikale ha lokale samorganisasjoner som samlet hele arbeiderklasse på et sted og industriforbund, som skulle samle alle innen en bransje uansett yrke.»²¹⁵ Denne beskrivningen viser at det var store strukturelle endringer som ble foreslått. Og det ble vist til noe diskusjon knyttet til endringene som ble foreslått. Stjernlöf var som vanlig først ute: «At man ikke bør som nu have det systemet at man aktiv skulle sette sig efter et hovedstyre men at vert sted hvor det forekommer noget det strides mot organisasjonen bør man komme sette paa det selv.»²¹⁶ Uttalelsen tolker jeg som en støtteerklæring for resolusjonen hvor det skulle være strukturelle endringer. Endringene skulle gjøre at de små fraksjonene ble til større lag, som kunne arbeide sterkere sammen, uavhengig av type arbeidsgruppe.

Tidligere nevnte Gotaas «talte meget for at man bør opset holde den ordningen man nu har.»²¹⁷ Uttalelsen til Gotaas viste at noen av disse endringene fikk motstand innad i foreningen. Gotaas viser seg å være en moderat person i denne foreningen. Der det på flere punkter hadde blitt foreslått å la det tidligere system bestå. Det kan derfor spekuleres i at det var svært mange strømninger innad i fagforeningen. Den mer moderate holdningen ble også fremvist av dansken Christian W Andersen «Fr. Andersen fremholdt omtrent det samme som Gotaas at man ikke skulle som Tranmæl gaa til med det samme at omstyrte det bestaaende system.»²¹⁸

Om dette er riktig, vil det si at det ikke nødvendigvis var enighet blant lederne. Bruken av ord som omstyrte viste klart at det var snakk om radikale endringer i organiseringen av klassekampen. Dette får meg til å tenke på den tidligere nevnte debatten om syndikalisme begrepet. En av forskjellene mellom fagopposisjonens grunnverdier og syndikalismen besto av hva som kan betraktes som «forhold til partiet og parlamentarismen». Jeg mener det kan være problematisk å operere denne type kategorisering av strømminger. For selv om Stjernlöf støttet den radikale endringen, så ble det skrevet at: «Stjernlöf talte varmt om parlamentarismen og solidaritetsfølelsen.»²¹⁹ Jeg vil påstå at dette sier noe om kompleksiteten knyttet til radikalismedebatten. En kan være for deler av den «radikale» resolusjonen, mot noe

²¹⁴ AAT, A-807005, Hydroarbeidernes Forening Avd. 19 NKIF, Møteprotokoll, 1911-1914

²¹⁵ Kjeldstadli, 2005, s110

²¹⁶ AAT, A-807005, Hydroarbeidernes Forening Avd. 19 NKIF, Møteprotokoll, 1911-1914

²¹⁷ AAT, A-807005, Hydroarbeidernes Forening Avd. 19 NKIF, Møteprotokoll, 1911-1914

²¹⁸ AAT, A-807005, Hydroarbeidernes Forening Avd. 19 NKIF, Møteprotokoll, 1911-1914

²¹⁹ AAT, A-807005, Hydroarbeidernes Forening Avd. 19 NKIF, Møteprotokoll, 1911-1914

annet. Jeg tror vi vet for lite om forskjellene blant arbeiderne. Dette er noe jeg skal diskutere senere ved bruk av muntlige minner, men mye tyder på at merkelapper er vanskelig å forholde seg til i denne fasen av 1900-tallet.

Det siste møtet ble avholdt i folkets hus den 20/3 1912 og temaet for kvelden var avstemning og «lokal samorganisasjon». «Der opprettes lokale samorganisasjoner som blant annet ivaretar den lokale agitasjon og gives innflytelse paa arbeidsvilkårene.»²²⁰ Jakobsen utalte «at ved lokalt samarbeid vil sagen blive hastigere behandlet». Det kan nok tolkes at det var en frykt for at beslutninger ble tatt for langt unna, fordi saker ble behandlet raskere på det lokale plan. Dette stemmer overens med synet til arbeiderne ved Sulitjelma, som det ble vist til innledningsvis i dette kapittelet.

3.6 Oppslutning for Trondhjems-resolusjonen

Christian W Andersen gikk deretter videre med en redegjørelse gjort av Tranmæl den 19.november 1911. Denne redegjørelsen ble ikke omtalt nærmere før, «Formannen omtalte sagen i sin almindelighet at han gikk ud fra at det ikke var heldig at stemme over denne resolusjonen i en forening der tælles 125 medlemmer vor kun det mødes en 20 optil 40 folk på mødene.»²²¹ Ut ifra denne redegjørelsen kan man konkludere med at det ikke var særlig god deltagelse ved fagforeningsmøtene på Notodden Jern og Metallarbeiderforening. For kan man stemme over en resolusjon med liten deltagelse? Det sier kanskje noe mer spesifikt om interessen for den faglige og politiske kampen. Jeg ønsker med dette å trekke inn Bull d.y sin tanker som er nevnt i kapittel 1, om mangel på teoretisk forankring blant anleggsarbeiderne.²²² Selv om de innenfor foreningen ikke nødvendigvis kan betegnes som anleggsarbeidere, så sier Bull d.y noe om problematikken knyttet til mobilisering rundt den faglige kampen. For selv om organiseringsprosenten var høy, så møtte ikke medlemmene opp da avgjørelser som angikk foreningen ble tatt. Da kan man kanskje stille spørsmål om hvem som faktisk møter opp? Deretter kommenterte Stjernlöf problemet med deltagelsen «at det gamle er for gammelt at noget nyd maa op for af vække interessen blant medlemmene».²²³ Etter denne uttalelsen gikk de over til å stemme over resolusjonen, der den ble enstemmig vedtatt.

²²⁰ AAT, A-807005, Hydroarbeidernes Forening Avd. 19 NKIF, Møteprotokoll, 1911-1914

²²¹ AAT, A-807005, Hydroarbeidernes Forening Avd. 19 NKIF, Møteprotokoll, 1911-1914

²²² Bull d.y, 1981, s218

²²³ AAT, A-807005, Hydroarbeidernes Forening Avd. 19 NKIF, Møteprotokoll, 1911-1914

Tross uenigheter når det gjaldt bruken av forsikringsvesenet og organisering, ble denne resolusjonen enstemmig vedtatt. Jeg skulle i dette kapittelet belyse oppslutningen til resolusjonen og hva slags motivasjon som lå til grunn for å støtte resolusjonen. Det som er tydelig, var at arbeiderne i foreningen ikke var enige i alle sakene. Derimot sto de samlet når det skulle fattes en beslutning. Jeg tolker dette i retning arbeiderkollektivtanken. Sakene de var enige om omhandlet de lange overenskomstene og kampmidlene streik/sympatistreik. Dette tyder på at de var enige om problemet, og løsningen på problemet. Når det gjelder de andre delene av resolusjonen var det mer uenigheter, men ikke større enn at de ble vedtatt enstemmig.

Vi kan derfor fastslå med tidligere forskning og disse referatene at det var en tilslutning til den radikale fagopposisjonen. Ut ifra møteprotokollen kan jeg ikke si noe mer om de syndikalistiske strømningene som ble omtalt i teorien. Vi vet heller ikke noe om motivasjonen til den enkelte arbeider. Jeg skal videre ta for meg arbeiderminnene til Alf Mostue, for å finne ut mer om det er grunnlag å si noe om mer konkret om de teoretiske debattene i temaet «Radikaliseringen av arbeiderbevegelsen i Norge.»

Kap 4- Kildearbeid-Arbeiderminner

Informantene var arbeidere som opplevde arbeidslivet på Notodden i starten av 1900-tallet, de kan fortelle mye om hvordan forholdene var. Intervjuene ble som tidligere nevnt gjort mellom 1950-1960 da Alf Mostue hadde fått innvilget permisjon for å gjennomføre intervjuene. Hvordan stemmer de ulike teoriene og diskusjonene i lys av arbeiderminnene?

4.0 Rask industrialisering - radikalisering

Det første jeg ønsker å undersøke er hvordan «Bull-hypotesen» står i henhold til mitt kildemateriale. Dette ønsker jeg å gjøre, siden hypotesen har vært svært sentral innenfor tematikken. Påstanden om at den raske industrialiseringen var med på å gjøre den norske arbeiderbevegelsen radikal ble til i starten av 1920-tallet, men kan sees igjen i mitt kildemateriale. Det jeg vil se etter i denne delen av kildearbeidet, er minner som sier noe om befolkningsutvikling på Notodden. Det vil deretter være naturlig å koble dette inn mot den nevnte Bull-hypotesen. Under er et utdrag fra minnet til Hans Helgesen var skreddermester på Notodden, og det kan være med å forme synet på anleggsperioden.

Da Norsk Hydro besluttet å anlegge en fabrikk her for framstilling av salpetergjødsel, var Notodden en del av Heddal og med den anleggsvirksomhet som fulgte denne

beslutning økte folketallet. Mange av anleggsarbeidere sluttet seg til vår bevegelse. De var temmelig radikale og enkelte kunne være syndikalistiske innstilt.²²⁴

For det første bør en legge merke til at Helgesen opplevde brytningstiden med Norsk Hydro på Notodden. En brytningstid med store endringer for et industristed. Dette tolker jeg som viktig, siden de observasjonene omtalte ikke bare befolkningsveksten tilknyttet anleggsperioden, men også hva slags personer som kom i perioden. Helgesen hadde en oppfatning av tilflytternes politiske innstilling. Helgesen var spesifikk i karaktetikken av disse tilflytterne, der han beskrev gruppen som radikal, og enkelte syndikalistisk innstilt. Det at Helgesen hadde en antatt forståelse av syndikalismebegrepet, kan kanskje vurderes dithen at dette var et mer brukt begrep i denne perioden. Det kan derimot være noe diskusjon knyttet til dette begrepet, Bjørgum viser til at Bull d.e brukte begrepet for å sette ord på den politiske retningen til Martin Tranmæl. Bull hevder at den ungsosialistiske bevegelsen i Norge, lignet på den revolusjonære syndikalismen i Frankrike.²²⁵ Jorunn Bjørgum har som tidligere nevnt problemer med å sette begrepet syndikalisme sammen med fagopposisjonen, siden fagopposisjonen ikke var antiparlamentarisk.²²⁶ Dette mener jeg tyder på vanskeligheten knyttet til begrepsbruk både nå og før.

Det bør nevnes at Bull d.e var svært nær denne perioden rent tidsmessig. Bull d.e prøvde å kategorisere strømninger, når han selv var politiker for Det norske Arbeiderparti. En periode i DNA historie som var preget av ulike strømninger, som splittet partiet i saken om tilknytning til Komintern.²²⁷

I denne sammenhengen vil jeg igjen trekke frem Joar Tranøy. Tranøy har som tidligere nevnt en tendens til å se diskusjonen knyttet til radikaliserings av arbeiderbevegelsen, som et bevis for syndikalisme. Han påstår at sluskens vandring ga grobunn for syndikalistiske holdninger og kampmoral.²²⁸ Jeg tror Tranøy går i en slags sorteringsfelle, der han ønsket å kategorisere radikaliserings inn i tydelige absolutte grupper. Som diskusjonen i teorikapittelet viser, så er det ikke nødvendigvis så lett å dra en så tydelig konklusjon. For hvordan kan en kategorisere strømninger i denne perioden?

²²⁴ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Hans Helgesen, s10

²²⁵ Bjørgum, 1998, s33 (Bull d.e 1909, s141)

²²⁶ Bjørgum 1998, s41

²²⁷ Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek 2019,

https://www.arbark.no/utstilling/AP_i_Komintern/AP_i_Komintern.htm 03.05.2020

²²⁸ Tranøy, 2016, s36

Hadde skreddermester Hans Helgesen, som ble nevnt ovenfor informasjon om hva slags forhold disse «syndikalistene» hadde til parlamentarismen, eller Det norske Arbeiderpartiet? Eller blir begrepet benyttet som en samlebetegnelse for å sette ord på en gruppe som bare ble ansett som radikale? Jeg ønsker i denne sammenhengen å trekke inn foreningsprotokollene og tidligere nevnte Gustav Stjernlöf, som jeg mener var et godt bilde på denne debatten. Han var aktiv på foreningsmøtene om oppslutning til fagopposisjonen, og argumenterer for støtte til fagopposisjonen. Men talte ifølge møteprotokollene varmt for parlamentarisme og partiet. Dette mener jeg tyder på at kategorisering blir vanskelig i denne perioden.

Den politiske innstillingen til tilflytterne må være et viktig poeng i denne oppgaven, for Notodden ble påvirket av impulser utenfra. Det vil derfor være naturlig å minne om det som er skrevet om anleggsarbeidernes rotløse tilstand, siden det må være et fokus på hvor disse tankene og verdiene kommer fra. Edvard Bull d.y har som tidligere nevnt omtalt hvordan de vandrende arbeiderne var overbevist om at arbeidsfolk ble utnyttet.²²⁹ Den sterke fellesskapsmentaliteten kombinert med mangel på lokal tilhørighet kunne ifølge Bull d.y føre til radikale tendenser.²³⁰ Dette kan være en plausibel forklaring på den påståtte radikalismen, men den er dog lite spesifikk. Det kan derimot sies å være en forklaring som sier noe om det nasjonale plan, siden den rotløse anleggsarbeider fikk en gruppementalitet etter flere erfaringer med anleggsarbeid i hele Norge.

Hva skjer med disse arbeiderne etter avsluttet anleggsperiode? Det var som tidligere skrevet en forskjell på typisk anleggsarbeid og fabrikkarbeid. Helgesen har omtalt hvordan denne perioden foregikk etter anleggsarbeidet.

Etter at den værste byggetrafikken ved Hydro var slutt og en kom til mere stabile forhold, sluttet mange av arbeiderne seg til partiet. De slo seg ned her for godt og de var radikale-og som nevnt-enkelte kunne være syndikalistisk innstilt, men de var loyale eller solidariske når det gjaldt politiske saker. Den foreningen vi hadde vokste kraftig og det ble fart over den politiske og faglige bevegelsen.²³¹

Helgesen hadde ikke bare en oppfatning av det politiske ståstedet til innflytterne, men det var også refleksjoner knyttet til hvordan det påvirket det sosialdemokratiske parti på Notodden. Det at de slo seg til ro kan også sees igjen i litteraturen, selv om det kun ble beskrevet som et

²²⁹ Bull, d.y, 1981, s214

²³⁰ Bull, d.y, 1981, s218

²³¹ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Hans Helgesen, s11

begrenset antall personer. Det som virker å være et interessant poeng, var at Helgesen påsto at tross tilslutning fra andre radikale, og enkelte syndikalister, så sto partiet fortsatt sterkt på sin politiske kurs. Helgesen kommenterte at innflytterne virket å være lojale til saken, som kanskje kan være med å fremme et syn, om at sosialdemokratene på Notodden i en viss grad modererte innflytterne. Selv om det også kan være mulig å tolke innmeldelsen inn i partiet, som en mulighet til å påvirke partiet innad. Det kan tolkes som at Helgesen sto utenfor i denne perioden. Han var skreddermester, og forsøkte å kategorisere i denne perioden. Helgesen brukte ord som de, akkurat som han sto utenfra og kommenterer «de andre».²³² De andre var i dette tilfellet anleggsarbeiderne. Helgesen omtalte dem som «temmelig radikal», og det kan si noe om Helgesen sitt syn på seg selv. Det at Helgesen brukte ord som temmelig, kunne bety at anleggsarbeiderne var temmelig radikal sammenlignet med Helgesen. Det kan derfor bety at Helgesen så på seg selv om radikal, mens deler av anleggsarbeiderne var nesten like radikal. Tolkningen blir for så vidt styrket, siden Helgesen hadde et klart bilde av hva som var for radikalt, og det var syndikalistene.

Det at han omtalte dem som temmelig radikal, kan derimot også bety at de var «svært radikale», men jeg tror det må sees i sammenheng med uttalelsene om syndikalistene. Og da virker det å være litt problematisk at Helgesen har såpass tydelige kategorier, for som denne oppgaven går inn på, så er radikalisme vanskelig å måle.

Disse poengene bør sees i sammenheng. Om det stemmer at det sosialdemokratiske parti hadde en innflytelse på de innmeldte, ville det si at de ulike grupperingene i byen både ble moderert og i en viss grad radikaliseret av partiets retningslinjer. Dette kan virke til å stemme, om en tolker Helgesen sin omtalelse av anleggsarbeiderne og partiets påvirkning på disse innflytterne. Selv om denne påvirkningen kun gjelder de som ble medlem av partiet/foreningen og som etablerte seg i området. Utdraget sier helt klart noe interessant om partiets effekt på innflytterne, men det sier også noe om at det kanskje ikke var aktuelt å melde seg inn i anleggsperioden. Dette kan ha noe med at de reiste videre. Hva med den rotløse arbeider? Han unge anleggsarbeideren, som ikke har noen røtter i de nye industristedene.

4.1 Bull d.y- Den rotløse arbeideren

Den rotløse arbeideren ble omtalt i teoridelen. Der skrev jeg at Edvard Bull d.y kan sies å ha flyttet fokuset for historieforskningen der Bull d.y ønsket å skrive historie nedenfra, og ta med

²³² AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Hans Helgesen, s10-11

grupper som kanskje ikke hadde hatt så mye fokus tidligere i historieforskning. Bull d.y tok som tidligere nevnt i bruk informanter for å kunne belyse historien nedenfra.

Den rotløse arbeideren har fått en glorifisert fremstilling i Bull d.y sine verker. En nyansert fremstilling har kanskje gått på bekostning av å få fortalt historien nedenfra. Ønsker med dette å vise til hvordan mentaliteten til rallaren kom frem via minnene. Var det slik at vandre-kulturen under «kapitalismens frigjørende fase» gjorde arbeiderne radikale?

Folk kom og gikk og det var likesom ingen hadde lyst til å slå seg tilro. Mange rallarer fikk arbeid, og når disse hadde vært der i 2-3 uker. Slutta de- De drakk så opp det de hadde tent, og når de var blakke kom de tilbake. Når de slutta, sa de: vi vil inte arbete sammen slike skitne bondknölar, men når de kom tilbake, var vi ikke lengre noen «skitne bondknölar».²³³

Dette utdraget er hentet fra intervjuet til Nils Bjørnflaten, som ble født i Kviteseid 1873. Skildringene forteller egentlig det Bull d.y har gitt navnet vandre-kultur. Minnet beskriver et samfunn i bevegelse, der det skjedde store demografiske endringer rundt industristedet Notodden. Det Bjørnflaten hang seg opp i var, individets manglende ønske om å slå seg til ro. Dette burde kanskje sees i sammenheng med de Alf Mostue faktisk intervjuet. Arbeiderminnene var minner fra folk som hadde slått seg til ro og ble etablerte. De som ble intervjuet hadde stort sett gjort seg gjeldene i diverse foreninger og partier. Det er derfor interessant hvordan de valgte å fremstille de som ikke ble etablert. Dette kan sees på som et forsøk på å distansere seg fra denne perioden, som var preget av urolige strømninger. Intervjuet er gjennomført på 50-60-tallet, som er en periode for konsolidering i etterkant av okkupasjonen.

Bjørnflaten kommenterte en adferd som har blitt omtalt tidligere. Fokuset på at deler av anleggsarbeiderne arbeidet i 2-3 uker for å tjene penger til fyll. Det kan for så vidt være et tegn på rotløsheten, siden det ikke tyder på noe langsiktig tenking. Jeg mener at denne adferden kan tolkes i retning av pushfaktorene til Bull d.y. Jeg har tidligere skrevet om at selve vandringen ble assosiert med frihet og glede.²³⁴ Det kunne derfor være et ønske om å fortsette med vandringen.

²³³AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Nils Bjørnflaten, s9

²³⁴ Bull d.y 1981, s210

Ifølge Bjørnflaten sin uttalelse så gikk alt av penger til fyll. Nettopp dette poenget har jeg ikke nok informasjon i mine kilder, men det finnes flere uttalelser om drikkekulturen på disse industristedene. Det kan derfor virke sannsynlig.

I den første tia var det en livlig arbeidsvirksomhet på Notodden. Folk kom og gikk. De kunne få arbeid den ene dagen og etter et par dagers forløp så sluttet de. Men mange slo seg ned for godt. Blant anleggsarbeiderne var det alle slagst typer, og kortspill, fyll og slagsmål hørte så å si til dagens orden. Notodden trakk løse eksistenser fra alle landets kanter og det var ikke greit i den første tia.²³⁵

Dette er hentet fra intervjuet med Henrik Bakke. Bakke kommenterte mye av det som tidligere er nevnt. Bakke sine uttalelser om anleggsarbeiderne var kanskje med å styrke synet til Bjørnflaten. Bakke og Bjørnflaten oppfattet det som en periode med store endringer og en arbeidshverdag preget av slagsmål og fyll. Folk kom for arbeid, og de dro når de hadde fått tjent penger. Dette kan igjen være et bevis for den rotløse mentaliteten, siden det var ingen tilhørighet til de nye industristedene. Likheten som Bakke deler med Bjørnflaten var at begge ble del av det etablerte på Notodden.

Her mener jeg at glorifiseringen til Bull d.y kommer til syne, siden det var en mangel på håndtering av problematikken knyttet til drikkekulturen. Da Bakke og Bjørnflaten omtalte adferden til anleggsarbeiderne, så adresserte de et reelt problem. I utdraget til Bjørnflaten ble det som tidligere nevnt sagt at «Mange rallare fikk arbeid, og når disse hadde vært der i 2-3 uker. Slutta de- De drakk så opp det de hadde tent, og når de var blakke kom de tilbake.»²³⁶ Jeg tror at denne adferden ble tolket som frihet av Bull d.y.²³⁷ Det kan sees på som uheldig, at i forsøket på å belyse historien nedenfra ble de problematiske delene av perioden utelatt. Utdraget til Bjørnflaten kan tolkes som et ønske om å distansere seg fra denne gruppen. Utdraget kan derfor være med å styrke påstanden min om synet til de etablerte. Siden dette kunne være en metode for å skaffe avstand, til den «usiviliserte» gruppen.

«Notodden trakk løse eksistenser fra alle landets kanter og det var ikke greit i det første tia.»²³⁸ Dette kan kanskje tolkes som at Bakke oppfattet at problemet med denne perioden kom utenfra? Bakke var også en innflytter. Han ankom Notodden i 1907 og kom opprinnelig fra Vestfold. Bakke kommenterte dette, som om han ikke ønsket å ta del i denne fasen. Bakke

²³⁵ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Henrik Bakke, s8

²³⁶ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Nils Bjørnflaten, s9

²³⁷ Bull d.y 1981, s210

²³⁸ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Henrik Bakke, s8

virket å ha et ønske om å distansere seg fra den første perioden på Notodden, som etter hans beskrivelser var kaotisk. Utdraget til Bakke viser et større problem med mitt tilgjengelige kildemateriale. Siden de «løse eksistensene» ikke er med på å nyansere bilde. De arbeiderminnene som jeg benytter er som nevnt ovenfor, fra de som ble etablert.

I kapittelet om forholdene på Notodden, ser vi igjen noe av denne beskrivelsen i tallmateriale, der det skjer store endringer i demografien på dette industristedet. Der Notodden utviklet seg fra å være et tettsted i Heddal kommune med 849 innbyggere i 1900, til å bli et industristed med 4915 innbyggere i 1910.

Arbeiderminnene til Bakke og Bjørnflaten fokuserte begge på anleggsperioden og endringene som skjedde med den gitte perioden. Bjørnflaten valgte derimot å legge vekt på at det var en svenske som var typiske anleggsarbeideren. «Vi vil inte arbete sammen slike skitne bondknölar.»²³⁹ Dette bekrefter tidligere arbeid med befolkningsutvikling rundt industristedene i Norge. Det blir påpekt at det var en stor pågang av svenske anleggsarbeidere. Der det blir vist til et eksempel fra Rjukan, der hver fjerde arbeider var svensk.²⁴⁰ Selv om jeg ikke finner lignende statistikk på Notodden, så sier det noe om svenske arbeidere på norske anlegg.

Fra dette sitatet er det mulig å stille et nytt spørsmål. For flere av de som har arbeidet med temaet påpekte at det kunne være en sammenheng mellom «radikaliseringen av den norske arbeiderbevegelsen» og den svenske storstreiken i 1909.²⁴¹ Om det var en direkte sammenheng mellom storstreiken og mitt studieobjekt, så ville storstreiken skjedd før eller under anleggsperioden på Notodden. Mye tyder på at anleggsperioden på Notodden var over før storstreiken. Det er derimot ikke slik at jeg her argumenterer mot svensk tilstedeværelse på Notodden, men jeg stiller spørsmålstegn til den direkte sammenhengen mellom storstreiken og anleggsperioden.

«På samme tid som Norsk Hydro bygde fabrikker her, ble også jernbanen til Tinnoset bygd. All denne virksomheten trakk folk fra alle landets kanter og også fra nabolandet Sverige».²⁴² Jeg tror det vil være uheldig om en drar slutninger om den direkte linken mellom storstreiken i 1909 og radikalisering av arbeiderbevegelsen i Norge. Selv om det kunne være påvirkning,

²³⁹ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Nils Bjørnflaten, s9

²⁴⁰ Bjørnson, 1990, s64

²⁴¹ Bjørgum, 1976, s70

²⁴² AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Saamund Bergland, s9

så vil det være vanskelig å konkludere, siden perioden før også var preget av arbeidsvandring av unge menn fra Sverige.

Ønsker i den neste delen av kildearbeidet å spekulere om det finnes andre påvirkninger utenfra i denne perioden. Den svenske påvirkningen har lenge blitt sett på som en viktig påvirkning.

4.2 Transnasjonal påvirkning

Historiker Ingar Holm har arbeidet med Martin Tranmæl sine «dannelsesturer» i USA. Holm skriver følgende om Tranmæl sine reiser i USA. Tranmæl sin første tur til USA var med brødrene 1900-1902. Den andre turen mellom 1903-1905, før han deretter dro tilbake til Norge. Det har blitt skrevet en del om Tranmæl sine politiske reiser i USA, der han blant annet var tilstede på stiftelsen av organisasjonen «Industrial Workers of the World».

Organisasjonen var ifølge Holm en splittet organisasjon mellom «moderate» og syndikalistiske medlemmer. En splittelse som endte i at den syndikalistiske fløyen fikk flertall i 1908.²⁴³ Holm påstår at splittelsen ledet til at den syndikalistiske fløyen vant oppslutning, har vært med å forme synet på IWW. For selv om de i stor grad ble drevet av syndikaler etter 1908, så var de ikke nødvendigvis det i perioden som Tranmæl oppholdt seg i USA. Tranmæl observerte som tidligere nevnt stiftelsen, før han dro tilbake til Norge senere samme år.

Holm sine konklusjoner om påvirkning under oppholdet i USA på Tranmæl er følgende. Holm hevder at Tranmæl sine studier av den faglige organiseringen i USA kan ha hatt en påvirkning på Tranmæls syn på den faglige kampen.²⁴⁴ Det kapitalistiske systemet i USA var av en mer brutal og avansert karakter, det kan ha påvirket Tranmæl til å ta i bruk en mer revolusjonær målsetting som krevde en organisering av hele arbeiderklassen. At en ikke skulle operere med ulike faggrupperinger, men at hele arbeiderklassen skulle mobiliseres.

Holm er derimot tvilende på om fagopposisjonen fikk et helsyndikalistisk preg, etter dette oppholdet, fordi Tranmæl var partitro, som står i motsetning til syndikalistisk syn partier og det parlamentariske system.²⁴⁵ Dette samsvarer med Bjørgum sine konklusjoner i teoridelen.

Gir arbeiderminnene indikasjoner om slike prosesser på Notodden? Ut ifra det kildemateriale jeg har tilgjengelig, har jeg to intervjuobjekter som hadde vært i USA, før de begynte i arbeid

²⁴³ Holm, 1979, s35

²⁴⁴ Holm, 1979, s49

²⁴⁵ Holm, 1979, s49

på Notodden. Carl Bommen ble født i Kongsbergområdet i 1868. Han reiste til sjøs da han var rundt 18 år og endte opp på østkysten av USA.

Første gang jeg ble organisert var i 1892 da jeg ble tilsluttet «kystseilernes union på østkysten». Jeg var med på flere streiker der på østkysten og det gikk nokså varmt for seg mange ganger. Organisasjonen var ny og kampen om organisasjonsretten ble hard og hensynsløs.²⁴⁶

Carl Bommen fortalte her om sine opplevelser i USA. Bommen opplevde hvordan klassekampen fungerte i USA. Det kan nok hende at det var relativt like opplevelser som Tranmæl også hadde i USA. Bommen meldte seg inn i «kystseilernes union på østkysten», en forening underlagt den «International Seamen Union» fra 1895. Foreningene ønsket å bedre rettighetene til sjømennene. Arbeiderne på sjøen hadde mest sannsynlig større vanskeligheter med å organisere seg, siden de reiste over store avstander. Under ledelsen av nordmannen Andrew Furuseth ble ISU en støttespiller for sjømennene og ISU fikk etablert sterkere rettigheter for sjømennene.²⁴⁷

Det ble gjort en sammenligning av USA og Norge i Bommen sitt intervju, vi får med dette et innblikk i hvordan han opplevde klassekampen i USA. «Streiken er den hardeste jeg har vært med på og gjaldt lønnsproblemet.»²⁴⁸

Jeg husker særlig en streik i Philadelphia som ble temmelig voldsom og det ble gjort alle mulige måter for å skaffe folk til båtene. En natt kom det mannskap fra New York til en båt som lå ferdiglastet og skulle gå. En båt kom innover for å hente mannskapene på brygga og disse var kommet i robåten og skulle ro utover, rodde etter i 4 båter. Da båten med streikebryterne var kommet halv-vegsrodde vi opp ved siden av den og stoppet den. Vi ga folkene valget enten de ville ro tilbake og reise til New York igjen eller så tok vi å senket robåten.²⁴⁹

Streiken som ble omtalt må ha skjedd i perioden mellom han ble organisert i 1892 og hjemreisen i 1895. Streiken rammet over 150 båter som mistet mannskapet sitt under lønnskranglene. Det sier noe om hvordan sjøfolk benyttet streik og en form for obstruksjon når det gjaldt innhenting av det som må tolkes som streikebrytere. Det må nevnes at disse

²⁴⁶ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Carl Bommen, s1

²⁴⁷ Reagan, Michael (2010): http://depts.washington.edu/dock/maritime_intro.shtml, 21.02.2020

²⁴⁸ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Carl Bommen, s2

²⁴⁹ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Carl Bommen, s2

konfliktene i USA fremsto som brutale, der store mengder arbeidere ble mobilisert. Konflikten med streikebryterne var brutal med trusler om å senke båten er med på å forme bilde på klassekampen i USA.

Det kan spekuleres om det samme «virkelighetsbilde» med en brutal kamp mellom arbeid og kapital som preget Tranmæl også kan ha preget Bommen i denne perioden. Det kan ut ifra mitt tilgjengelig kildemateriale ikke bekreftes eller avkreftes. Det jeg kan bringe videre med i diskusjonen, er hva Bommen sa om kooperativ forening når han ankom Notodden i 1910.

En ting som jeg ble meget forbauset over da jeg kom hit til Notodden var at det ikke var noen kooperativ forretning her. Jeg syntes at det var merkelig at ingen hadde stiftet en kooperativ forretning på et slikt sted hvor det var så mange arbeidere. Jeg mente at på et slikt typisk arbeidersted måtte det være en kooperativ forretning og tok opp forslag om dette i salpeterarbeidernes forening. Forslaget ble enstemmig vedtatt.²⁵⁰

Bommen var i dette utraget tydelig på at industristedet Notodden manglet en kooperativ forretning. Dette er tidligere nevnt i teorikapittelet og møteprotokollen et moment for fagopposisjonen. Der tanken om at arbeiderne kunne få mulighet til å anskaffe mat i perioder med streik og andre arbeidskonflikter. Det kan derfor spekuleres i at Bommen fikk erfaringer om hvordan klassekampen skulle foregå. På den måten ble også en forening eid av arbeiderne viktig. Ideen om en kooperativ forretning kom mest sannsynlig ikke fra Bommens reiser i USA. Det kan derimot være et poeng at arbeiderne skulle benytte nødvendige og tilgjengelige kampmidler. I den sammenhengen mente kanskje Bommen at et industristed som Notodden måtte ha et kooperativ, for å kunne holde streiker og sympatistreiker i gang over lengre perioder for å kunne styrke den faglige kampen. Det burde nevnes at bruken av et sameie ikke er et argument for noe radikalt. Det må sees i sammenheng med fagopposisjonen sitt fokus på hele arbeiderkampen. Tranmæl så kanskje på kooperasjonen som en forutsetning for generalstreiken.

Bommen sier ikke noe mer om mulig påvirkning fra reisene i USA. Det kan se ut som en annen sentral person fra Notodden hadde blitt påvirket i USA. Andres Susrud hadde flere verv i Notodden Kommune, og ble født i Heddal Kommune. Susrud og Bommen kom altså begge fra området rundt Notodden. Andres Susrud arbeidet 5 år i USA der han arbeidet på flere steder.

²⁵⁰ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Carl Bommen, s3

Etter å ha vært i Syd Dakota, reiste jeg tilbake til Minnesota og fortsatte med bygningsarbeid, både i byene og ute på landet. Her var jeg i et par år og reiste så en tur til Nord Dakota og tok en jobb på et jernbaneanlegg. Det var ikke svært lenge jeg holdt ut, en måneds tid eller der omkring. Slusken her var barnemat mot de som arbeidet på jernbanen derborte. Jeg vil ikke fortelle noe om den tia det foregikk ting som det er best å tie om.²⁵¹

Dette utraget sier igjen noe om hvordan forholdene var i USA, sammenlignet med Norge. Det sier noe om at den «rotløse» tilstanden vedvarte under oppholdet i USA. Der Susrud flyttet mye på seg på jakt etter arbeid, kan det nok derfor se ut som at Bull d.y sin vandreteori kan heves over det nasjonale plan. Carrol Engelhardt er amerikansk historiker som har skrevet om jernbanestrekningen Fargo-Moorhead, i boken *Gateway to the Northern Plains: Railroads and the Birth of Fargo and Moorhead*. Engelhardt beskriver flere av de samme momentene som Bull har gjort. Arbeiderne kom utenfra, de var ufaglært, og beveget seg vilkårlig fra arbeidsplass til arbeidsplass.²⁵² Det at disse tendensene også var synlige i USA, gjør at en kan trekke inn ordet transnasjonal. Den typiske rotløse arbeider, hadde mulighet til å reise langs etablerte handelsruter, som gjorde at de kunne bevege seg over lange distanser.

Vandringene i denne perioden gjorde i likhet med Notodden, at befolkningen endret seg. Engelhardt påstår at hele Nord Dakota sin befolkning på 1900-tallet besto av 77% første og andregenerasjons innvandrere.²⁵³ Andelen innvandrere er dog større i Nord Dakota, enn på Notodden. Engelhardt bruker passelig nok nordmannen Knut Hamsun, for å beskrive forholdene i Fargo og Moorhead.

Knut Hamsun, who worked on the Dalrymple Bonanza Farm, later recalled his experience: “There is drinking and gambling, fighting and shouting for several days.” Such behavior transformed the twin cities into Sodom and Gomorrah in the eyes of Godfearing folk. The liquor and prostitution businesses boomed while arrests rose for theft, assault, and disorderly behavior.²⁵⁴

Begrunnelsen min for å trekke frem Engelhardt og Hamsun sine beskrivelser, handler om perspektiver. Det at Engelhardt brukte ord som Sodoma og Gomorrah, gjør at vi kan antyde at det religiøse momentet var et viktig moment for Engelhardt. Siden Engelhardt la vekt på

²⁵¹ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Andres Susrud, s4

²⁵² Engelhardt, 2007, s191-192

²⁵³ Engelhardt, 2007, s110

²⁵⁴ Engelhardt, 2007, s195

splittelsen mellom det religiøse og «rallarkulturen». Flere religiøse bevegelser og steile klassekamper var med å forme oppfatningen av perioden. Det er i denne sammenhengen viktig å se på perspektivene til Engelhardt. Engelhardt har et fokus på de religiøse momentene i denne perioden. Bruken av utdraget til Hamsun var med å si noe om hva Engelhardt så på som problemet, og det var rallarkulturen.

Uttalelsen til Hamsun var derimot ganske lik mine informanter sin omtalelse av perioden på Notodden. Henrik Bakke beskrev som tidligere nevnt anleggsperioden «Blant anleggsarbeiderne var det alle slagst typer, og kortspill, fyll og slagsmål hørte så å si til dagens orden.»²⁵⁵ Selv om det kan finnes likheter med uttalelsene så, kan vi igjen se på utdraget til Susrud, for der illustreres noen tydelige forskjeller

Susrud beskriver den norske rallaren sammenlignet med jernbanearbeidere i USA. Det at han bruker ord som barnemat, gjør at forskjellene virker stor. Det at han ikke ønsket å fortelle noe mer spesifikt fra Nord Dakota, gjør det vanskelig for meg å si noe for sikkert. Det kan derimot tolkes som om at Susrud opplevde noe i Nord Dakota, som ikke var forenlig med hvordan Andres ønsket å fremstille seg selv i 1951. Jeg har tidligere skrevet om dette med behandlingen av minner. Dette kan være et ønske om å ta avstand til den kaotiske perioden. Kjeldstadli mener at minner har en tendens til å justeres til å passe dagens samfunn.²⁵⁶

Hva som fikk meg til å gå inn i arbeiderpartiet, kan jeg ikke svare på. Noe hadde jeg lært da jeg var i Amerika, og den korte tida jeg var blant jernbanearbeiderne i Nord Dakota gjorde at jeg ble radikal.²⁵⁷

Susrud prøver å forklare hvorfor han ble medlem av Arbeiderpartiet. Påvirkningen fra oppholdet i USA var tydelig tilstede, der han henviste til den korte tiden i Nord Dakota. Det at Susrud fremhevet en måned ut av et opphold på fem år, kan tolkes som at det skjedde noe spesielt den måneden. Mostue prøver å stille noen oppfølgingsspørsmål, men intervjuobjektet var unnvikende. I transkriberingen ble det lagt til et notat der Mostue spekulerte om det kunne vært anarkister eller syndikalister langs jernbanestrekningen Fargo-Moorehead.²⁵⁸ Mostue skrev dessverre ikke noe mer enn det.

Det kan hende at intervjuer ga seg for lett, men ut ifra antall sider intervjuet er på, så kan det virke som at Susrud ikke var så pratsom. De fleste intervjuene var på 15-25 sider, mens

²⁵⁵ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Henrik Bakke, s8

²⁵⁶ Kjeldstadli, 1992, s187-188

²⁵⁷ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Andres Susrud, s7

²⁵⁸ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Andres Susrud, s7-8

intervjuet til Susrud var på ni sider. Det kan være helt andre grunner til at intervjuet var kort, som dårlig tid og helse, og Susrud nevner flere ganger i intervjuet at han ikke husket hvilket årstall og hvem som hadde tillitsverv. Det kan også igjen minnes på at Susrud utalte om at det var best å tie om perioden i Nord Dakota, så det må tolkes som at Susrud ikke ønsket å dele noe av den perioden. Jeg har henvendt meg til ulike arkiver og museum i Nord Dakota, for å få informasjon om mulige syndikalister og anarkister langs jernbanestrekningen ved Fargo-Moorhead, i den aktuelle tidsperioden. Jeg har dessverre ingen resultater å vise til. Engelhardt skriver derimot noe om hva slags strømninger som preget perioden.

These views agreed with those expressed elsewhere, demonstrating that America experienced its first red scare at this time. Haunted by the violent Paris Commune of 1871, editors and businessmen saw foreign-born tramps infected by communism as the cause of every strike. Middle-class perceptions thus shaped reality because most conflicts lacked tramps.²⁵⁹

Dette utdraget er med på å forme en forståelse av et amerikansk perspektiv på denne perioden. Engelhardt koblet disse strømningene til «Pariskommunen», og brukte kommunismebegrepet da en skulle forklare grunnlaget for streik. Det avkrefter ikke Mostue sine spekulasjoner om syndikalister, der det var flere «radikale» strømninger i Pariskommunen. Selv om det blir vanskelig å gå nærmere inn på i denne oppgaven.

Bruken av ordet kommunisme for denne perioden, kan merkelig nok sees på som en likhet med det Tranøy tidligere har gjort. Der Tranøy tolker «alt» som syndikalisme, brukte også Engelhardt en enkel løsning på problemet rundt grupperinger i denne uoversiktlige perioden. Jeg tror at kategorisering i denne perioden er en avansert øvelse, der vi de årene jeg undersøker, mangler informasjon for å si noe for sikkert med klare grupper. Det vi vet er at de informantene som blir brukt i denne oppgaven hadde en form for lojalitetsforhold til Det norske Arbeiderpartiet.

Det som Susrud sa om innmelding i Arbeiderpartiet kan være med på å si noe hva Susrud mente om sin egen radikalisme, og ikke minst Arbeiderpartiet. Det som kan gjøre begrunnelsen litt vanskelig å tolke, var igjen bruken av ordet radikal. Siden det går an å tolke denne uttalelsen om innmelding i Det norske Arbeiderpartiet, på lik måte som jeg tidligere har spekulert i bruket av «temmelig radikal». Det kan si noe om en akseptert mengde radikalisme i denne perioden. Susrud sin radikalisme hadde nemlig sin plass i Det norske Arbeiderpartiet

²⁵⁹ Engelhardt, 2007, s196

og i Notodden sitt kommunestyre fra 1912. Det kan derfor bety at det Susrud opplevde ved jernbanestrekningen Fargo-Moorhead var for radikalt. Om vi følger spekulasjonen i Alf Mostue sine notater, så kan det hende Susrud tolker «anarkister og syndikalister» som for radikalt. Dette kan ikke bekreftes.

Ut ifra disse utdragene og arbeidet gjort på Martin Tranmæl og hans reiser til USA, vil jeg si at innflytelsen på radikaliseringen av arbeiderbevegelsen, iallfall ikke kan avkreftes. Perioden var preget av store demografiske endringer, at en påvirkning er sannsynlig. Selv om det er gjort mye arbeid på Tranmæl sine reiser i USA, så kan det påstås at påvirkningen på hjemvendte nordmenn har vært lite diskutert. Jeg tror det er flere som har opplevd lignende hendelser i USA. Om en tar utgangspunkt i de muntlige kildene, fremstår klassekampen mye tydeligere i USA, det kan få utløp i at flere hjemreisende ble påvirket av den harde klassekampen. Bommen og Susrud fikk begge ledende roller på Notodden, og de hadde med seg erfaringer fra en tilspisset klassekamp i Amerika.

Det som er opplagt, er at det bør forskers videre på betydningen av de hjemvendte nordmennene og forholdet mellom norsk og amerikansk arbeiderorganisering. Det er noe jeg ikke kan gå nærmere inn på i denne oppgaven, men det er tydelig at inspirasjonen/påvirkningen i utlandet bør sees nærmere på i et eget forskningsprosjekt. Det ville kanskje gjort min oppgave å behandle Engelhardt sin omtale av «kommunistene» lettere.

4.3 Menneskeopprykk og eller samfunnsoppløsning?

I teorikapittelet viste jeg til en diskusjon som baserte seg på Bull d.e sin teori om opprykking av det gamle bondesamfunnet. Diskusjonen gikk som tidligere nevnt ut på hva Bull d.e egentlig mente med ordet opprykking. Statsviteren Lafferty argumenterte som tidligere nevnt for at industrialiseringen bidro til å bryte opp etablerte strukturer og bidro til en form for normløshet.²⁶⁰ Denne utviklingen dannet grunnlaget for begrepet samfunnsoppløsning. Historikeren Bjørgum var dog uenig i tolkningen til Lafferty siden hun mente at det avhenger av direkte rekruttering fra bondesamfunnet.²⁶¹ Bjørgum argumenterer som tidligere nevnt for at den raske industrialiseringen bidro til opprykk for enkeltmennesket. Der enkeltmennesket ikke lenger ble like knyttet til hjemlassen.²⁶² Var det et menneskeopprykk eller var det en

²⁶⁰ Lafferty, 1977, s202-204

²⁶¹ Bjørgum, 1977, s133-134

²⁶² Bjørgum, 1977, s133

samfunnsoppløsning? Jeg har tidligere nevnt at denne debatten var ført på et teoretisk plan, men hvordan stiller mitt kildemateriale seg til den teoretiske diskusjonen?

Den direkte rekrutteringen som ble nevnt ovenfor har en faktor til som kan være avgjørende for min drøfting. Besto bondesamfunnet etter innmarsjen av Norsk Hydro, som i denne sammenheng ble referert til som «kapitalsterke selskap»? I den sammenheng ønsker jeg å referere til industrialiseringsprosessen som ble vist til i kapittel 2. Der skrev jeg om hvordan denne prosessen startet før etableringen av Norsk Hydro. Tinfos hadde etablert fabrikker på Notodden, og Hansen mente at arbeiderne ble direkte rekruttert fra husmannsplassene i nærheten.²⁶³ Industrialiseringen som var satt i gang på Notodden ble iallfall satt i gang med hjelp av arbeidere, som var direkte rekruttert fra bondesamfunnet. Selv om det var Tinfos, som i starten mobiliserte de lokale, vil det være sannsynlig at de lokale også tok del i etableringen av Hydro. Det begrunner jeg med mobiliteten som vi tidligere har diskutert.

For at det kollektive oppbruddet skulle gjelde Notodden, ville det bety at bygdesamfunnet skulle gå på bekostningen av industristedet. Det kan argumenteres for en større omstilling i bondesamfunnet. Siden Notodden var en del av Heddal kommune, frem til 1913 da Notodden fikk bystatus. Heddal kan betegnes som et bygdesamfunn. Derimot var det ingenting som tydet på at bygdesamfunnet rundt Notodden gikk i oppløsning. Som tidligere nevnt var det snakk om direkte rekruttering fra landsbygda, men ikke i den grad tolkningen til Lafferty krevde. Det var ikke slik at landsbygda ble borte, fordi at industrien knyttet opp alle bøndene. Det var heller ikke nok folk i nærområdet, for å dekke behovet for arbeidskraft.

Ønsker å vise til et av arbeiderminnene, for selv om Lafferty sin tolkning om samfunnsoppløsning utgår som forklaringsmodell. Vil det være mulig at det er enkeltindividet Bull d.e omtaler? I den sammenheng ønsker jeg å vise til arbeiderminnet til tidligere nevnte Andres Susrud. Susrud ble født og oppvokst på gården Susrud, og foreldrene var husmannsfolk. Susrud hadde seks søsken, og før Andres Susrud reiste til Amerika, arbeidet han på gården.²⁶⁴ Min begrunnelse for å trekke inn Susrud i denne sammenheng, var fordi at ifølge Andres, så leide familien husmannsplassen. Da kan en igjen vise til Bull d.y sin omtalelse av perioden, nemlig «kapitalismens frigjørende fase». Omtalelsen av perioden kan sees i sammenheng med Bjørgum sin tolkning, siden det snakk om et menneskeopprykk. Der industrialiseringen gjorde at andre muligheter ble tilgjengelige.

²⁶³ Hansen, 1963, s75

²⁶⁴ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Susrud, 1-2

I den sammenheng ser vi at Susrud fikk andre muligheter. Selv om Susrud reiste til Amerika, så endte han opp i industrien grunnet dette opprykket. I boken *Husmannsplasser i Notodden kommune*, så finner en informasjon om både familier og husmannsplassene i Notodden og boken er skrevet av Ragnhild Kaste Kaasa, Ingrid Svendsen Rodahl og Inger Johanne Bakka.

I denne boka står det at Andres og Leif Susrud kjøpte eiendommen sammen for 500 kroner i 1913.²⁶⁵ Dette kan derfor tolkes dithen at tolkningen til Bjørgum virket mer sannsynlig, siden det viser at industrien ga andre muligheter. Disse mulighetene kunne gjøre at en bonde som leide på husmannsplassen, kunne bli en industriarbeider som eide jord og grunn. Dette tyder mer på at tolkningen menneskeopprykk stemmer for perioden ifølge mine funn på Notodden.

4.4 Andre fagforeningsaker 1908-1909

I Mostue sitt arbeid med *Enighet gjør sterk*, skrev han tilbakeblikk fra oppstarten av foreningene i årene 1908-1914. Jeg ønsker å vise til noen relevante foreningsaker, siden de er med å si noe om hva foreningene var opptatt av. For Mostue har arbeidet med mye av det samme som jeg behandler i oppgaven, men har kanskje ikke sett på det i lys av diskusjonen om radikaliserings av arbeiderbevegelsen.

Mostue hevder at 1908 var et urolig år på Notodden. Det ble forklart at det var flere krangler mellom arbeiderne og ingeniøren. Kranglene gikk stort sett ut på timelønn og arbeidstid. Mostue presiserte at det var bruken av «svartkatter» eller svarteliste som provoserte mest.²⁶⁶ Bruken av «svarteliste», handlet om at en kunne holde kontroll på uønskede arbeidere.

Listen kunne kontrollere at en ikke ansatte arbeidere som tidligere hadde drevet med uønsket adferd på arbeidsplassen. Selv om det hendte at arbeidere måtte forlate arbeidsplassen uten noen begrunnelse, mest ut ifra om ingeniøren likte vedkommende.²⁶⁷ Dette ligner det som tidligere ble behandlet i kapittel 1, som omhandlet Bull d.y sine utgreiinger om bruken av svartelisten. Selv om det omhandlet praksisen å utestenge arbeidere som var innblandet i fyll, slagsmål, dovenskap og revolusjonært oppviglingen.²⁶⁸ Mostue hevder at denne praksisen også ble benyttet på mye mer personlige saker. Ingeniørens forhold til arbeiderne var derfor en viktig faktor. Ønsker i den sammenheng å vise til et utsagn fra Nils Bjørnflaten, som tidligere nevnt var medlem hos salpeterfabrikken arbeidsforening. «Vi arbeidet mye med

²⁶⁵ Kaasa, Rodahl, Bakka, 2011, s180-181

²⁶⁶ Mostue, 1981, s12

²⁶⁷ Mostue, 1981, s12

²⁶⁸ Bull d.y, 1981, s214

spørsmålet å få en lønnsavtale. Det hendte at det var noen arbeidere som hadde litt mere i timen enn andre og så ble det misundelse.»²⁶⁹ Derfor kunne en se tariffavtaler som en lur ide, for å hindre urettferdig lønnsnivå blant arbeiderne på samme fabrikk. Ifølge Mostue, så skal begrepet «Trynetillegg» vært først brukt på Notodden i denne perioden.²⁷⁰ Begrepet mener jeg må sees i sammenheng med benyttelsen av svartelisten. Personlige preferanser for arbeidslederne ledet til en praksis i arbeidslivet, som ikke ble godt tatt imot av arbeiderne. Trynetillegg ble benyttet på en favoriserende måte, der noen av arbeiderne fikk mer betalt for det samme arbeidet. Og det at Mostue trodde at det ble først benyttet på Notodden, tyder på at det var utbredt. Jeg skal senere i kapitlet se på forholdet til ledelsen/funksjonærer, og da vil det være naturlig å trekke inn nettopp denne praksis.

Det var flere konflikter knyttet til nattarbeid, i mai 1908. Nattskiftet skulle lønnes for 16 timers arbeidsdag, men det ble gitt beskjed om at de som arbeidet på natta, kun skulle få betalt for 14,5 timer. Foreningen meldte saken inn til forbundet, og foreningen fikk deretter råd om å legge ned arbeidet, inntil bedriften gikk med på å betale det som var den opprinnelige avtalen.²⁷¹ De lokale forhandlingene førte ingen vei, og det ble i den sammenhengen diskutert andre løsninger på medlemsmøte. Det ble diskutert å blokkere verkstedet om en løsning ikke fant sted.²⁷² I denne perioden ble det gjennomført et monteringsarbeid på en bru som var viktig i forbindelse med Tinnosbanen. Forsinkelser i arbeidet ville kostet mye for bedriften, siden Tinnosbanen var essensiell i industrialiseringen av Vestfjordalen.

Foreningen skulle igjen samles for å drøfte om en skulle «Tage de nødvendige foranstaltninger.» Like før de igjen skulle møtes, fikk de et brev fra ingeniøren, om at de igjen skulle gå tilbake til den originale avtalen.²⁷³ Ifølge Mostue ble dette godtatt, og det ble igjen ro blant verkstedarbeiderne og de øvrige ansatte ved salpeterfabrikken. Dette viser at benyttelsen av andre kampmidler mot bedriften, iallfall ble diskutert. Selv om de ikke ble brukt. Dette viser at tanken om direkte aksjon ble diskutert allerede i 1908 på Notodden, og må sees i sammenheng med bruken av dynamitt på Tinfos under streiken blant 1911.

Den 28.mai var det arbeiderne ved Tinnosbanen som møttes for å diskutere lønnsforholda der garantert minstelønn og utbetaling av forskuddslønn skulle praktiseres oftere. Det ble bestemt

²⁶⁹ Mostue, 1981, s8

²⁷⁰ Mostue, 1981, s8

²⁷¹ Mostue, 1981, s13

²⁷² Mostue, 1981, s13

²⁷³ Mostue, 1981, s13-14

av styret ved Tinnosbanen, at om disse kravene ble tatt opp til forhandling, så måtte arbeiderne legge ned arbeidet.²⁷⁴ Mostue hevder at det var i denne sammenhengen at Sam Eyde meldte bedriften inn i arbeidsgiverforeningen.²⁷⁵ Jeg har tidligere nevnt at Eyde hadde praktisert en mer paternalistisk måte å løse konflikter på arbeidsplassen i starten av Hydro sin historie. Etter innmeldingen startet forhandlingene i Kristiania, men det viste seg at de ikke kunne gå med på kravene. Norsk Arbeidsmannsforening bestemte at arbeiderne skulle legge ned arbeidet, sånn at streiken kunne iverksettes.²⁷⁶

Mostue stiller deretter et godt spørsmål. Hvordan stilte de andre arbeiderne på Notodden tilknyttet Norsk Arbeidsmandsforbund seg til denne streiken? Ville de ta i bruk sympatistreik? Arbeiderne ved Salpeterfabrikken ble ifølge Mostue, omtalt som radikale i tale og skrift. Fabrikkarbeiderne kunne derfor være en viktig støttespiller i denne konflikten. Streik var de derimot «lunkne» til i denne omgangen. De var ikke interessert i å bli med på sympatistreiken, og meldte seg faktisk ut av forbundet.²⁷⁷

Forbundets formann Richard Hansen omtalte utmeldingen på denne måten: «Den ukollegiale holdning under streiken. De hadde i en vanskelig og alvorlig tid vendt sine kammerater ryggen, idet de netop, da konflikten pågik, hadde meldt sig ut av forbundet».²⁷⁸ Denne konflikten viser at det ikke var utelukkende solidariske trekk når det gjaldt foreninger på Notodden. Konflikten ble ikke løst før Eyde meldte bedriften ut av Arbeidsgiverforeningen, og deretter kunne Eyde løse forhandlingen selv. I denne konflikten er det flere poenger som må kommenteres. Mangelen på solidaritet, viser at arbeiderkollektivet ikke var sterkt i denne startfasen av arbeidslivet på Notodden. Iallfall ikke om en oppfatter alle arbeiderne innad Notodden som et kollegium. Denne konflikten viser at foreningene på Notodden kanskje ikke var helt sikre på veien videre. Fabrikkarbeiderne ved salpeterfabrikken ble omtalt som radikale i både tale og skrift, men når de hadde mulighet til å stå sammen, så vendte de kammeratene ryggen.

I 1909 fortsatte uroen på arbeidsplassene på Notodden der tariffavtalene for carbidarbeiderne gikk ut i februar. Arbeiderne var organisert i Notodden Jern & Metallarbeiderforening og var klare til å fremme et nytt forslag om tariff. Dette ønsket ikke bestyreren ved fabrikken og gå

²⁷⁴ Mostue, 1981, s14

²⁷⁵ Mostue, 1981, s14

²⁷⁶ Mostue, 1981, s14

²⁷⁷ Mostue, 1981, s16

²⁷⁸ Mostue, 1981, s16

med på, og forlangte istedenfor at arbeiderne skulle ned 25 prosent i lønn for å takle markedsprisen/konjunktorene.²⁷⁹ Mostue spekulerer i at dette også handlet om at bestyreren ikke var begeistret for organiserte arbeidere.²⁸⁰ Det ble derfor varslet om at det skulle bli en langvarig streik. Bedriften klarte seg ved hjelp av streikebrytere, og ifølge Mostue, var flere av disse fra nærområdet.²⁸¹

Utover høsten ble det utarbeidet forslag til tariff for arbeiderne ved verkstedet, som skulle forhandles om våren 1910.²⁸² De fikk underskrevet avtalen med Carbidfabrikken, som angikk alle de organiserte arbeiderne. Det endte likevel med at alle de organiserte arbeiderne ble sagt opp før avtalen ble iverksatt. Mostue påstår at det var ca.70 arbeidere.²⁸³ Dette blir forklart med at det var dårlige markedsf forhold, men det henger nok sammen med forklaringen til Mostue ovenfor, at bedriften ikke var interessert i organiserte arbeidere.

På høsten var det mindre saker som var oppe til behandling i foreningene, der det blant annet var innsamling til diverse saker, som «Folkets Hus» og penger til arbeidere i andre deler av landet. Det blir hevdet av Mostue, at det også var samlet inn penger i forbindelse med storstreiken i Sverige i 1909.²⁸⁴

I oppsummeringene til Mostue, kan vi se at det var en spesiell misnøye med kampmidlene som ble benyttet i denne perioden, svartkatt og urettferdig personlige lønnsforhandlinger provoserte de nylige organiserte på Notodden. Det ble en kraftig reaksjon blant arbeiderene når den avtalte lønnen ble holdt tilbake fra bedriften, i mai 1908. Saken ble meldt inn til forbundet, og de ble anbefalt å legge ned arbeidet, men på medlemsmøte ble de lokale forholdene tatt til betraktning. Forslaget om å blokkere verkstedet kunne få konsekvenser for utbyggingen av Rjukan, siden monteringsarbeidet knyttet til en bru, var avhengig av verkstedet. Foreningens diskusjon om bruken av blokade var kanskje med å løse lønnskonflikten, med ingeniøren. Dette er som tidligere nevnt det første tilfellet av at direkte aksjon ble foreslått.

Konflikten like etter ble ført på forbunds nivå, etter at Eyde meldte bedriften inn i Arbeidsgiverforeningen. Arbeidsmandsforbundet ble engasjert og streiken ble innført ved Tinnosbanen. Da muligheten for sympatistreik blant de organiserte viste seg, valgte de å avstå

²⁷⁹ Mostue, 1981, s18

²⁸⁰ Mostue, 1981, s18

²⁸¹ Mostue, 1981, s18

²⁸² Mostue, 1981, s21

²⁸³ Mostue, 1981, s21

²⁸⁴ Mostue, 1981, s21

fra å bistå. Det må igjen minnes om at, de akkurat hadde løst sin arbeidskonflikt. Dette tyder kanskje på at noen grupper var mindre engasjert når beslutningen flyttes vekk fra lokalsamfunnet? Reaksjonen fra arbeiderne, var at de meldte seg ut av forbundet.

Disse årene på Notodden kan beskrives som formativ. Kampene ble ført både i forening og forbund, og noen ganger fremsto arbeiderne som et kollektiv, andre ganger ikke. Denne fasen tror jeg er med å vise en uforutsigbar klassekamp, der foreningene tenker mest på seg selv.

Hittil i dette kildearbeidet, har jeg i utgangspunktet fokusert på den første perioden med fokus på anleggsfasen, og Bull d.e og Bull d.y sine teorier. Jeg vil videre i oppgaven, flytte fokuset fra det som omtales som «anleggsperioden», til de mer spesifikke teoriene til Bjørgum. På denne måten flyttes fokuset fra rask industrialisering og arbeidere som har radikalisme latent, til arbeidsplassens natur og oppslutning til «fagopposisjonen».

4.5 Leveforholdene på Notodden

Etter vi har behandlet diskusjonen som omhandler sosiale grupper sin disponering for radikalisme, ønsker jeg nå å flytte diskusjonen til leveforholdene på Notodden. Bjørgum har som tidligere nevnt en teori som omhandler tette boforhold og direkte aksjon.²⁸⁵ Bjørgum trodde det var en sammenheng mellom tettheten på arbeiderne i et avgrenset området, og muligheten for direkte aksjoner. Dette var også ifølge Bjørgum, spesielt tilfellet under anleggsperioden, da leveforholdene kunne være harde, med mye fyll og slåssing.²⁸⁶

Leveforholdene varierte nok på Notodden etter hvilken periode en omtaler. Under den nevnte anleggsperioden vil det nok være større problemer tilknyttet boligsituasjonen. Hydro gjorde som tidligere nevnt en større innsats for å tilby arbeiderne en ålreit boligsituasjon. «Company Town» begrepet kan benyttes for å forklare Hydro sitt bidrag i byen, der den aktive rollen med infrastrukturen skulle bedre leveforholdene i byen.

På dette punktet er det samsvar mellom teori og praksis, der Hydro bisto med å bygge arbeiderboliger. I kapittel 2 så viste jeg til Hydro sin boligbyggingspolitikk, der Hydro både leide ut boliger, men også solgte boliger til arbeiderne i bedriften. Porteous har behandlet denne formen for boligpolitikk, selv om han hevder at det var mest vanlig å leie, istedenfor å selge.²⁸⁷ Porteous påstår at denne praksisen var med å binde arbeiderne til arbeidsgiver.²⁸⁸ Og

²⁸⁵ Bjørgum, 1976, s104-105

²⁸⁶ Bjørgum, 1976, s104

²⁸⁷ Porteous, 1974, s409

²⁸⁸ Porteous, 1974, s409

dette er relevant i sammenhengen med Bjørgum sin teori. Siden det kan som tidligere nevnt være vanskeligere å bedrive direkte aksjon, når du leier bolig av bedriften du aksjonerer mot. Jeg har tidligere i denne oppgaven sett på disiplinerende effekten som bedriftsboliger kunne ha på arbeiderne.

Dette kan som nevnt ovenfor gi bedriften mulighet til kontroll av arbeiderne. I den sammenheng ønsker jeg å vise til Sverre Kjeldstadli. Kjeldstadli viser til en annen problematikk ved å leie/eie bedriftsboliger, siden «Ingen organisert arbeider kan gå med på slikt, nå da motsetningen mellom kapitalistene og arbeiderne er så stor.»²⁸⁹ Sitat er hentet fra en bok om Rjukan, men «Egne hjem»- politikken til Hydro var som tidligere nevnt lik på Rjukan og Notodden. Sitatet blir relevant i lys av teorien vi behandler nå, siden det sier noe spesifikt om forholdet til arbeidsgiver, den mulige kontrollerende effekten som bedriftsboliger kunne ha på arbeider. Kjeldstadli skriver videre at dette midlet kunne brukes for å minimere et viktig trekk ved «vandrekulturen» nemlig flyttefriheten.²⁹⁰ Hva sier arbeiderminnene? Er det noe i minnene som kan si noe spesifikt om sammenhengen mellom tette boforhold og direkte aksjon?

Ønsker først å vise til tidligere nevnte Nils Bjørnflaten. Bjørnflaten var varamann etter kommunevalget i 1907, og var tilstede under behandlingen av byggesøknaden til Hydro, om å bygge kaserner på området ble senere kjent som Villamoen. Ifølge Bjørnflaten snakket Kittil Semb varmt om søknaden, før en med navn Ambros Hellem reiste seg.

Bi nå litt karer. La konna tenkje konna godt om. Tjuge kjæringar i hver tasje-det blir förrtjuge kjæringar. O så tjuge- trædve bikjer, o ei uhorveleg mengd med ongar. Det blir eit lite hævlet, o me ska`kje vorså med på, å lågå hælvet her på jor`a.²⁹¹

Ambros Hellem står oppført som gaardbruger under folketellingen 1900.²⁹² Og han trekker frem en interessant vinkling på problemet om å huse arbeiderne. Usikkert på hvor mye som skal tolkes ut ifra dette utraget, men det som kan stilles spørsmålstegn til er hvordan kommunestyret avslo byggingen av kaserner ved Villamoen. Ifølge Bjørnflaten ble det bygd boliger til funksjonærene istedenfor.²⁹³ Dette kan nok anslås som et dristig valg av kommunestyre, når det som tidligere nevnt bodde arbeidere under åpen himmel på vinteren.

²⁸⁹ Sverre Kjeldstadli, 1943, s115

²⁹⁰ Sverre Kjeldstadli, 1943, s115

²⁹¹ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Nils Bjørnflaten, s14

²⁹² Hellem, Ambros, <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01037172000351> 14.04.2020

²⁹³ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Nils Bjørnflaten, s14

Jeg vil tro at enkle kaserner kunne vært med å løse deler av problemene tilknyttet befolkningsveksten. Selv om dette ikke skal sies for sikkert. Det kan derimot gi grunnlag for en ny vinkling på company town begrepet, siden det kan kanskje sies at Hydro, foreslo en løsning på problemet. Kasernene kunne kanskje ha huset de nødvendige sesongarbeiderne under anleggsfasen. Og om kasernene hadde blitt bygd på Villamoen, ville ikke området fått det navnet. Notodden ville kanskje ikke fått den tydelige «klassedelte inndelingen», som jeg tidligere har nevnt.

Jeg må si at vi bodde bra. Huset som vi bodde i, satte far opp i begynnelsen av 1890 åra og huset står ned i storgata i dag. Jeg vil si at vi hadde det rommelig for vi leide bort leiligheter til andre.²⁹⁴

Anna Helgesen, gift med Hans Helgesen fortalte om hvordan de bodde før selve anleggsperioden. Hennes familie kom fra Notodden, og virket å ha bodd godt i forkant av anleggsperioden. Helgesen kunne faktisk tjene penger på utleie. Dette var nok ikke vanlig på den tiden, men det kan kanskje være et eksempel for hvordan det private markedet bisto i en periode med befolkningsvekst.

I den første tia jeg var jeg, var det en kolossal arbeidstrafikk. Hit strømmet anleggsarbeidere fra alle landets kanter, og boligsituasjonen var mange fortvilet. Det kunne være 4-5 mann på et rom og det hendte at familier måtte bo på hotell.²⁹⁵

Hans Rønning fortalte om hvordan boligsituasjonen var under anleggsperioden. Det var som tidligere nevnt en periode preget av rask befolkningsvekst, og det private markedet var for lite for å dekke behovet for bolig. Det var for få som familien Helgesen, som kunne bidra til dekke befolkningsveksten i denne perioden.

For jeg vil tro at teorien til Bjørgum ikke gjaldt tette boforhold i enkelthus, men større konsentrasjon av hus på samme området. Og at tettheten av hus skulle være forbindelsen til direkte aksjoner. Bjørgums teori bør anvendes dithen at om arbeiderne bor tett og under vanskelige arbeidsforhold, så vil muligheten for direkte aksjon være større, enn om arbeiderne ikke bor tett. Om en anvender denne tolkningen på utdraget ovenfor, vil tettheten og boligsituasjon gjøre at veien til direkte aksjon blir kort.

²⁹⁴ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Anna Helgesen, s1

²⁹⁵ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Hans Rønning, s12

Da det ble bygget opp områder med arbeiderboliger, får vi også en annen mulighet for tolkning av Bjørgum sin teori. Selv om jeg har tolket det om tetthet av boliger i et område, som gjorde veien kort for mobilisering av større mengder arbeidere, så kan det også tolkes som selve tettheten av folk i hvert enkelt hus.

Levevilkåra i årene före verdenskrigen var ikke så allerværst, men det som var et kinkig spørsmål, var husvær. Jeg husker at vi var 4 mann på et rom og lå 2 mann i hver seng så det ble trang. Men det var slikt over alt og forholdene bedret seg.²⁹⁶

Bakke kommenterte i likhet med Rønning at de måtte bo svært tett. Begge prøvde å sammenligne boligforholdene med andre steder. Der ble det påpekt at det ikke kunne være så store forskjeller. Bakke omtalte nærmest denne perioden med en forståelse for at det var vanskelig å huse alle de nye arbeiderne, der han påpekte at det ble bedre etter hvert. Tolkningen av denne tettheten innad i huset er mest sannsynlig feil, men tolkningen er et forsøk med å benytte arbeiderminnenes bruk av ordet «tetthet».

Selv om det ikke finnes noe særlig i minnene som vil gi Bjørgum sin teori støtte, annet enn at det var dårlige boligforhold. Her ble det heller ikke fremvist noen mulige «faglige» diskusjoner i boligene, heller ingen planlegging av streiker osv.

Boligforholdene var elendige her på Notodden. Jeg fikk et rom hos maler Barikmo i Storgata og på dette rommet var vi 5 stykker, men da måtte vi kaste ut bordet for å få plass. Det var mye fyll og spetakkel. - Jeg holdt ikke ut å være på det rommet som jeg fikk hos Barikmo. Det var for mye bråk. En kveld kunne det komme en kar full og laget brå. De som ville sove snakket til vedkommende. Men neste kveld så kunne det være en av de andre som ville sove som kom full inn i rommet og bråket og slik gikk det etter tur. Jeg husker en kvell da en karene kom temmelig påseilet inn og bråket. En kar som hadde lagt seg snakket til ham, men dette ble ikke tålt. Han som ble tilsnakket drog fram en kniv og sa at hvis han ikke passet seg så skulle han kile vedkommende i hjertet.²⁹⁷

Drikkekulturen kunne bidra til å gjøre de trange boforholdene ekstra ille. En kan spekulere i at de trange boforholdene og alkoholkulturen gjorde at lignende episoder kan ha hendt. Det at Bergland påpekte spesielt denne episoden, kan kanskje tolkes som at dette var en spesiell hendelse som gjorde at det var nødvendig å flytte på seg. Det kommer ikke frem hva som

²⁹⁶ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Henrik Bakke, s8

²⁹⁷ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Saamund Bergland, s8

skjedde etter truslene, men det kan kanskje være et argument for at selve bruken av kniv ikke var særlig vanlig. Dette begrunner jeg med at om det var mer vanlig, ville det kanskje vært nevnt i flere arbeiderminner. Selv om jeg mistenker sterkt at det var mye vold. Det kan tolkes som en passiv aggressiv tone å si «De som ville sove snakket til vedkommende».²⁹⁸ Bjørgum har som tidligere nevnt omtalt at det var vanskelige leveforhold, og at boforholdene var preget av mye fyll og slåssing.²⁹⁹

Selv om boligforholdene ble skildret som elendige, og tonen innad i arbeiderboligene var nokså krass, blir det vanskelig å linke problematikken inn mot teorien til Bjørgum. Siden Bjørgum er ganske spesifikk om den indirekte sammenhengen, mellom bruken av direkte aksjoner i områder der boforholdene er tette. Jeg kan ikke ut ifra arbeiderminnene se at det var tilfellet på Notodden. Selv om det virker logisk at det kunne vært en forbindelse, så omtaler ikke mine kilder dette. Det kan selvsagt ha noe med hvilke typer arbeiderminner jeg benytter i denne oppgaven. Siden dette var fagforeningsmenn som mest sannsynlig vil fremme mer reformismefokus innad foreningen, enn den mer spontane direkte aksjonen.

4.6 Arbeidsplassen Notodden

Jeg ønsker nå å bevege oss fra boforholdene på Notodden, og heller adressere samme med de vanskelige arbeidsforholdene og oppslutningen for fagopposisjonen. Jeg skal i den sammenheng også trekke inn diskusjonen om forhold til ledelsen. Og om dette forholdet kan sees å endre seg i utviklingen av storindustrien.

Bjørgum viser til en indirekte sammenheng mellom vanskelige arbeidsforhold og fagopposisjonen. Forskjell på type arbeid «kan» kanskje si noe om oppslutning til fagopposisjonen. Oppslutningen kunne ifølge Bjørgum både forklares med anleggsperioder bestående av større mengder ufaglærte arbeidere, men den kunne også forklares med vanskelige arbeidsforhold ved de nye elektrokjemiske industriene.

Jeg meldte meg inn i N.J. og M.F avd 61 like etter at jeg fikk arbeide ved Notodden Salpeterfabrikker. Forholdene i sin almindelighet var bra og foreningen passet nøyte på sine rettigheter. Det ble ikke lagt hindringer i veien for oss som ville organisere seg og oppslutningen til foreningen var så og si 100 prosent.³⁰⁰

²⁹⁸ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Saamund Bergland s8

²⁹⁹ Bjørgum, 1976, s104

³⁰⁰ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Henrik Bakke, s7

Dette utsagnet var igjen hentet fra intervjuet til Henrik Bakke, som ble født i 1983 i Vestfold. Han arbeidet ved Frognerkilen fabrikk i fire år før han reiste til Notodden. Bakke tok arbeid på Notodden i 1907, da han begynte på Carbidfabrikken. Grunnen til at han dro til Notodden var fordi at fortjenesten var god. Motivene for Henrik Bakke er igjen med å vise den klassiske fremstillingen til Bull d.y. Den mobile arbeider, som fikk nyss om god fortjeneste på en annen arbeidsplass.

Han gjorde diverse jobber på Notodden, der han vekslet mellom Carbidfabrikken og Hydros Salpeterfabrikken og Rjukanbryggen. Dette var altså en arbeider som hadde erfaring fra flere steder, både utenfor og innenfor Notodden. «På denne tid var det stor etterspørsel etter fagfolk ved Notodden Salpeterfabriker og jeg sa opp ved Carbidfabrikken og begynte for Norsk Hydro som dreier.»³⁰¹

Jorunn Bjørgum legger som tidligere nevnt vekt på vanskelige arbeidsforhold for å forklare oppslutningen til fagopposisjonen.³⁰² Dette gjaldt som tidligere nevnt den omreisende anleggsarbeideren og arbeiderne tilknyttet den elektrokjemiske industrien. Andersen skriver at den elektrokjemiske industrien sto ovenfor en rekke utfordringer, og Hydro sine fabrikker blir beskrevet som en av farligste og mest helsefarlige arbeidsplassene i Norge.³⁰³ Og Bjørnson viser til en rapport ved Hydro sitt anlegg i Odda

Halv kamerat og halv fiende. Et vesen som kan være i godt humør og produsere i massevis, uten at man behøver å slite sig i hjel. Men et vesen som ogsaa kan slaa sig vrang og skape helvete for dem som skal arbeide med den. Et vesen som kan bli besatt av tusen djevle og tvinge baade smeltere og tappere til å arbeide livet av sig i et eneste skift ... en eneste skuffel kull for meg et er nok til at ovnene slaar sig vrang og lager helvete resten av skiftet.³⁰⁴

Henrik Bakke forklarte tidligere om forholdene på Notodden. «jeg fikk arbeide ved Notodden Salpeterfabrikker. Forholdene i sin alminnelighet var bra og foreningen passet nøye på sine rettigheter».³⁰⁵ Bakke beskriver forholdene i sin alminnelighet som bra. Forbehold må bli tatt når det gjelder arbeidsforholdene, siden det var mulig at Bakke omtalte hele sitt arbeidsliv.

³⁰¹ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Henrik Bakke s7

³⁰² Bjørgum, 1976, s109

³⁰³ Andersen, 2005, s209

³⁰⁴ Bjørnson, 1990, s59

³⁰⁵ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Henrik Bakke, s7

Intervjuene er som tidligere skrevet ned på 50-tallet, og beskrivelsene av forholdene, stemmer ikke overens med Andersen sine beskrivelser av Hydro sine arbeidsplasser.³⁰⁶ Selv om det kan hende at arbeidet som dreier var mindre helsefarlig, men en kan tenke seg at han hadde inntrykk av Hydro sin arbeidsplass som helhet også. Jeg syntes det her fremstår at Bakke sine beskrivelser bærer preg av underdrivelse. Jeg har tidligere vist til Bakke sin uttalelse, om at han begynte som dreier ved salpeterfabrikken. Det kan hende at hans arbeid som faglært dreier, gjorde at han ikke var innblandet i det verste fabrikkarbeidet, som Bjørgum, Bjørnson og Andersen skisserer.

Bakke var medlem av N.J og M.F, men jeg kan ikke si noe om han var tilstede på møtet som har blitt vist til i kapittel 3. Det blir nevnt i protokollen at det var flere arbeidere som ikke var tilstede under foredragene om Trondhjems-resolusjonen.

Ole Olsen Kaasa utaler seg også om arbeidsforholdene på Notodden. Det kan være med å nyansere fremstillingen av arbeidsforholdene. Kaasa har arbeidserfaring fra Carbidfabrikken på Notodden der han begynte i 1907. Kaasa byttet arbeidsplass et par år senere, til Notodden Salpeterfabrikk. Dette gjorde at han også hadde et sammenligningsgrunnlag fra flere arbeidsplasser i området. Når Kaasa begynte på salpeterfabrikken, så meldte Kaasa seg inn i «salpeterfabrikkens arbeiderforening», der han også ble forslått som kasserer.³⁰⁷

Arbeidsforholda ved Carbidfabrikken var vel ikke værre enn på andre steder i den tia, kan jeg tenke. Forholda var nok stort sett like over alt og det måtte først bli en organisasjon som kunne ta av de ting som ikke var som de burde være.³⁰⁸

Jeg ønsker først å fokusere på, var hvordan Kaasa fremstilte betydning av fagforeningene. Det ble fremstilt på en slik måte at organiseringen var med å gjøre forholdene på arbeidsplassen bedre. Det var ille, men etter fagforeningene tok tak på arbeidsplassen så ble ting bedre. Og derfor kan denne fremstilling være farget av Kaasa sitt ønske om å fremheve betydningen av fagforeningene. En fagforening som han selv var med å bygge opp. Dette kan tolkes som et ønske om å sette seg selv inn i suksesshistorien som vant frem i etterkant av den turbulente perioden i starten av 1900-tallet. Der Kaasa var med på å gjøre forholdene bedre, gjennom sitt bidrag i organisasjonen.

³⁰⁶ Andersen, 2005, s209

³⁰⁷ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Ole Olsen Kaasa, s7-8

³⁰⁸ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Ole Olsen Kaasa, s5

Etter at Kaasa startet på salpeterfabrikken, beskrev han arbeidsforholdene på denne måten: «Arbeidsholda var kanskje ikke så ille og timelønna heller ikke så dårlig når en ta tia i betraktning».³⁰⁹ Kaasa arbeidet på dette tidspunktet med emballasje. Et fagområde som jeg ikke finner noe mer informasjon om innad Hydro.

Kaasa har i intervjuet sagt to ganger at arbeidsforholdene ikke var så ille. Det kan tolkes dithen at arbeidsforholdene ikke var så ille på de arbeidsplassene, der Kaasa arbeidet. Selv om uttalelsene også bærer preg av en undertone som kan tyde på Kaasa syntes det var krevende. Kassa har i utgangspunktet et sammenligningsgrunnlag innad bedriftene i Notodden. Jeg vil også trekke frem at siden perioden var preget av mange innflyttere, så ville Kaasa ha fått informasjon om andre industristeder/arbeidssteder i Norge og utlandet. Uttalelsene til Bakke og Kaasa gjør kanskje at den historiske fortolkningen av perioden må nyanseres?

Det vil derfor være noe usikkerhet om teoriene til Bjørgum angår alle typer arbeid ved den elektrokjemiske industrien på Notodden. De jeg har vist til hittil har vært tilknyttet den elektrokjemiske industrien, men ikke fokusert særlig på de vanskelige arbeidsforholdene, som skulle være den sammenhengen til fagopposisjonen.

Bjørgum omtalte som tidligere nevnt dette med spesielt vanskelige arbeidsforhold. Hun tolket arbeidsforhold som de ulike sanitære forhold, der også industriens støv, syrer, gasser og røyk havner under den kategorien.³¹⁰

Når syretårna va fylde- Blei det slutt i kvarsbrotet o eg bynja på salpetn. Eg kom på Syreloftet o det va i nittenhondre o ni. Lønna var forrtjuge öre timen-fire kronur dagen. Det vakje noko störe å gjæra der. Men det va ille med gassen.³¹¹

Steinmoen begynte på syreloftet i 1909, og fortalte nettopp om de forholdene som Bjørgum omtalte som vanskelige arbeidsforhold. Dette var kanskje en arbeidsplass som nærmer seg de historiske fortolkningene som gjort av Andersen og Bjørgum. Andersen omtaler noe mer utfyllende om hvordan arbeidsdagen kunne se ut «de var utsatt for sterke temperatursvingninger, støv, gasser og etsende væsker».³¹² Noe som Steinmoen kunne bekrefte, siden det var ille med gassen. Steinmoen var medlem av en fagforening som var direkte tilknyttet Arbeidsmandsforbundet, og han ble også medlem av sosialdemokratiske

³⁰⁹ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Ole Olsen Kaasa, s6

³¹⁰ Bjørgum, 1976, s108

³¹¹ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Halvor Olsen Steinmoen, s12

³¹² Anderson, 2005, s209

forening på Notodden. Det kan derfor tolkes at han ikke var direkte faglært, eller tilknyttet N.J og M.A som vedtok resolusjonen, som vi så i kap 3. Jeg kan derfor ikke hittil se noen sammenheng mellom teorien til Bjørgum og arbeiderminnet til Steinmoen. Hva med noen som har vært direkte tilknyttet produksjonen av salpetersyre?

Nils Bjørnflaten er nevnt flere ganger tidligere i dette kapittelet, han arbeidet først ved carbidfabrikken der han kommenterer at «Arbeidsforholda ved carbidfabrikken var ikke så allerværst, men det var mye støv og lort».³¹³ Da Hydro ble etablert var Bjørnflaten en av de første som fikk arbeid. Og i begynnelsen fantes det ikke redskaper så det måtte arbeiderne ta med selv. Da produksjonen startet, forklarte Bjørnflaten hvordan prosessen foregikk.

Vi kokte salpeterluta i ei bryggepanne og heldte denne opp i noen panner som var 1m i firkante. Når luta hadde størkna. Hogg vi den i klomper og disse ble å finmalt i ei kaffekvern. Noen stor produksjon var det nok ikke-alt var bare en prøve. Det gikk bra med forsøkene og etter hvert ble anlegget utvida og tilslutt ei kulemølle til å knuse salpeteren. Det ble mye støv, men arbeidet var interessant.³¹⁴

Denne prosessen som Bjørnflaten omtalte var nok i den perioden der det ble gjennomført testing på Notodden. Jeg tror at selve arbeidet med å knuse den størkna massen med salpeter ble omtalt som «knuseriet». Andersen skriver at det var en helsefarlig avdeling. Der det var store støvplager da syreoppløst kalkstein ble knust manuelt med slegge. Små etsende partikler fylte luften.³¹⁵ Ifølge Andersen så ble bomull brukt for å hindre at partiklene kom inn i blodet.³¹⁶ Selv om dette blir beskrevet av Andersen som svært helsefarlig, så bruker ikke Bjørnflaten noen andre beskrivelser enn at det var mye støv. Her ser vi problemer med å bruke andre sine intervjuer, for jeg ønsker nemlig mer svar på detaljer knyttet til arbeidsforholdene. Det blir dessverre ikke gitt. Bjørnflaten ble omtalt av Anderson som en av de som bidro til å innføre arbeidsreglement på Salpeterfabrikken.³¹⁷

I 1907 ble Bjørnflaten ansatt som tårnsjef for syreavdelingen, en jobb han arbeidet med frem til han pensjonerte seg i 1934.³¹⁸ Om vi legger til denne lederstillingen inn i forklaringen, så kan det hende at Bjørnflaten ønsket å fremstille sitt eget arbeid med sikkerhet og ansvar rundt

³¹³AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Nils Bjørnflaten s9

³¹⁴ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Nils Bjørnflaten, s11

³¹⁵ Andersen, 2005, s210-211

³¹⁶ Andersen, 2005, s211

³¹⁷ Andersen, 2005, s198

³¹⁸ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Nils Bjørnflaten, s11

arbeidsplassen. Det vil derfor være mulig å spekulere om ikke Bjørnflaten ville være med å forme en historie, der han selv bidro til suksess og en trygg arbeidsplass.

Ifølge folketellingen gjort i 1910, så sto han oppført som fabrikkarbeider.³¹⁹ Det kan derfor sies at Bjørnflaten var blant de Bjørgum omtaler, når det er snakk om vanskelige arbeidsforhold. Jeg synes derimot det virker som at det er ulike fremstillinger av arbeidsforholdene i den elektrokjemiske industrien. Da blir det vanskelig å si noe konkret om den indirekte linken som Bjørgum mente var tilstede, for de arbeiderminnene som jeg har benyttet i denne delen av oppgaven, samsvarer ikke med teorien. Steinmoen, Kaasa, og Bjørnflaten tilhører en annen fagforening enn Bakke. De hadde ut ifra beskrivelsene i minnene, tøffere arbeidsforhold enn Bakke, men det var foreningen til Bakke som enstemmig vedtar tilslutning til Trondhjems-resolusjonen. Dette sier kanskje noe om hvor disse fire personene kom fra? Steinmoen kom fra Heddal. Kaasa kom fra Heddal. Bjørnflaten kom fra Kviteseid og dette betydde at tre av fire er direkte rekruttert fra nærområdet. De ble med i en annen forening enn Bakke. Forklaringen kan være at de som ble rekruttert lokalt manglet spesifikk fagkompetanse, som gjorde dem egnet til å bli med f.eks. N.J og M.A. Mangel på fagkompetanse gjorde at de havnet i en bredere forening.

Som jeg har vært inne på i kapittel 1, så har Bjørgum gjort noen tanker om arbeidernes forhold til ledelsen. Det som har blitt presentert som en mulig faktor, var avstanden mellom arbeider og leder. I den sammenheng ønsker jeg å legge til teorien om «radikalisering i storindustrien», siden avstand og størrelse på fabrikk/bedrift henger sammen. Bjørgum påstår at det var mer sannsynlig radikalisme kunne spres over de store arbeidsplassene, der avstanden mellom arbeiderne var mindre.³²⁰ Det jeg ønsket å undersøke i arbeiderminnene, var hva slags forhold arbeiderne hadde til ledelsen og funksjonærene, og her vil det igjen være viktig å huske på at arbeiderminnene var av de som ble etablerte på Notodden.

Jeg har i kapittel 2 skrevet om forholdet til ledelsen. I den sammenheng har jeg først sett på Andersen sine betraktninger av forholdet mellom arbeiderne og Sam Eyde. Begrepet paternalisme har blitt benyttet for å beskrive lederstilen til Eyde, fordi han ifølge Andersen likte å løse konflikter ansikt til ansikt.³²¹ Det ble derimot presisert at lederstilen endret seg i takt med at bedriften vokste, og det ble sysselsatt flere arbeidere. Og dette er grunnen til at jeg

³¹⁹Bjørnflaten, Nils <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036528004388> 07.03.2020

³²⁰ Bjørgum, 1976, s112-113

³²¹ Anderson, 2005, s201

ønsker å se på teoriene om «arbeidernes forhold til ledelsen» og «radikalisering i storindustrien».

Fokuset på forholdet til ledelsen, endret seg derfor fra konsernledelsen, til fabrikkdirektøren og de andre funksjonærene, siden det var disse arbeiderne forholdt seg til. Jeg har tidligere vist til forholdet mellom fagforening og fabrikkdirektøren Eivind Bødker Næss, som ble omtalt som en av Eyde sine betrodde ingeniører.³²² I den sammenheng blir det vist til en episode der Næss støttet foreningen med 200 kroner til kjøp av fane.³²³ Episoden som Andersen viser til, var hentet fra arbeiderminnet til tidligere nevnte Nils Bjørnflaten. Bjørnflaten var som tidligere nevnt ansatt som tårnsjef for syreavdelingen. Jeg har tidligere omtalt at hans posisjon som tårnsjef, kan ha vært med å forme ønske om å fremstille sitt eget arbeid som en suksesshistorie. Dette var i sammenheng med sikkerhetstiltak på arbeidsplassen. Hva sier de andre minnene om forholdet til funksjonærene?

Tidligere nevnte Saamund Bergland, hadde en uttalelse om de «Forholdene ellers på arbeidsplassen var bra om enn ingeniørene opptrådte litt uvettig av og til.»³²⁴ Det sier noe om hvordan Bergland kunne tenke om ingeniøren, og det finnes flere spesifikke episoder som tar for seg forholdet til ingeniørene.

En episode som Bergland fortalte om adresserte nettopp dette forholdet. Bergland fortalte om en liten streik ved plateverkstedet i 1914, og årsaken var at verkstedet hadde ansatt en som hadde arbeidet under en streik på Tinfos. Arbeiderne på verkstedet var ikke interessert i å arbeide med en streikebryter, og Saamund sammen med en til måtte forhandle med driftsingeniøren. Ingeniøren hadde gjort rede for enkelte episoder, der verktøykassen til streikebryteren hadde blitt hengt langt oppe i veggen, og ingeniøren truet å melde saken inn til Arbeidsgiverforeningen.³²⁵

Forhandlingene endte i at 30 mann holdt seg hjemme grunnet at bedriften hadde ansatt en streikebryter. Men på dag to av streiken, tok de en prat med denne streikebryteren om hvorfor han ikke ble organisert. Da viste det seg at personen var religiøs, og samme kveld bestemte han seg for å slutte.³²⁶ Bergland la til at det nok ikke var da han bestemte seg for å slutte.

³²² Andersen, 2005, s 46-48

³²³ Andersen, 2005, s197-198

³²⁴ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Saamund Bergland, s10

³²⁵ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Saamund Bergland, s10-11

³²⁶ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Saamund Bergland, s10-11

På et gruppemøte ble det besluttet at vi skulle ta og føre streikebryteren til porten, og dette ble også gjort. Da vi kom til porten var den stengt. Driftsingeniøren hadde sett opptoget fra sitt vindu og gitt ordre til portvakten om å stenge. Han kom også ned til oss og det ble et kraftig munnhuggeri.³²⁷

Episoden ovenfor kan tolkes som en episode der det skjedde en reaksjon på brudd i de etablerte spillereglene i arbeidslivet. Denne episoden var fra 1914, og jeg ønsker i denne sammenheng å vise til Kjeldstadli, for å vise hvordan de kunne omtale eller behandle de uorganiserte. Kjeldstadli omtalte dette med å samle inn penger til en begravelse for en uorganisertarbeider «Død eller levende, det skulde aldrig hjelpe di uorganiserte.»³²⁸ I Sulitjelma i 1907, kunne tyde på at forholdet mellom de organisert og uorganiserte kunne være ampert.

Sulitjelma i 1907 ropte en svenske at den som brøt samholdet, skulle druknes i en kjele med smeltende bly. En annen istemte at drukningen skulle skje i smeltende kobber, en enda kvassere trussel, for smeltehytta lå like ved.³²⁹

Det kan derfor sies at verkstedet ansatte en streikebryter som en direkte provokasjon. Vi har tidligere sett at Bergsland og de andre var på verkstedet var organisert i Notodden Jern og Metallarbeiderforeningen. Vi kan kanskje se på det som et sterkere organisert arbeiderkollektiv, siden oppslutningen er sterk. Episoden og uttalelsen til Bergsland viser at forholdet til ingeniørene kanskje var situasjonsbestemt?

Jeg husker en gang at var med formannen, Dammen, og et par andre til forhandling hos ingeniøren for verkstedet og det gikk rett livlig for seg. Det gjaldt arbeidet med broene til Rjukanbanen, og tidligere ble disse bortsatt på akkord under ett, men nå ble det bestemt at arbeidet skulle bortsettes del for del og etter kilopris. Det ene ord tok det annet og stemningen ble temmlig ampert. Det ble tilslutt en ordning som virket tilfredsstillende.³³⁰

Henrik Bakke var som tidligere nevnt tilknyttet N.J og M. F. I den sammenheng var han med formannen Anton Dammen som skulle forhandle lønn med ingeniørene på verkstedet. Og episoden som er nevnt ovenfor, viser at det kunne være konfrontasjoner mellom forening og

³²⁷ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Saamund Bergsland, s11

³²⁸ Kjeldstadli, 2005, s163

³²⁹ Kjeldstadli, 2005, s163

³³⁰ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Henrik Bakke, s7-8

funksjonærer når det gjaldt lønn. Starten på denne konflikten kan tolkes som et brudd i forventet forhold i lønnsforhandlingene. Begge partene kom inn med ulike tanker om hvordan lønnsforholdene skulle se ut. Det kan ikke sees på som unormalt at stemningen ble amper, men det sier noe om at forhandlingene foregår mellom formann i forening og ingeniør. Dette stemmer overens med det som tidligere var skrevet om størrelse på fabrikken. Den daglige driften var ikke lenger et ansvarsområde for Eyde, og andre tok for seg lønnsforhandlingene.³³¹ Dette betydde at hver enkelt arbeidsgruppe diskuterte lønn med sin arbeidsleder.

Jeg har tidligere behandlet begrepet «trynetillegg» på Notodden, som var grunnlag for misnøye blant arbeiderne. Dette tror jeg vil være relevant å nevne begrepet i denne sammenheng, siden det omhandler lønnsforhandlinger. Endringene i måten lønnsforhandlingene foregikk endret sånn sett ikke misnøyen. Selv om det virket at misnøyen ble mindre mellom arbeiderne når foreningen forhandlet lønn. Selv om det utviklet seg å bli noe misnøye knyttet til lange overenskomster, som støtten til Trondhjems-resolusjonen beviser.

Det var en livlig arbeidstrafikk på Rjukanbrygga. Alt som skulle oppover bygde, eller til Rjukan og anlegge der oppe ble losser her fra lektere og til jernbanevognene. Dessuten ble produksjonen fra Rjukan lastet i lekter og fraktet til Menstad.³³²

Sommeren 1914 utbröt det streik ved brygga. Det var forskjellige ting vi var misfornøyd med og som vi ville ha rettet på. Det var akkordene, eller akkordsatsene vi ikke likte, men da tariffen var vedtatt nyttet det ikke å ta spørsmålet opp til forhandling. Vi hadde Richard Hansen, formannen i arbeidsmannsforbundet her og han ville ikke gå med på noen forhandlinger. Han var nokså bös, og ville ikke ha noe med oss å gjøre. Det endte med at samtlige la ned arbeidet og streiken var et faktum.³³³

Norsk Hydro fikk da folk fra Rjukan, Menstad og herfra byen til å losse og laste, men det varte ikke lenge før selskapet fikk 22 ekstra bryggearbeidere fra Oslo hit. De ble innlosjert i en jernbanevogn, som sto på et sidespor og de fikk kosten av selskapet. De

³³¹ Andersen, 2005, s201

³³² AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Rønning, s11

³³³ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Rønning s11

var her et par dager så reiste de tilbake til Oslo. Vi snakket med karene først og forklarte dem grunnen til streiken og da ble de enige om å ikke ta arbeidet.³³⁴

Dette var en episode som ble gjenfortalt fra av Hans Rønning. Episoden demonstrerer flere spenninger mellom arbeidsgiver og arbeidstaker. Det tar igjen for seg momenter som vi har vært gjennom tidligere i denne oppgaven. Igjen ble det tatt opp dette med misnøyen med den nye tariffavtalen, men i tillegg så får vi vite at formannen i arbeidsforbundet Richard Hansen var tilstede. Hansen ville ikke ha noe med dem å gjøre, og det virker som en ganske spesiell situasjon

Det at en arbeidergruppe legger ned arbeidet på grunn av misnøyen med en tariffavtale demonstrerer flere av spennene mellom arbeidsgiver og arbeidstaker. Fra Rønningens sitt perspektiv virket denne konflikten som ganske steil mellom arbeidsleder og arbeidstaker, der Richard Hansen ikke var interessert i flere forhandlinger om lønn. Det kan kanskje tolkes dithen at Richard Hansen, som var formann i Arbeidsmandsforbundet, egentlig var tilfreds med at de nye avtalene var kommet på plass.

Denne dynamikken mellom arbeiderne og formannen var litt spesiell. Fordi, om vi trekker inn episoden med streiken på Tinnosbanen i perioden mai 1908, så kommenterte Richard Hansen motvilligheten til å gå inn i en sympatistreik. Der ble ordene «den ukollegiale holdning» benyttet for å omtale viljen til sympatistreik blant de organiserte i arbeidsforbundet, som arbeidet på Salpeterfabrikken. Men denne episoden, så er det det en mer lojalitet til spillereglene. Tariffavtalene hadde blitt godkjent, og det var formannen Richard Hansen fornøyd med.

Misnøyen fra arbeiderne kan sees på som et tydelig tegn på den misnøyen som kunne fremprovosere. Siden det er tydelig at disse arbeiderne ikke ble engasjert i lønnsforhandlingene.

Når det gjelder teoriene til Bjørgum, blir det litt vanskelig å konkludere. Siden det virker som at det meste av misnøyen i forholdet til ledelsen/funksjonærer handler om reaksjoner. Selv om det kan hende at forholdet blir kommentert i de kritiske periodene, og lite kommentert i de gode periodene. Dette handler selvsagt om perspektiver der arbeidernes fremstilling av forholdet blir formet av situasjonen. Jeg vil derfor si at teorien til Bjørgum stemmer på mitt

³³⁴ AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Rønning, s11

studieobjekt, siden det tyder på at de episodene som blir beskrevet bærer preg av tidvis dårlige forhold til ledelsen. Selv om jeg tolker nettopp dette forholdet som svært situasjonsbestemt.

4.7 Andre fagforeningsaker 1910-14

I 1910 begynte forhandlingene for Jern og metall utpå våren i Kristiania. Formannen for foreningen på Notodden, Karl Berg møtte. Det ble oppnådd lønnstillegg og andre forbedringer. Ifølge Mostue, var medlemmene fornøyde, men styret mente at det var muligheter for en bedre avtale. «Resultatet kunde været bedre, hvis enhver arbeider er sig sin stilling bevisst og slutter sig til de organisters rekke.»³³⁵ Dette kan tolkes som at det ikke var stor oppslutning rundt de ulike avdelingene på landsbasis. Selv om Jern og Metallarbeiderforeningen, som tidligere nevnt hadde høy tilslutning på Notodden.

«Året i 1911 kan vel henregnes til en av den fredligste ti som foreningen har hatt siden dens stiftelse.»³³⁶ Året etter skulle vise seg å være mer interessant for denne oppgaven, der det i inngangen til 1912 skulle bli diskutert blant arbeiderne på Notodden Jern & Metallarbeiderforening om de skulle støtte Trondhjems-resolusjonen. Detaljer om resolusjonen har jeg gått mer detaljert gjennom i kapittel 3.

På sommeren ble det streik på «Tinfos Jernværk», og de organiserte ved Notodden Jern og Metallarbeiderforening fikk beskjed fra forbundet at de skulle delta i sympatistreik. Ifølge Mostue var arbeiderne ved jernverket også organisert i foreningen. Så selv om Notodden Jern og Metallarbeiderforening var en forening for deler av arbeiderne ved salpeterfabrikken, så var fagarbeiderne tilknyttet andre bedrifter også medlem. Dette skjedde grunnet løse organisasjonsforhold i denne perioden.³³⁷

Bestyreren ved jernverket kom frem til en overenskomst, men den ble avist av de organiserte arbeiderne. Det ble deretter forsøkt mobiliseringen av streikebrytere fra bedriftens side, og det lyktes dem med.³³⁸ En streikekomite ble etablert for å hindre at streikebrytere fikk arbeide på en «blokkert» arbeidsplass. Det ble uro og politiet tiltalte fire av streikevaktene for bruk av «trusler og skjellsord.»³³⁹ Følgene av dette ble at de organiserte ved jernverket ble sagt opp. Streikevaktene som ble tiltalt fikk penger av foreningen til rettsakene.

³³⁵ Mostue, 1981, s23

³³⁶ Mostue,1981, s28

³³⁷ Mostue, 1981, s30

³³⁸ Mostue, 1981, s30

³³⁹ Mostue, 1981, s30

Avdeling 61, Notodden, finner ikke å kunne gå med på at der vedtas noen lov om tvungen megling og voldgift i noen som helst form. Man finner det heldigst at arbeiderne fremdeles har rett til selv å bestemme vilkårene og pris for sin arbeidskraft. Skulle stortinget likevel presse frem loven, som tar sikte på å skade våre organisasjoner, henstiller vi til forbundet å benytte de midler og den makt som står til vår rådighet for å hindre dette og hevde vår rett som frie mennesker.³⁴⁰

Dette var reaksjonen foreningen på Notodden hadde til forslag om ny voldgiftslov. Flere andre foreninger hadde liknende uttalelser. Loven ble ifølge Mostue utsatt, men det ble innført en lov som skulle gjelde arbeidstvister under krigen i 1915. Mostue omtaler denne loven som et spøkelse som ble hengende over arbeiderne. De borgerlige regjeringene kjempet for å innføre loven, og den ble innført i 1927.³⁴¹ Uttalelsen viser en sterk misnøye mot at makten skal flyttes vekk fra arbeidsplassen. Dette virker å være relevant for min oppgave, der selvstyre virker å være viktig.

I mars 1913 kom det ifølge Mostue et skriv fra Trondhjems Samorganisasjon. Skrivet omhandlet etableringen av fagopposisjonsgrupper på arbeidsplassene. Mostue påstår at det ikke var noen diskusjon. Det var ingen grunn til å danne lokale grupper. Det ble deretter hevdet fra Mostue at det kom et forslag fra en gjeng «syndikalister og anarkister» om å støtte lokale opposisjonsgrupper, men forslaget ble nedstemt 78 mot 12.³⁴² Om vi ser på dette i sammenheng med arbeidet med resolusjonen, kan vi se på antall stemmer som ble avgitt som en økt mobilisering. Ifølge protokollene, så sto det som tidligere nevnt at det var mellom 20-40 medlemmer tilstede. Dette endte i at Trondhjems-resolusjonen ble vedtatt i sin helhet. Året etter ble forslaget som tidligere nevnt nedstemt 78 mot 12 stemmer. Dette mener jeg tyder på en forening, som var usikker på hvilken retning de skulle bevege seg.

Når det gjelder selve forslaget, tyder dette på et ønske om å ikke gjennomføre store endringer i organisasjonsformen. Jeg har tidligere behandlet dette som en problemsak for foreningen, men at de fortsatt støttet resolusjon. Dette kan bety at foreningen endret mening angående resolusjonen, men det kan også tyde på at det var andre deler av resolusjonen som betydde mer enn selve organisasjonsformen.

³⁴⁰ Mostue, 1981, s32

³⁴¹ Mostue, 1981, s32

³⁴² Mostue, 1981, s32

Det som må sees nærmere på var Mostue sitt bruk av ordet syndikalister. Mostue var tydelig på at det var 12 syndikalister, som stemte for.³⁴³ Dette syntes jeg blir merkelig, da hele resolusjonen ble vedtatt året før. Var alle de som stemte for resolusjonen året før syndikalister? Dette tror jeg ikke vi har nok kildegrunnlag for å vite. Siden det som tidligere nevnt behøver mer informasjon om forholdet til Det norske Arbeiderpartiet og parlamentarismen fra hvert enkelt medlem. Dette kan tolkes som et forsøk i å marginalisere gruppen som fortsatt ville støtte Trondhjems-resolusjonen. Selv om det er vanskelig å konkludere ut ifra mitt tilgjengelige kildemateriale.

Behandlingen av dette forslaget tyder derimot på en økt mobilisering. Det kan derfor være mulig å si at formaningen til Gustav Stjernlöf ga utslag, «at det gamle er for gammelt at noget nyd maa op for af vække interessen blant medlemmene.»³⁴⁴

Kap 5-Oppsummering

I denne oppgaven har jeg sett på ulike teorier og forklaringer på hvorfor arbeiderbevegelsen i Norge ble radikalisert, i lys av det lokale studieobjektet Notodden. Arbeiderminner og møteprotokoller fra Notodden har derfor vært viktige for å belyse de ulike diskusjonene innenfor temaet «Radikaliseringen av arbeiderbevegelsen i Norge». Det finnes derimot ikke et entydig svar på disse diskusjonene.

Det første jeg undersøkte var hvordan «Bull-hypotesen» sto i henhold til mitt kildemateriale. I arbeiderminnene kan det tyde på at flere opplevde perioden med «rask industrialisering» som kaotisk. Minnene beskrev en periode med ulike strømninger og store endringer i livene til unge arbeidere. Det kan derimot hevdes at mitt studieobjekt Notodden, ikke hadde den samme raske industrialiseringen med Norsk Hydro som Rjukan, siden etableringen av Tinfos startet industrialiseringen allerede i 1894. Jeg tror slike innvendinger forekommer når en skal behandle forklaringer for nasjonale strømninger i lys av et lokalt studieobjekt. Det er derfor viktig at disse teoriene blir analysert gjennom bruk av lokalt kildemateriale, for å finne ut om de faktisk stemmer. Tesen til Bull d.e er snart 100år gammel, og mine undersøkelser viser at tesen ikke gir en fullverdig forklaring for radikalismen på Notodden.

På 70-tallet diskuterte Lafferty og Bjørgum hva Bull d.e egentlig mente med ordet opprykking. Selv om jeg har hevdet at denne diskusjonen var teoretisk, forstår jeg hvorfor den ble diskutert. Dette har noe med behovet for at etablerte forklaringsmodeller blir analysert på

³⁴³ Mostue, 1981, s32

³⁴⁴ AAT, A-807005, Hydroarbeidernes Forening Avd. 19 NKIF, Møteprotokoll, 1911-1914

nytt. Ut fra mine funn vil jeg påstå at tolkningen til Bjørgum er riktig, og at Bull d.e mente menneskeopprykk og ikke samfunnsoppløsning.

Bull d.y. har også tatt for seg disse problemstillingene. Selv om flere av karakteristikkene ser ut til å stemme med å forklare deler av vandrekulturen til arbeiderne, så omhandler det veldig generelle trekk. Jeg mener at Bull d.y hadde rett i betegnelsen av perioden, «kapitalismens frigjørende fase». Funnene mine samsvarer med en mobilitet som er karakteristisk for den frigjørende fase. Minnene, som tar for seg en kaotisk periode på Notodden, ble forklart med ord som «vandrekultur» og frihet. Vandrende anleggsarbeidere kom for å arbeide, de drakk og sloss, før de dro videre. Dette var en usikker periode for mange, dette mener jeg Bull d.y ikke tok nok tak i.

Utviklingen i behandlingen av temaet gjorde at fokuset flyttet seg fra rotløshet og vandrekultur, til å behandle selve stedene. Jeg har i stor grad benyttet Bjørgum sine forklaringer for oppslutning til den nye retningen innen arbeiderbevegelsen, fagopposisjonen. Selv om Bjørgum har rett i at det var Notodden Jern og Metallarbeiderforening som støttet resolusjonen på Notodden, er forklaringene på hvorfor vanskeligere å fastslå. Om vi trekker inn utdragene om forholdene på arbeidsplassen, var det ikke de med vanskeligst arbeidsforhold som ble med i fagopposisjonen. De gangene det har blitt brukt/diskutert direkte aksjon, kan det tolkes som reaksjoner på arbeidsplassen, og ikke tette boforhold. Dette var i tillegg situasjoner der Notodden Jern og Metallarbeiderforening ikke var involvert.

Under behandlingen av temaet, så har jeg også sett på utviklingen av arbeidslivet på Notodden. Perioden jeg har behandlet kan omtales som kaotisk. I den sammenheng blir det riktig å si at arbeidslivet på Notodden var i en «formativ» fase. Spillereglene i arbeidslivet ble etablert, og brudd på disse spillereglene skapte frustrasjon og reaksjoner. Det var dog ikke alltid tilfelle at reaksjonene var like.

Om vi trekker inn protokollene og Mostue sitt arbeid, så tyder det på at «formativ fase» også kan benyttes som betegnelse på Notodden Jern og Metallarbeiderforening. Det å enstemmig vedta Trondhjems-resolusjonen, for så deretter å stemme imot endring til fagopposisjonsgrupper på arbeidsplassen, tyder på at foreningen ikke visste hvor de ville. Dette viser hvor viktig det er å reise radikalismedebatten på nytt. Siden mine funn tyder på at det ikke finnes en tydelig grunn for at arbeiderne støttet opp under den nye retningen, fagopposisjonen.

Jeg har sett på diskusjonen om fagopposisjonen var syndikalistisk, men med et lokalt kildemateriale. Jeg har gjennom oppgaven stilt spørsmål til bruken av absolutte grupperinger i denne perioden. I den sammenheng har jeg argumentert imot Tranøy. Her er det viktig å presisere at Tranøy undersøkte en lengre tidsperiode enn meg, og han undersøkte strømninger på Rjukan. Poenget mitt blir at det må flere nyanser til når en skal se på strømningene i denne perioden. Det blir vanskelig å sette merkelapper i perioden før første verdenskrig, siden perioden var såpass flytende.

Disse arbeiderminnene har en viktig rolle innenfor diskusjonene. Det å kunne benytte minner på denne måten er med å nyansere debattene, men det er viktig med noen forbehold. Det er helt klart manglende nyanseringer fra de som ikke ble etablerte. Mitt tilgjengelige kildemateriale er i stor grad historier fra folk som lyktes. De løse eksistensene er dessverre ikke med og nyanserer perioden. Måten å behandle disse minnene på, er også viktig. Dette er arbeiderminner som skal forklare ting som skjedde 40-50år etter det skjedde, i en periode av norsk historie som krevde noe annet enn bare klassekamp.

Jeg mener at jeg har funnet momenter i mitt kildemateriale som er med på å bidra i temaet om «Radikalisering av arbeiderbevegelsen i Norge». Selv om Tranmæl sine reiser i USA er belyst i tematikken, er det lite fokus på de andre arbeiderne som opplevde den tilspissede klassekampen i USA. De minnene jeg har behandlet, viser en påvirkning fra en hard og brutal klassekamp. Dette tilføyer noen momenter i debatten om radikaliseringen av arbeiderbevegelsen. Siden det viser at det var en transnasjonal påvirkning som er forsket lite på. Nettopp denne påvirkningen burde være et eget forskningsprosjekt. Jeg tror det var flere i denne perioden som opplevde episoder i USA, som kunne være med å påvirke andre industristeder som Notodden.

Litteraturliste:

Andersen, Ketil Gjøvlme (2005): *Flaggskip i fremmed eie; Hydro 1905-1945*, Oslo, Pax forlag A/S

Bjørnson, Øyvind (1990): *Arbeiderbevegelsens historie i Norge; På klassekampens grunn 1910-1920*, Oslo, Tiden norsk forlag

Bull, Edvard d.y (1981): *Retten til en fortid; Sosialhistoriske artikler*, Oslo, Universitetsforlaget

Bull, Edvard d.e (1976): *Arbeiderbevægelsens stilling i de tre nordiske land 1914'1920 Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*

Tilgjengelig fra: https://www.arbark.no/Arbeiderhistorie/Arbeiderhistorie_1976_01.htm

Bjørgum, Jorunn (1977): *Industrialisering og radikalisme, Replikk til William M.Lafferty, Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*

Tilgjengelig fra: https://www.arbark.no/Arbeiderhistorie/Arbeiderhistorie_1977_02.htm

Bjørgum, Jorunn (1976): *Fagopposisjonen av 1911, Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*

Hentet fra: https://www.arbark.no/Arbeiderhistorie/Arbeiderhistorie_1976_01.htm

Bjørgum, Jorunn (1998): *Syndikalismen i Norge. Historisk Tidsskrift (Oslo : Trykt Utg.)*, B. 77, nr 1 (1998), 31-50.

Engelhardt, Carrol (2007): *Gateway to the Northern Plains: Railroads and the Birth of Fargo and Moorhead*. University of Minnesota Press

Hansen, Jens Christian (1963): *Notodden*, Utgitt av Notodden kommune

Helle, Knut, M, Eliassen, Finn-Einar, M, Myhre, Jan Eivind, M, Stugu, Ola Svein (2006): *Norsk Byhistorie; Urbanisering gjennom 1300 år*, Oslo, Pax forlag

Holm, Ingar (1979): *Martin Tranmæl i USA; En vurdering av den betydning Tranmæls USA-opphold hadde på hans politiske tenking fram til 1918,*

Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie

Tilgjengelig fra: https://www.arbark.no/Arbeiderhistorie/Arbeiderhistorie_1979_02.htm

J. D. Porteous (1970): The nature of the company town, *Transactions of the Institute of British Geographers* (No. 51)

Hentet fra: <http://www.jstor.org/stable/621766> 30.05.2018

J.D Porteous (1974): Social Class In Atacama Company Towns, *Annals of the Association of American Geographers* (Vol. 64, No. 3)

Hentet fra: <https://www.jstor.org/stable/2562361>

Kaasa, Ragnhild Kaste, M, Rodahl, Ingrid Svendsen, M, Bakka, Inger Johanne (2011): *Husmannsplasser i Notodden kommune bd. 1*, Notodden Historielag

Kaldal, Ingar (2016): *Minner som prosesser: i sosial- og kulturhistorie*, Cappelen Damn

Kjeldstadli, Knut (2005): *Et splittet samfunn 1905-1935*, Oslo, Aschehougs

Kjeldstadli, Knut (1992): Utgave.1, *Fortiden er ikke som den en gang var; En innføring i historiefaget*, Oslo, Universitetsforlaget.

Kjeldstadli, Sverre (1943), *Rjukan; et moderne eventyr om industri og bondesamfunn*, Oslo, J.W Cappelens Forlag

Krokann, Inge (1982): *Det store hamskiftet i bondesamfunnet*, Oslo, Det Norske Samlaget

Lafferty, William (1977): Industrialisering og radikalisme: en kort kommentar

Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie

Tilgjengelig fra: https://www.arbark.no/Arbeiderhistorie/Arbeiderhistorie_1977_01.htm

Larssen, Christian (2000): *LO i Trondheim; 90 år*, Nasjonalbiblioteket, avd, Rana, Depotbiblioteket

Lysgaard, Sverre (1985): *Arbeiderkollektivet; en studie i de underordnedes sosiologi*, Universitetsforlaget,

Mostue, Alf (1981): *Enighet gjør sterk; Fra de første fagforeninger til Hydroarbeidernes forening 1906-1981*, Notodden, Teledølen Boktrykkeri

Myhre, Jan Eivind (2015): *Norsk historie 1814-1905: å bygge ein stat og skape ein nasjon*

Olstad, Finn (2017): *Den langeoppturen; Norsk historie 1945-2015*, Dreyers forlag

Olstad, Finn (2009): *Med knyttet neve; Los historie 1899-1935 Oslo*, Pax forlag A/S

Stugu, Ola Svein (2015): *Norsk historie etter 1905; Veggen mot velstandslandet*, Det norske samlaget

Tranøy, Joar (2016): *Slusk og syndikalister: syndikalistisk opposisjon på Rjukan i anleggstida*, Oslo, Maana forlag

Tranmæl, Martin (1920): *Revolutionær Fagbevegelse*, Kristiania, Soc, Dem Ungdomsforbunds forlag,

Ågotnes, Hans Jakob (1986): Faglig politikk og faglig mobilisering i jernindustrien 1900-1920
Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie

Tilgjengelig fra: https://www.arbark.no/Arbeiderhistorie/Arbeiderhistorie_1986_02.htm

Nettressurser

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, (2019) Strid og splittelse – Arbeiderpartiet i Komintern

Hentet fra: https://www.arbark.no/utstilling/AP_i_Komintern/AP_i_Komintern.htm

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, (2017) Tapte arkiver dukker opp igjen

Hentet fra: <https://www.arbark.no/Diverse/rgaspi/rgaspi.htm> 21.04.2020

Hatlen, Jan Frode, Edv Bull i Norsk biografisk leksikon på snl.no. Hentet 8. mai 2020 fra https://nbl.snl.no/Edv_Bull

Kjeldstadli, Knut: Edvard Bull - 1 i Norsk biografisk leksikon på snl.no. Hentet 8. mai 2020 fra https://nbl.snl.no/Edvard_Bull_-_1

Mathiesen, Henrik Olav: Joe Hill i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 8. mai 2020 fra https://snl.no/Joe_Hill

Reagan, Michael (2010): *Maritime Workers and Their Unions*

Hentet fra: http://depts.washington.edu/dock/maritime_intro.shtml

Berg, Ole F, William Maher Lafferty i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 8. mai 2020 fra https://snl.no/William_Maher_Lafferty

Tranøy, Knut Erik: Marxisme i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 8. mai 2020 fra <https://snl.no/marxisme>

Winther, Finn Ø.: Paternalisme i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 8. mai 2020 fra <https://snl.no/paternalisme>

Arkiv og arkiverte arbeiderminner

AAT, A-807005, Hydroarbeidernes Forening Avd. 19 NKIF, Møteprotokoll, 1911-1914

Arbeiderbevegelsens arkiv i Telemark

Tilgjengelig digitalt [<https://www.telemarkskilder.no/handle/123456789/3112>]

Bakke, Henrik, Fødselsår: 1883, Fødested: Hof, Vestfold

Intervjuer: Alf Mostue

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Bakke, Henrik

Bergsland, Saamund, Fødselsår:1881, Fødested: Fyresdal, Telemark

Intervjuer: Alf Mostue

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Bergsland, Saamund

Bjørnflaten, Nils A, Folketelling 1910 Heddal kommune,

Ansvarlig aktør: Riksarkivet

Tilgjengelig digitalt [<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036528004388>]

Bjørnflaten, Nils, Fødselsår:1873, Fødested: Kviteseid, Telemark

Intervjuer: Alf Mostue

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Bjørnflaten, Nils

Bommen, Carl, Fødselsår: 1868, Fødested: Saggrenda, Buskerud

Intervjuer: Alf Mostue

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Bommen, Carl

Helgesen, Anna, Fødselsår:1880, Fødested: Notodden, Telemark

Intervjuer: Alf Mostue

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Helgesen Anna

Helgesen, Hans, Fødselsår: 1878, Fødested: Bø, Telemark.

Intervjuer: Alf Mostue

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Helgesens, Hans

Hellem, Ambros, Folketelling 1910, Heddal kommune,

Ansvarlig aktør: Riksarkivet

Tilgjengelig digitalt [<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01037172000351>]

Kaasa, Ole Olsen, Fødselsår:1892, Fødested: Heddal, Telemark

Intervjuer: Alf Mostue

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Kaasa, Ole Olsen

Stjernlöv, Gustav, Folketelling 1910 Heddal kommune,

Ansvarlig aktør: Riksarkivet

Tilgjengelig digitalt [<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036528001140>]

Susrud, Andres, Fødselsår:1873, Fødested: Heddal, Telemark

Intervjuer: Alf Mostue

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Susrud, Andres

Steinmoen, Halvor Olsen, Fødselsår:1879, Fødested: Heddal, Telemark

Intervjuer: Alf Mostue

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Steinmoen, Halvor Olsen

Rønning, Hans, Fødselsår: 1882, Fødested: Soknedalen, Trøndelag

Intervjuer: Alf Mostue

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

AAB, ARK-2352, Den historiske komité, boks F1, Rønning, Hans